

Άννα Β. Μανδουλαρά/Επίκουρη Καθηγήτρια

Σημειώσεις για το μάθημα:

**ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗ ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΙΣΤΟΡΙΑ (19ος – 20ός αιώνας)**

Ιωάννινα, 2016

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΟΥ ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΥ (19^{ος} – 20^{ός} αι.):

ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΒΑΣΙΚΟΙ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΟΙ ΠΥΛΩΝΕΣ

Η «Εισαγωγή στην Νεότερη και Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία» η οποία ευελπιστεί να καλύψει τον 19ο και τον 20ο αιώνα αποτελεί ταυτόχρονα μία αντίφαση (ένα «*contradictio in terminis*») και μία πρόκληση. Αντίφαση διότι είναι σχεδόν αδύνατον μέσα σε ένα ακαδημαϊκό εξάμηνο να καλυφθεί η τεράστια ύλη που αφορά την πολιτική, κοινωνική, οικονομική και πολιτισμική πραγματικότητα δύο αιώνων, πρόκληση διότι μας καλεί να προβληματισθούμε γύρω από τα κατάλληλα πλαίσια αναφοράς ενός τέτοιου εγχειρήματος. Να ξανασκεφτούμε, με άλλα λόγια, τους προσφορότερους θεωρητικούς πυλώνες ανάλυσης και ερμηνείας ώστε η Νεότερη και Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία να αρχίσει να γίνεται κατανοητή όχι μόνον μέσα από τα αναρίθμητα γεγονότα και τους αγώνες της καθημερινής πολιτικής ζωής, αλλά και μέσα από τους «εξαναγκασμούς» της χώρας λόγω της θέσης της στα «Βαλκάνια», στην «Ευρώπη», στην «Νοτιο-ανατολική άκρη» της Μεσογείου.

Η νεωτερικότητα – Η συγκρότηση του κλάδου της Νεοελληνικής Ιστορίας

Δεν είναι μόνο το συμβατικό χρονικό κριτήριο που διακρίνει τη νεοελληνική ιστορία από κλάδους της ιστορικής επιστήμης που μελετούν άλλες ιστορικές περιόδους, πολιτισμούς και κρατικά μορφώματα που υπήρξαν στον ελλαδικό χώρο (π.χ. αρχαίες πόλεις-κράτη, βυζαντινή αυτοκρατορία, οθωμανική αυτοκρατορία). Θέτοντας ουσιαστικά στο επίκεντρο της ανάλυσης τις διαδικασίες μετάβασης σε αυτό που αποκαλούμε «νεωτερικότητα» -όπως λόγου χάριν την ανάδυση της καπιταλιστικής συσσώρευσης ή την εμφάνιση της φαντασιακής κοινότητας του έθνους ή την ίδρυση ανεξάρτητου ελληνικού κράτους στα δυτικά πρότυπα των εθνικών αστικών κρατών- και παρακολουθώντας τις

μετεξελιξίσεις αυτών των φαινομένων ως τη σύγχρονη εποχή, η νεοελληνική ιστορία αποτελεί διακριτό ιστορικό κλάδο και ως προς το εμπειρικό της αντικείμενο, τις πηγές της, τις μεθόδους της, και, φυσικά, ως προς τα ερωτήματα που θέτει και τις θεωρητικές της αναζητήσεις.

Η συγκρότηση ωστόσο του αυτόνομου πεδίου των «νεοελληνικών σπουδών» αρχικά, της «νεοελληνικής ιστορίας» στη συνέχεια, ήταν μια διαδικασία σχετικά πρόσφατη – κάποιες ρίζες της μπορούν να αναχθούν στο Μεσοπόλεμο- και σχετικά ‘δύσκολη’, που προϋπέθετε διαδοχικές επιστημολογικές τομές, όχι άμοιρες ιδεολογικών-πολιτικών διαστάσεων: την αυτονόμηση από τις βυζαντινές και τις λεγόμενες «μεταβυζαντινές» σπουδές (από τον «ένδοξόν μας βυζαντινισμόν» για να θυμηθούμε τον Καβάφη)· την αυτονόμηση από την οπτική και τις μεθόδους της φιλολογίας (π.χ. την έμφαση στην έκδοση και φιλολογική επιμέλεια πηγών)· την απομάκρυνση από μια ιστορική αφήγηση που επικεντρώνεται στα πολιτικά και στρατιωτικά γεγονότα και στους επιφανείς άνδρες, αγνοώντας το συλλογικό παράγοντα, την οικονομία και γενικά την κοινωνία· και βέβαια, τη σταδιακή εγκατάλειψη του παραδοσιακού εθνοκεντρικού σχήματος της «συνέχειας του ελληνικού έθνους δια μέσου των αιώνων» (όπως αυτό είχε συγκροτηθεί τον 19^ο αιώνα από τη ρομαντική εθνική ιστορική σχολή του Κ. Παπαρρηγόπουλου, εξελίχθηκε και επιβλήθηκε ακαδημαϊκά, στην πιο θετικιστική της εκδοχή, από τους επιγόνους του, τον 20^ο αιώνα).

Αποφασιστικό βήμα προς την τομή με παραδοσιακές ιστορικές αφηγήσεις και συγχρόνως προς τη συγκρότηση μιας διακριτής ιστοριογραφίας του «νέου ελληνισμού» θεωρούνται τα έργα του φιλελεύθερου ιστορικού Κ.Θ. Δημαρά και του μαρξιστή Νίκου Σβορώνου: αν και μέσα από διαφορετικές θεωρητικές αφετηρίες, συνέκλιναν στη διαπίστωση της ανάδυσης, κυρίως κατά τον 18^ο αιώνα, νεωτερικών πρακτικών (στο πνευματικό/πολιτισμικό πεδίο ο πρώτος, στην οικονομία ο δεύτερος), στους κόλπους αστικών κοινοτήτων του ελληνόφωνου χριστιανικού πληθυσμού της οθωμανικής αυτοκρατορίας, νεωτερικών πρακτικών που σηματοδοτούσαν την ανάπτυξη ενός νεοελληνικού αστισμού και εθνισμού, ο οποίος άλλωστε και οδήγησε στην επανάσταση του 1821 και την ίδρυση ελληνικού κράτους. Οι προσεγγίσεις αυτές, που δημιούργησαν τις δυο πρώτες ‘σχολές’ της νεοελληνικής ιστοριογραφίας –τη δημαρική σχολή μελέτης του «Νεοελληνικού Διαφωτισμού» (τον όρο εισήγαγε άλλωστε ο Κ. Θ. Δημαράς) και εκείνη της οικονομικής ιστορίας- άνοιξαν το δρόμο για μια διπλή μετατόπιση της ιστορικής οπτικής, που αποκρυσταλλώθηκε στο έργο νεώτερων ιστορικών, οι οποίοι, τις δεκαετίες

1960 και 1970, επηρεάστηκαν από- και στη συνέχεια συνέθεσαν δημιουργικά, εμπλούτισαν ή/και επαναπροσδιόρισαν τις προσεγγίσεις των Δημαρά και Σβωρώνου: αφενός τη μετατόπιση από μια ιστορία που εμπνέεται από την εθνική ιδεολογία ή, έστω, που θεωρεί το έθνος ως μια αυτονόητη διαχρονική ανθρωπολογική σταθερά, σε μια ιστορία που αντιμετωπίζει το έθνος και την εθνική ιδεολογία ως ιστορικά προσδιορισμένη κατηγορία (ως νεώτερο/νεωτερικό φαινόμενο) και συνεπώς ως αντικείμενο ιστορικής ανάλυσης· και αφετέρου τη μετατόπιση από μια παραδοσιακή ιστορία που εστιάζει στο «γεγονός» και την αφήγησή του, κυρίως πολιτική και διπλωματική ιστορία, σε μια ιστορία που εστιάζεται στο «πρόβλημα» και την ανάλυσή του, και που επιζητεί να στοχασθεί την κοινωνία· έτσι συγκροτήθηκαν τρεις κυρίως ιστοριογραφικές εκδοχές: μια ιστορία της «υλικής βάσης» -των οικονομικών δομών και μηχανισμών ή των δημογραφικών φαινομένων-, μια ιστορία των ιδεών και πολιτισμικών αξιών των πνευματικών ελίτ και μια ιστορία των νοοτροπιών που διερευνά τις αντιστάσεις ή τις αδράνειες των μαζών απέναντι στα νεωτερικά ερεθίσματα. Στους προσανατολισμούς αυτούς, είναι εμφανής η επίδραση της «γαλλικής ιστορικής σχολής» των Annales αλλά και του δομικού μαρξισμού της Γαλλίας, όπου άλλωστε την περίοδο της Δικτατορίας βρίσκονταν αυτοεξόριστοι πολλοί Έλληνες διανοούμενοι, συμπεριλαμβανομένων των νέων ιστορικών.

Αυτή η στροφή προς μια «νέα ιστορία» που πλέον ανήκει στις κοινωνικές επιστήμες (και όχι στις «ανθρωπιστικές σπουδές») εδραιώθηκε στον ακαδημαϊκό χώρο και θεωρητικοποιήθηκε ως τέτοια, μετά τη Μεταπολίτευση, και υπό την επενέργεια πολλαπλών παραγόντων. Η διαδικασία εκδημοκρατισμού των θεσμών και η κατάρρευση του ιδεολογικού οικοδομήματος της «εθνικοφροσύνης», δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για την ελευθερία της έκφρασης και στον ακαδημαϊκό χώρο, νομιμοποιώντας για πρώτη φορά το ενδιαφέρον της ιστορικής έρευνας για οικονομικά και κοινωνικά θέματα, στιγματισμένο ως τότε με τις «κομμουνιστικές» συνδηλώσεις που του είχαν αποδώσει τα διαδοχικά αυταρχικά καθεστώτα, από το 1936 και εξής.

Αυτή η μακρόχρονη εμπειρία αυταρχικών καθεστώτων έδωσε ισχυρή ώθηση στην ανανέωση της προβληματικής της νεοελληνικής ιστοριογραφίας, την περίοδο της Μεταπολίτευσης: δημιουργήθηκε μια έντονη ανάγκη να αναζητηθούν στο παρελθόν τα «δομικά» εκείνα χαρακτηριστικά του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού και πολιτικού συστήματος που δημιούργησαν στην Ελλάδα όψεις «καθυστέρησης» ή «υπανάπτυξης» -κατά το ιδίωμα της εποχής- σε ό,τι αφορά τόσο τη

σταθερότητα των κοινοβουλευτικών θεσμών όσο και την ολοκλήρωση του καπιταλιστικού μετασχηματισμού της οικονομίας και, συνακόλουθα, της ταξικής συγκρότησης.

Συνομιλώντας με τις θεωρίες περί «καπιταλιστικού κέντρου και της «υπανάπτυκτης περιφέρειας» που τότε βρίσκονταν σε άνοδο, είδαν το φως της δημοσιότητας, κατά τη δεκαετία 1975-1985 και από την πλευρά κυρίως κοινωνιολόγων και πολιτικών επιστημόνων, απόπειρες μεγάλων συνθέσεων: μέσα από το ιδιαίτερο πεδίο που εξέταζε η καθεμιά, έθεταν όλα τα παραπάνω ζητήματα, επιχειρώντας αναλύσεις ιστορικές ή με ιστορικό προσανατολισμό, που έφθαναν μέχρι τις απαρχές της ίδρυσης του ελληνικού κράτους (ή και πιο πριν) και φιλοδοξούσαν να διατυπώσουν συνολικά ερμηνευτικά σχήματα της ελληνικής «ιδιαιτερότητας» ή «υπανάπτυξης».

Οι συνθετικές αυτές μελέτες, γονιμοποίησαν με το θεωρητικό τους προβληματισμό την αναπτυσσόμενη νέα ιστορία, ενίοτε όμως παρέμεναν εγκλωβισμένες σε αφαιρέσεις ή προκατασκευασμένα σχήματα που δεν τεκμηριώνονταν επαρκώς σε πραγματολογικά δεδομένα. Σε κάθε περίπτωση πάντως, δημιούργησαν ερεθίσματα για πιο συστηματική, εμπειριστατωμένη και εξειδικευμένη ιστορική έρευνα, η οποία εντούτοις, τις επόμενες δεκαετίες, έμελλε να σχετικοποιήσει ή/και να ανατρέψει καθιερωμένα σχήματα αυτών των μακρο-αναλύσεων. Η νέα ιστορική έρευνα, από τα τέλη της δεκαετίας του '80 και κυρίως από εκείνη του '90, άρχισε να απομακρύνεται από την κυρίαρχη μέχρι τότε οπτική, η οποία προσέγγιζε την ελληνική ιστορική πραγματικότητα μέσα από τις απουσίες ή τις υστερήσεις, συγκριτικά προς ένα ενίοτε πολύ αφαιρετικό «δυτικο-ευρωπαϊκό μοντέλο»: «νόθα αστικοποίηση», «στρεβλή ανάπτυξη» του κοινοβουλευτισμού και κυριαρχία των πελατειακών σχέσεων, «ταξικά αδιαμόρφωτο» της ελληνικής κοινωνίας, είναι κάποιες από τις χαρακτηριστικές εκφράσεις προσεγγίσεων που εστίαζαν περισσότερο στο 'τι δεν έγινε' και στα αίτια της καθυστέρησης παρά στην απόπειρα κατανόησης των μηχανισμών και των μετασχηματισμών, έστω μέσα στους υπαρκτούς περιορισμούς που δημιουργούσε ο διεθνής καταμερισμός της εργασίας. Η νέα αυτή μετατόπιση της οπτικής προς το 'τι εν τέλει και πώς έγινε', σήμαινε έναν επαναπροσδιορισμό της συζήτησης «για τις διαδικασίες του εκσυγχρονισμού» -κατά το νέο ιδίωμα- της νεοελληνικής κοινωνίας.

Αναδεικνυόταν έτσι ότι οι διαδικασίες αυτές, γενικότερα οι προσαρμογές στη νεωτερικότητα, ήταν μια πολύ πιο σύνθετη και δυναμική

αλλά και αντιφατική και συγκρουσιακή εμπειρία από ό,τι η 'οπτική της καθυστέρησης' είχε επιτρέψει να διαφανεί. Συγχρόνως φωτίζονταν καλύτερα οι συνάψεις με εμπειρίες των δυτικοευρωπαϊκών χωρών, ιδιαίτερα στο πεδίο των ιδεολογικών ρευμάτων και αντιπαραθέσεων, της πολιτικής ή των κοινωνικών πρακτικών των μεσαίων αστικών στρωμάτων, τόσο στη δημόσια όσο και στην ιδιωτική «σφαίρα». Νέα πεδία έρευνας, νέα ατζέντα ερωτημάτων και αναλυτικών εργαλείων ερχόταν να επισφραγίσει τις μετατοπίσεις αυτές: το σύγχρονο ενδιαφέρον για αντικείμενα μιας πιο εξειδικευμένης κοινωνικής ιστορίας που εστιάζεται στις κοινωνικές πρακτικές ή/και μιας 'ιστορίας από τα κάτω', το ενδιαφέρον για την εργατική ιστορία, για την ιστορία των γυναικών και του φύλου, την προφορική ιστορία, ή ακόμα η στροφή προς την ιστορία των «λόγων» (discourses), των αναπαραστάσεων και των συμβολικών δομών δια των οποίων τα υποκείμενα νοηματοδοτούν τις πράξεις τους, είναι μερικά μόνο χαρακτηριστικά παραδείγματα. Στο ίδιο πλαίσιο ανανέωσης της προβληματικής θα πρέπει εξάλλου να ενταχθεί και το πρόσφατο ενδιαφέρον για συγκυρίες ή περιόδους συγκρούσεων και ρήξεων, όπως π.χ. για τη δεκαετία 1940-1950.

Σε συνδυασμό με την παραπάνω ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας θα αναλύσουμε κεντρικά ζητήματα με βασικούς ερμηνευτικούς πυλώνες σκέψης:

- ▶ Τις σχέσεις Ελλάδας – Ευρώπης στη μέση διάρκεια των δύο αιώνων («προτεκτοράτο», ιδιότυπη «αποικία», «αποικία χρέους», «εξάρτηση», «εκσυγχρονισμός»);)
- ▶ Τα χαρακτηριστικά του Ελληνικού Καπιταλισμού (Εμπόριο, Ναυτιλία, Μετανάστευση, Διασπορά, Αγροτική Οικονομία, Βιοτεχνία)
- ▶ Τη Γεωγραφία και τη Γεωπολιτική της χώρας (σταυροδρόμι της Νοτιο-ανατολικής Ευρώπης, σταυροδρόμι των Βαλκανίων)
- ▶ Πώς συγκροτούνται, ανα-σημασιοδοτούνται και βιώνονται οι «τομές» και οι «συνέχειες» του Ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού από την μετάβαση «Οθωμανική Αυτοκρατορία» - «Έθνος-Κράτος»

Ενδεικτική βιβλιογραφία:

Νίκος Γ. Σβορώνος, *Ανάλεκτα Νεοελληνικής Ιστορίας και Ιστοριογραφίας*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1987.

Γιάνης Κορδάτος, *Εισαγωγή εις την Ιστορίαν της Ελληνικής Κεφαλαιοκρατίας*, Αθήνα, Επικαιρότητα, 1989.

Fernand Braudel, *Η Δυναμική του Καπιταλισμού*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1992.

Κ.Θ.Δημαράς, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα, Ίκαρος, 1983.

Νίκος Μουζέλης, *Νεοελληνική κοινωνία: όψεις υπανάπτυξης*, Αθήνα, Εξάντας, 1978.

Νίκος Μουζέλης, *Κοινοβουλευτισμός και εκβιομηχάνιση στην ημι-περιφέρεια: Ελλάδα, Βαλκάνια, Λατινική Αμερική*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1987.

Κ. Τσουκαλάς, *Εξάρτηση και αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*, (πρόλογος : Ν. Γ. Σβορώνος), Αθήνα, Θεμέλιο, 1977.

Κ. Τσουκαλάς, *Κοινωνική ανάπτυξη και κράτος. Η συγκρότηση του δημόσιου χώρου στην Ελλάδα*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1981.

Άννα Β. Μανδουλαρά, *Η διπλή ζωή της Οικονομικής Ιστορίας*, Πάτρα, ΕΑΠ, 2008.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ

Το γένος Το ελληνικό-χριστιανικό στοιχείο εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας

- Το status των οθωμανών υπηκόων: έννοιες και πραγματικότητες
- Μουσουλμάνοι και μη-μουσουλμάνοι
- Σουνίτες-χανεφίτες Οθωμανοί
- Το Ρουμ μιλέτ (Rum millet), Ρωμαίοι, Ρωμιοί (δηλαδή Βυζαντινοί)
- Οθωμανοί κρατικοί αξιωματούχοι – Ραγιάδες (Reaya=ποίμνιο)
- Χριστιανοί υπήκοοι=ζιμήδες (zimmi)
- Η αλλαξοπιστία: εκούσια και ακούσια
- Εκούσια: 1. η διατήρηση προνομίων 2. Η αντίθεση αιρετικών ομάδων με την επίσημη εκκλησία 3. Η έλλειψη θεολογικής παιδείας των αγροτικών στρωμάτων 4. μεγαλύτερη προστασία
- Οι κρυπτοχριστιανοί
- Ακούσια: Η μέθοδος ντεβσιρμέ (καταχωρώ, στρατολογώ)

Οι άρχουσες κοινωνικές ομάδες του γένους

- **Ο κλήρος**

Αρμοδιότητες: 1. ελευθερία θρησκευτικής συνείδησης 2. άσκηση λατρείας 3. εσωτερική διοίκηση 4. περιουσία (βακούφια) 5. επικύρωση γάμων, διαζυγίων, ιεροδικεία

Θετική η συνεισφορά της Εκκλησίας, κυρίως λόγω παιδείας

- Η στάση της Εκκλησίας απέναντι στην Ελληνική Επανάσταση

Η Εκκλησία εναντιώθηκε ή αδιαφόρησε για τα κινήματα και τις εξεγέρσεις

Επιτίμια: εξωεκκλησιασμός - αφορισμός

Γνωστοί Αφορισμοί: 1. Ο Διονύσιος Τρίκκης το 1611 (Σκυλόσοφος)

2. οι κινηματίες των Ορλωφικών 3. κίνημα του Νικοτσάρα 4. 1808, εξέγερση με αρχηγό τον Παπα-Θύμιο Βλαχάβα 5. Οι Σουλιώτες

- **Οι ένοπλοι: οι κλέφτες, οι αρματολοί, οι κάποι**

Κλέφτες: χαϊνήδες, φερμανλήδες, χαραμήδες, ζορμπάδες

Αρματολοί: προσκυνημένοι (από την παρανομία στη νομιμότητα και τανάπαλιν), αδελφοποιητοί

Κάποι (αρματολοί της Πελοποννήσου)

- Η στάση των αρματολών απέναντι στην Ελληνική Επανάσταση

Οι καθιερωμένοι αρματολοί, οι ελάσσονες αρματολοί, οι νέοι επαγγελματίες (τα καπάκια)

- **Οι ελίτ της κοινοτικής και επαρχιακής διοίκησης**

- **Κοτζαμπάσηδες – Προεστώτες και Οικοκυραίοι**

Koca=άνδρας, γέροντας, μεγάλος – bas=κεφάλι, πρώτο

Το πρότυπο του αρματολού εντοπίζεται στη Ρούμελη, το πρότυπο του κοτζάμπαση στην Πελοπόννησο (Μοριάς, Μογα)

Πελοπόννησος: αυτόνομο εγιαλέτι υπό την ηγεσία υψηλόβαθμου πασά τριών ιππουρίδων, έφερε τον τίτλο του βαλή (Μόρα βαλεσί), έδρα η Τριπολιτζά

Οικοκυραίοι-πλοιοκτήτες

- Η στάση των προεστών απέναντι στην Ελληνική Επανάσταση

Χαρακτηριστικό παράδειγμα: Γιάννης Παπαγιαννόπουλος (1738-

1816), ο Δεληγιάννης (ο Γέρος του Μοριά) – κάποι του: Θεόδωρος

Κολοκοτρώνης και οι Πλαπουταίοι

Παρά του ενδοιασμούς, η προσφορά τους ήταν σημαντική, λόγω: εμπειρίας διοικητικής και οικονομικής

- **Οι Φαναριώτες, οι Έμποροι, οι Διανοούμενοι**

- Οι Φαναριώτες

Πρώτοι Μεγάλοι Δραγουμάνοι της Πύλης: Ο Παναγιωτάκης Νικούσης και ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος (1699, συνθήκη του Κάρλοβιτς)

Δραγουμάνοι του Στόλου

1709: Ηγεμόνες των Παραδουνάβιων Ηγεμονιών της Βλαχίας και της Μολδαβίας

- **Τα αστικά εμπορικά στρώματα και οι ομάδες των διανοουμένων**

Ανάπτυξη εμπορίου με τη Δύση

Αποσχιστικά κινήματα Οθωμανών τοπαρχών

- Η στάση των εμπορικών στρωμάτων και των διανοουμένων απέναντι στην Ελληνική Επανάσταση

Αντιπαράθεση με την Ορθόδοξη Εκκλησία και τις παραδοσιακές ελίτ, οδηγοί του αγώνα των Ελλήνων

Ο χαρακτήρας της Επανάστασης

- 1821-1833: δωδεκαετής αγώνας
- Η Ελληνική Επανάσταση υπήρξε προνομιούχος χώρος ιδεολογικής χρήσης (κατάχρησης) της ιστορίας
- Φιλελευθερισμός-Εθνικισμός
- Στην αρχή υπήρξε σκληρή ταξική αντιπαράθεση για την κατάληψη μιας θέσης στην μετα-οθωμανική πραγματικότητα
(Το κίνημα του πλοιάρχου Αντώνη Οικονόμου στην Ύδρα, η διαμάχη στη Σάμο μεταξύ Καλικατσάρων και Καρμανιόλων υπό τον Λυκούργο Λογοθέτη, η φονική σύγκρουση των αρματολών της Δυτικής Ρούμελης με τους προκρίτους)
- Ωστόσο, η παρουσία αλλοεθνούς κατακτητή προσδιόρισε τον απελευθερωτικό και εθνικό χαρακτήρα της Επανάστασης
- Διακήρυξη των Νομίμων Παραστατών της Εθνοσυνέλευσης της Επιδάουρου
(Εθνος, πατρίδα, Έλληνες, Ελλάδα, φυσικό δίκαιο, τυραννία, δίκαια)
- Ιδεολογία και πολιτική από την εκσυγχρονιστική δυτικότερη ελίτ
- Οι δύο απόψεις

Αιτίες της Επανάστασης

- Η διείσδυση των Ελλήνων σε σημαντικές θέσεις στην Οθωμανική διοίκηση
- Άνθηση του εμπορίου των Ελλήνων
- Παρακμή της αυτοκρατορίας (οικονομική, διοικητική, στρατιωτική)
- Διαφωτισμός-Γαλλική Επανάσταση

- Δράση των μυστικών εταιρειών

Οι μυστικές εταιρείες

- 1809: ιδρύθηκε στο Παρίσι από τον Γρηγόριο Ζαλύκη, το *Ελληνόγλωσσον Ξενοδοχείον* (ευνοϊκή κοινή γνώμη, χρήματα, όπλα, πυρομαχικά, συγκρότηση εθελοντικών σωμάτων Ελλήνων και Ξένων) – μέχρι το 1815, μετά η έδρα μεταφέρεται στη Μόσχα
- 1813: Αθήνα, η *Φιλόμουσος Εταιρεία*
- 1814: Οδησός, Φιλική Εταιρεία (Εμμανουήλ Ξάνθος από την Πάτμο, Αθανάσιος Τσακάλωφ από τα Ιωάννινα, Νικόλαος Σκουφάς από το Κομπότι Ηπείρου)
- Τρία ρεύματα εντός της Εταιρείας: 1. ταχεία ένοπλη αντιπαράθεση, διασυνδέσεις με τον τσαρικό μηχανισμό 2. εξέγερση μόνο στις παραδουνάβιες ηγεμονίες, σχέσεις με Άγγλους 3. Άκρως συντηρητικοί, δεν επιθυμούσαν την εξέγερση

Η εξέγερση στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες

- Ο Ιωάννης Καποδίστριας: συνάντηση με Ξάνθο στην Πετρούπολη το 1820
- Ο Αλέξανδρος Υψηλάντης: 12 Απριλίου 1820 η εταιρεία απέκτησε αρχηγό (Γενικός Έφορος [ή Επίτροπος] της Αρχής)
- Λόγοι που ξεκίνησε η Επανάσταση στη Μολδοβλαχία: 1. ειδικό καθεστώς των επαρχιών 2. γειτνίαση με τη Ρωσία 3. Έλληνες Φαναριώτες 4. Ο ηγεμόνας Νικόλαος Σούτσος ήταν Φιλικός 5. Στρατιωτικές δυνάμεις 6. Πιθανή σύμπραξη Σέρβων, Ρουμάνων 7. Η προσδοκώμενη υποστήριξη της Ρωσίας
- Αρχές Ιανουαρίου 1821, ο σπλαρχηγός Θεόδωρος Βλαδιμηρέσκου ξεκινάει ένοπλη εξέγερση στη Βλαχία.
- 21 Φεβρουαρίου 1821 ο Υψηλάντης κηρύσσει την Επανάσταση στο Κίσνοβο, την επόμενη ημέρα βρίσκεται σε Οθωμανικό έδαφος
- Αρχές Ιουνίου, τελειώνει η Εξέγερση με τη μεγάλη ήττα του Δραγατσανίου

Η Επανάσταση στις Νότιες Ελληνικές Επαρχίες

- Εκδηλώθηκε το Μάρτιο του 1821 – σημαντικοί απόστολοι της Φιλικής Εταιρείας, Παπαφλέσσας, Αναγνωσταράς
- Λόγοι που επικράτησε: 1. αριθμητική υπεροχή του ελληνικού-χριστιανικού στοιχείου 2. επιτυχημένη δραστηριότητα της Φ.Ε.

3. Μικρή δύναμη Οθωμανών (Ο Χουρσίτ Πασάς σε εκστρατεία εναντίον του Αλή) 4. η ανταρσία του Αλή 5. έμπειροι αρματολοί στη Ρούμελη 6. συμμετοχή των προκρίτων 7. γεωγραφική θέση της Πελοποννήσου, Στερεάς 8. Ναυτική δύναμη

Επανάσταση και Εθνικοί Μύθοι

- Το λάβαρο της Αγίας Λαύρας: 1851 πίνακας του Θεόδωρου Βρυζάκη, «ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης» του Πουκεβίλ
- Το κρυφό σχολειό (Κ. Ίκεν, Leucothea), 1822, Στέφανος Κανέλλος: 1886 πίνακας του Νικόλαου Γύζη

Η Ελληνική Επανάσταση Ερμηνευτική πρόταση

- **Η επινόηση της ιστορικής ταυτότητας «Έλληνας» ως ιδεολογική ρήξη**

Τον 18^ο αιώνα η αναφορά στη συλλογική ταυτότητα «Έλληνας» ήταν ταυτόχρονα παλαιά και νέα.

Η αναζήτηση των Ελλήνων Διαφωτιστών έτεινε να διαχωριστεί από τις σωτηριολογικές προσδοκίες του «ξανθού γένους» ενώ έδινε στην αρχαιολατρία ένα σαφέστερο νόημα.

Η εκκοσμίκευση του κόσμου ήταν μία ανατροπή στις συνειδήσεις που εξέφρασε ο Διαφωτισμός.

Το περιεχόμενο της εκκοσμίκευσης στις ελληνικές περιοχές: πολιτική ιδεολογία της ελευθερίας, ιστορική ταυτότητα «Έλληνας», διαμάχη για την ελληνική γλώσσα.

Παρότι ο Ελληνικός Διαφωτισμός δεν διακρίθηκε στις επιστήμες κ.λπ διαμόρφωσε ένα νέο κοσμοείδωλο για τους ραγιάδες και το συμπύκνωσε σε μια ριζοσπαστική πολιτική ιδεολογία: της ελευθερίας των Ελλήνων (Ελληνική Νομαρχία, 1806) – την εποχή του Διαφωτισμού ελευθερία σημαίνει καταρχήν αποδέσμευση από τις μοναρχίες.

Στα οθωμανικά εδάφη, η ελευθερία εκφράστηκε από την πρωτοποριακή κοινωνική ομάδα των διανοουμένων.

- **Οι διανοούμενοι του Διαφωτισμού: μια πρωτοποριακή κοινωνική ομάδα**

Με την κοινωνιολογική σημασία του όρου ήταν μία ομάδα με πολλές δραστηριότητες αλλά πρωτίστως ήταν παραγωγοί ερμηνείας και αλλαγής του κόσμου τους.

308 διανοούμενοι, 182 είχαν σπουδάσει σε ευρωπαϊκά πανεπιστήμια (Πηγή: Ψηφιακή βάση προσωπογραφικών δεδομένων – Διανοούμενοι, Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών «Ιστορική έρευνα, Διδακτική και Νέες Τεχνολογίες», Τμήμα Ιστορίας – Ιόνιο Πανεπιστήμιο).

Ανεξάρτητα από τον τόπο καταγωγής (από όλες τις πόλεις και κωμοπόλεις των Βαλκανίων, του Αιγαίου, της Μικράς Ασίας) είχαν έντονη κινητικότητα και δράση πολυσχιδή και ακατάπαυστη (πώς αλλιώς θα κέρδιζαν το χώρο του έντυπου γραπτού λόγου από την εκκλησία;).

Στη σκέψη των διανοουμένων και των φωτισμένων εμπόρων ο αυτοπροσδιορισμός «Έλληνας» σήμαινε εκείνον που έπρεπε να ζει ελεύθερος ως Ευρωπαίος, δηλαδή ήταν Ευρωπαίος.

Μικρά αλλά δυναμικά τμήματα του Νέου Ελληνισμού άρχισαν λίγο πριν από τα μέσα του 18ου αιώνα να επινοούν και να δημιουργούν τους ορίζοντές τους μακριά από τη δεσποτική ανατολή στην ευρωπαϊκή δύση.

Ο νέος κόσμος που ονειρεύονταν οι διανοούμενοι ήταν προϊόν και υποκείμενο ταυτόχρονα της επιθυμίας για ελευθερία – όμως η πολιτική σημασία της ελευθερίας άρχισε να τους διαχωρίζει σε ιδιαίτερες ιδεολογικές τάσεις.

- **Η εσωτερική ρήξη**

Νεωτεριστές και μορφωμένοι ήταν όλοι οι διανοούμενοι διαφωτιστές, η τομή εντοπίζεται σε σχέση με τις πολιτικές ιδέες τους και τελικώς σε σχέση με την ένταξή τους στην Φιλική Εταιρεία.

- **Η διαμόρφωση μιας ολικής ιστορικής συγκυρίας**

Είναι μεθοδολογικά ορθό να ρίξουμε το βάρος της ερμηνείας μας στους διανοούμενους; - εκκρεμεί να εξακριβώσουμε σε ποιους απευθύνονταν, ποιοι τους ακολούθησαν και γιατί.

Βαλκάνιοι αγρότες με επίσημο όνομα: χριστιανοί, ραγιάδες (κοσμική «σήμανση» του εαυτού και όχι ακόμη «ταυτότητα» ήταν ο τόπος, η οικογένεια, οι κλήροι του καθενός).

Οι Έλληνες διανοούμενοι ριζοσπάστες προκαλούν ιδεολογικό ρήγμα σε αυτές τις «ταυτότητες», αναδιάταξη συσχετισμού της συμβολικής δύναμης – θα μπορούσαν όμως να εξελιχτούν σε μια ομάδα δασκάλων για τις ανάγκες αστικών τάξεων.

Η Γαλλική Επανάσταση και οι Ναπολεόντειες εκστρατείες υπήρξαν το εφαλτήριο που απογείωσε την δυναμική των Ελλήνων Διαφωτιστών.

Οι Έλληνες διαφωτιστές μπόρεσαν να έχουν αυτή τη δυναμική επειδή επίσης άλλες κοινωνικές ομάδες ραγιάδων (έμποροι – караβοκυραίοι), για δικούς τους λόγους, είχαν την ανάγκη να αναδυθούν ως μια νέα και ανεξάρτητη κοινωνία.

Οι διάφορες ηγετικές ομάδες βρίσκονταν στο ίδιο αδιέξοδο, αλλά με διαφορετικούς όρους: το αδιέξοδο της δύναμης που είχαν σωρεύσει και του καθεστώτος του ραγιά.

Άρα τα 70-80 χρόνια πριν από την Επανάσταση αποτελούν την «ολική ιστορική συγκυρία» - κορύφωση της συγκυρίας ήταν η ίδρυση και η ανάπτυξη της Φιλικής Εταιρείας και όχι η Επανάσταση.

Η ρήξη ξεκινάει το Μάρτιο του 1821 καθώς και μια νέα συγκυρία, η επαναστατική (η οποία απαιτεί άλλου είδους προσέγγιση).

- **Μια επανάσταση ανατρεπτική και συντεταγμένη**

Η Ελληνική Επανάσταση είναι η πρώτη επιτυχημένη από τις νεωτερικές επαναστάσεις που εκδηλώθηκε με βάση ένα σχέδιο διαμορφωμένο από μία πολιτική οργάνωση.

Ήταν ανατρεπτική εναντίον της Οθωμανικής εξουσίας και της εκκλησιαστικής πολιτικής και ιδεολογικής τάξης της και εναντίον της γεωπολιτικής σταθερότητας που είχαν αποφασίσει οι ευρωπαϊκές δυνάμεις μετά την ήττα του Ναπολέοντα.

Παρά δε τις εσωτερικές διαμάχες, η Επανάσταση ήταν συντεταγμένη ως προς τον έλεγχο των πληθυσμών και την δημιουργία ανεξάρτητου κράτους.

Γι' αυτούς του λόγους δημιουργήθηκε το κίνημα του Φιλελληνισμού το οποίο εκτός από την έμπρακτη οικονομική και

διπλωματική στήριξη, αναδημιούργησε πολλαπλασιαστικά, ιδίως μέσω της τέχνης, τα ιδανικά πρότυπα του Διαφωτισμού για τον Έλληνα και την Ελλάδα.

Σε σύγκριση με την Γαλλική Επανάσταση, τα θεσμικά δεδομένα στα οποία στηρίχθηκε η Ελληνική Επανάσταση ήταν στο σύνολό τους υποτυπώδη.

Οι θεσμοί αυτοί μπορούν να συνοψιστούν σε τέσσερις γενικές κατηγορίες: 1. φορολογία 2. η αρχή του Νόμου και η Προσωρινή Διοίκηση 3. ο στρατός 4. αντιπροσωπευτικό σύστημα πολιτικής διακυβέρνησης και συνεπαγόμενα πολιτικά δικαιώματα (ο κατεξοχήν μηχανισμός πολιτικής ενσωμάτωσης του πληθυσμού στην Επανάσταση).

- **Από τις κοινωνικές ελίτ στην πολιτική ηγεσία της Επανάστασης**

Τα ριζοσπαστικά μέλη των ομάδων ισχύος, μέσω της δράσης τους στη Φιλική Εταιρεία μετεξελίχθηκαν από κοινωνικά ισχυροί ραγιάδες σε μυστική πολιτική επαναστατική σύμπραξη.

Από την άνοιξη του '21 οι ηγέτες δημιούργησαν τα Τοπικά Πολιτεύματα τα οποία ήταν επαναστατικά συμβούλια με πλήρεις πολιτικές αρμοδιότητες – η δύναμη των τοπικών πολιτευμάτων άρχισε να περιορίζεται με τη δημιουργία κεντρικών εθνικών πολιτικών θεσμών από τον Ιανουάριο του 1822. Τη συγκρότηση της Εθνοσυνέλευσης ακολούθησε η εκλογή του Βουλευτικού και του Εκτελεστικού Σώματος. Όλα αυτά προϋπέθεταν συναίνεση μεταξύ των ηγετικών ομάδων.

- **Οι τρεις ορίζοντες της ελευθερίας**

Η ιδέα περί ελευθερίας των εμπόρων-διανοουμένων βρισκόταν πολύ κοντά στη νεωτερική σημασία της.

Η ιδέα περί ελευθερίας των κοτζαμπάσηδων και των Σουλιωτών βασιζόταν στις προσπάθειες απόσχισης από την Οθωμανική εξουσία – οι αρματολοί δεν είχαν μεγάλη παράδοση αυτονομίας αλλά ανομίας.

Οι κληρικοί που έλαβαν μέρος στην Επανάσταση ήταν μία μικρή ομάδα που αποτελείτο είτε από αποσυνάγωγους, είτε από ριζοσπάστες.

Η ελίτ της Επανάστασης συγκροτείτο από τρεις διαφορετικούς πολιτισμικούς κόσμους.

Οι ομάδες ισχύος που είχαν σχέση με το εμπόριο και τη διανοήση δεν χρειάστηκε να αρνηθούν τον εαυτό τους για να πάρουν μέρος στην Επανάσταση – οι κληρικοί, οι προεστοί, οι αρματολοί υπήρξαν πληρεξούσιες ομάδες των Οθωμανών – οι αρματολοί και οι κάποι κυρίως συνιστούσαν το πιο αρχέγονο κοσμοείδωλο του εαυτού και των άλλων.

- **Ο εμφύλιος πόλεμος ως διαδικασία ομογενοποίησης του επαναστατικού υποκειμένου**

Οι πολιτισμικές διαφορές παρέμειναν ανοικτές και με την έναρξη της Επανάστασης – η ίδια όμως η Επανάσταση δημιούργησε μία δυναμική (μετά δε τη πτώση της Τρίπολης το Σεπτέμβριο του 1821 ότι οι Έλληνες μπορούσαν να νικήσουν – οι νίκες δημιουργούσαν πρόσφορο έδαφος για την πολιτική και η πολιτική έθετε (στις Εθνοσυνελεύσεις) κανόνες για όλους.

Η κρίσιμότερη στιγμή ομογενοποίησης της ηγετικής ομάδας σε μια ενιαία πολιτική στρατηγική του ανεξάρτητου εθνικού κράτους με φιλελεύθερες αρχές ήταν ο μεγάλος εμφύλιος (ή η δεύτερη φάση του εμφυλίου).

Έγινε δε, για την επίλυση ενός κρίσιμου διακυβεύματος: εθνικό κράτος ή ημι-ανεξάρτητες τοπικές πελοποννησιακές ηγεμονίες υπό οθωμανική επικυριαρχία, όπως ήδη επιδίωκε η Ρωσία;

Οι πολιτικοί, με πρωταγωνιστή τον Μινίτρο του Πολέμου Ιωάννη Κωλέττη και τις δυνάμεις των Ρουμελιωτών και των Σουλιωτών, επικράτησαν οριστικά – ανάγκασαν του προεστούς και τον Κολοκοτρώνη να εγκαταλείψουν τον τοπικισμό τους.

Η Ελληνική Επανάσταση έθετε εξ αντικειμένου γεωπολιτικά ζητήματα τα οποία ενέπλεκαν όλες τις μεγάλες δυνάμεις της εποχής. Αυτά τα ζητήματα η επαναστατική ηγεσία επιδίωκε να τα μεταστρέψει σε διεθνή υποστήριξη των Ελλήνων.

Στο επίπεδο της φιλελεύθερης ευρωπαϊκής κοινής γνώμης, οι Έλληνες είχαν διεθνοποιήσει την υπόθεσή τους και νικήσει τους Οθωμανούς εξ αρχής.

Το 1823 το ελληνικό ναυτικό επέβαλε ναυτικό αποκλεισμό στα λιμάνια του Ιονίου και του Αιγαίου από την Κρήτη έως τη Θεσσαλονίκη – Τον ίδιο χρόνο οι Έλληνες καταφέρνουν να συνάψουν δάνειο στο Σίτι του Λονδίνου.

Από τον Μάρτιο του 1824 ο Σουλτάνος ζήτησε από τον Μωχάμεντ Άλη τη Αιγύπτου να βοηθήσει στην καταστολή της Επανάστασης.

Η Υψηλή Πύλη απαντά με ένα συνολικό σχέδιο και προσπαθεί να συντρίψει την Επανάσταση.

- **Η αντιστροφή της συντριβής**

Η έκβαση του εμφυλίου είχε οδηγήσει στον απόλυτο έλεγχο της ηγεσίας της Επανάστασης από τους πολιτικούς.

Το μόνο μέσο που απέμενε στους Έλληνες ήταν οι διεθνείς πολιτικές συμμαχίες.

Ψήφισμα της 24^{ης} Ιουλίου του 1825 (επιστολή προς τον Γεώργιο Κάνινγκ, πρωθυπουργό της Μεγάλης Βρετανίας).

Στις 20 Οκτωβρίου 1827 ο οθωμανικός και ο αιγυπτιακός στόλος βυθίστηκε στο Ναβαρίνο (το Πρωτόκολλο της Αγίας Πετρούπολης το 1826 δεν έλεγε να κατατροπωθούν οι Οθωμανοί αλλά να απομακρυνθούν οι Αιγύπτιοι).

Ενδεικτική βιβλιογραφία:

Η βιβλιογραφία για την Ελληνική Επανάσταση του 1821 είναι τεράστια και αρκετά κατακερματισμένη. Εδώ αναφέρονται μόνον έργα τα οποία ο φοιτητής μπορεί να συμβουλευτεί ως εγχειρίδια.

Στέφανος Παπαγεωργίου, *Από το Γένος στο Έθνος. Η θεμελίωση του Ελληνικού Κράτους, 1821-1862*, Αθήνα, Παπαζήσης, 2005.

Dakin Douglas, *Ο αγώνας των Ελλήνων για την Ανεξαρτησία, 1821-1833*, Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 1983.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος 12, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1970-2000.

Νικηφόρος Διαμαντούρος, *Οι απαρχές της συγκρότησης σύγχρονου κράτους στην Ελλάδα, 1821-1828*, Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 2002.

Η ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΤΟ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ (1832-1878)

► Η Μεγάλη Ιδέα και ο Αλυτρωτισμός (1832-1853)

Με τη διεθνή πράξη του 1832 η ρύθμιση του ελληνικού ζητήματος θεωρήθηκε οριστική από τις Μεγάλες Δυνάμεις και από την Πύλη, όχι όμως από την Ελλάδα – οι πολιτικοί και πνευματικοί ταγοί της χώρας ήθελαν να συμβιβάσουν την οργάνωση του νέου βασιλείου με την «αποστολή» του να φωτίσει την Ανατολή και να λυτρώσει ολόκληρο το έθνος.

- Εξεγέρσεις στη Θεσσαλία, την Ήπειρο, την Κρήτη – ενοχλούσαν την Πύλη και την Ευρώπη αλλά δεν την ανησυχούσαν – ανησυχία προκαλούσε η ενδεχόμενη εμπλοκή της Ελλάδας στις κρίσεις του Ανατολικού Ζητήματος (μια τέτοια κρίση εκδηλώθηκε πριν ακόμη ολοκληρωθούν οι διεθνείς πράξεις αναγνώρισης της Ελλάδας, 1831 – Μεχμέτ Αλή (εκτός από την Καβάλα, την Κρήτη ήθελε και τη Συρία). Παραχώρηση της Συρίας στον πασά της Αιγύπτου με τη συνθήκη της Κιουτάχειας, 4 Μαΐου 1833.
- Αμυντική συνθήκη συμμαχίας Ρωσίας – Πύλης (Χιουγκιάρ Ισκελεσί, 8 Ιουλίου 1833)
- Πρέσβεις της Ελλάδας στο εξωτερικό: Ιωάννης Κωλέττης στο Παρίσι, Σπυρίδωνας Τρικούπης στο Λονδίνο, Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος στο Μόναχο – σημαντικότερο ρόλο διαδραμάτιζαν οι πρέσβεις των τριών μεγάλων δυνάμεων στην Ελλάδα
- Μείζον ζήτημα η διαμόρφωση σχέσεων με την Τουρκία εξαιτίας: 1. η έδρα της Εκκλησίας ήταν στην πρωτεύουσα των πρώην κυρίαρχου 2. η πλειονότητα του έθνους στην επικράτεια του ίδιου κυρίαρχου
- 1834 μονομερής πράξη ανακήρυξης της «αυτοκέφαλης» Εκκλησίας – 1850 αναγνωρίζεται από το Πατριαρχείο η διοικητική ανεξαρτησία της Εκκλησίας της Ελλάδος αλλά και η δογματική ενότητα των δύο Εκκλησιών
- Οι πρέσβεις και οι πρόξενοι της Ελλάδας στην Οθωμανική αυτοκρατορία λειτουργούσαν ως «πράκτορες» των αλυτρωτικών βλέψεων της χώρας

- Κατά συνέπεια, υπήρχαν σχέσεις ελεγχόμενης εχθρότητας υπό την επίβλεψη των μεγάλων δυνάμεων
- Τουρκική κακοδιοίκηση και δεινά των Ελλήνων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας ως στοιχεία για την αλυτρωτική πολιτική της Ελλάδας (χρησιμοποιήθηκαν τόσο από την διπλωματία όσο και από την ιστοριογραφία)
- 1839, Αβδούλ Μετζίτ , νέος σουλτάνος στη θέση του αποθανόντα Μαχμούτ Β΄, θετικός στη σύναψη ελληνο-τουρκικής εμπορικής συμφωνίας – 15 Μαρτίου 1840 ο Κωνσταντίνος Ζωγράφος υπογράφει τη συμφωνία η οποία προκαλεί σφοδρή αντίδραση στην Αθήνα – απόρριψη από την ελληνική κυβέρνηση και παραίτηση του Ζωγράφου – αποκάλυψη της Φιλορθόξου Εταιρείας με αντικαθεστωτικούς και αλυτρωτικούς στόχους (Μακρυγιάννης, μοναχός Ιλαρίων, Ιωάννης Βελέντζας, Τσάμης Καρατάσος)
- Επιδρομές ήσσοнос σημασίας: Βελέντζας στη Θεσσαλία (1840) – Καρατάσος στη Μακεδονία – Κρήτη (1841)
- Ο Κωλέττης αντί να χαλιναγωγεί τους απερίσκεπτους, τους υποκινούσε για να υλοποιεί τα οράματα της Μεγάλης Ιδέας – Μόνο στα Επτάνησα οι εξεγέρσεις είχαν σαφή πολιτικό χαρακτήρα
- 1847 «επεισόδιο Μουσούρου» (πρέσβης της Πύλης στην Ελλάδα) – διευθέτηση του θέματος από τον τσάρο Νικόλαο Β΄ και με την υποστήριξη της Βαυαρίας, της Πρωσσίας και της Αυστρίας (επιστολή του υπουργού εξωτερικών Γλαράκη προς τον τούρκο ομόλογό του Αλή Εφέντη – επιστροφή του Μουσούρου στην Ελλάδα το 1848)
- Προκλήσεις της Αγγλίας προς την Ελλάδα: η κυριαρχία επί των νήσων Ελαφώνησος και Σαπιέντζα, κτηματικές διαφορές του φιλέλληνα Φίνλεϋ και το «επεισόδιο Πασίφικο» - αγγλικός ναυτικός αποκλεισμός του Πειραιά (1850) – κατακόρυφη άνοδος της δημοτικότητας του βασιλιά Όθωνα
- Το 1854 (τετρακοσιοστή επέτειος της άλωσης του Πόλης) ξεκινάει ο Κριμαϊκός Πόλεμος και ξεδιπλώνεται ο ελληνικός αλυτρωτισμός

► Η Ελλάδα και ο Κριμαϊκός Πόλεμος (1853-1856)

Ήταν ο πρώτος ευρωπαϊκός πόλεμος μετά τη συνθήκη της Βιέννης (1815) στον οποίο ενεπλάκησαν οι μεγάλες δυνάμεις ως αντίπαλες μεταξύ τους – Αγγλία και Γαλλία εναντίον Ρωσίας – Συνέδριο Ειρήνης στο Παρίσι (1856) όπου η Οθωμανική αυτοκρατορία λαμβάνει μέρος ως ισότιμο μέλος – η ηττημένη Ρωσία εγκαταλείπει το ρόλο της προστάτιδας δύναμης των ορθόδοξων υπηκόων του Σουλτάνου και γίνεται Σλαβόφιλη

- Ο πόλεμος ξεκίνησε από διένεξη μεταξύ καθολικών και ορθοδόξων μοναχών στη Παλαιστίνη το 1850 για τον έλεγχο των ιερών προσκυνημάτων
- Στην Ελλάδα υπήρχε ευρεία συναίνεση αρχόντων και αρχομένων – εξημμένη κοινή γνώμη από την επέτειο της Άλωσης – ένοπλοι περνούν τα σύνορα της Τουρκίας (ρωσόφιλοι υπουργοί: Ανδρόνικος Πάϊκος(εξωτερικών), Σπύρος Μήλιος (στρατιωτικών))
- Αρνητικά δεδομένα της εποχής: 1. Αγγλία, Γαλλία, Αυστρία δεν ευνοούσαν τον διαμελισμό της Οθωμανικής αυτοκρατορίας 2. Η Ρωσία δεν υπολόγιζε την Ελλάδα ως μέτοχο του διαμελισμού της αυτοκρατορίας αλλά ως αντιπερισπασμό 3. Ισχυρές στρατιωτικές δυνάμεις της Οθωμανικής αυτοκρατορίας 4. Ανεπαρκείς ελληνικές δυνάμεις 5. Ο «στρατός του έθνους» ήταν άτακτοι και ληστές
- Τον «Δεύτερο Ελληνο-τουρκικό πόλεμο» ανέλαβαν πρόσφυγες καπετάνιοι από τις αλύτρωτες περιοχές και γόννοι ηρώων του 1821 (15 Ιανουαρίου 1854 στο Ραδοβίτσι κοντά στην Άρτα)
- Η ανομολόγητη πραγματικότητα ήταν: 1. υποκίνηση από στρατιωτικούς με την ανοχή της κυβέρνησης 2. αποφυλάκιση καταδίκων 3. επιδεικτική εμφάνιση στις περιοχές αλλά αποφυγή σύγκρουσης με τις τουρκικές δυνάμεις 4. έλλειψη επιμελητείας 5. εσπευσμένη επάνοδος με τη λεία τους
- Διορισμός νέας κυβέρνησης υπό τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο

- Ο ρωσο-τουρκικός πόλεμος, αν και μέρος του Ανατολικού ζητήματος, ήταν κυρίως στοιχείο ανταγωνισμού μεταξύ των μεγάλων ευρωπαϊκών δυνάμεων
- Σύγκριση της Ελλάδας με άλλες μικρές χώρες (π.χ. Βέλγιο) – κακή οικονομική κατάσταση της χώρας (δάνειο του 1832, δεν μπορούσε να συναφθεί νέο δάνειο)
- Νέος αποκλεισμός του Πειραιά από Αγγλία και Γαλλία – απροκάλυπτη παρέμβαση στον Όθωνα – εποχή της «ληστοκρατίας» - Edmont About (διευθυντής της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών), *Ο βασιλεύς των ορέων*
- Η «εθνική άσκηση» και τα χαρακτηριστικά της: 1. προβολή των εθνικών οραμάτων ως εθνικών δικαίων 2. σχηματισμός εθνικών εταιρειών 3. συγκρότηση αλυτρωτικών ομάδων 4. απελευθερωτικές επιδρομές 5. αψιμαχίες με τους ατάκτους της Πύλης 6. αθρόα λαφυραγώγηση χριστιανών χωρικών 7. παρέμβαση των μεγάλων δυνάμεων 8. πολιτική κρίση στην Ελλάδα
- Απομακρύνονται από τα ανάκτορα ο Σπύρος Μήλιος και ο Γενναίος Κολοκοτρώνης – Παράταση της κατοχής των δύο ευρωπαϊκών δυνάμεων στον Πειραιά – Διεθνής οικονομικός έλεγχος τον Φεβρουάριο του 1857
- Συνθήκη της Κάνλιτζας την 25^η Μαΐου 1855 η οποία ρύθμιζε τις διμερείς σχέσεις Ελλάδας – Τουρκίας μέχρι τη Συνθήκη της Λωζάννης (1923) – σύμβαση για την καταδίωξη των ληστών – Μεταρρυθμίσεις στην Τουρκία στις 18 Φεβρουαρίου 1856 (Hatti-humayun)
- Η Ελλάδα ήταν υποχρεωμένη να ακολουθεί πολιτική έναντι της Οθωμανικής αυτοκρατορίας που δεν θα συγκρουόταν με τα συμφέροντα των μεγάλων δυνάμεων (οι οποίες ήλεγχαν τις θαλάσσιες επικοινωνίες στην ανατολική Μεσόγειο) – οι έννοιες «πρότυπον βασίλειον» και «μικρά και έντιμος Ελλάς»
- Συνθήκη των Παρισίων της 30^{ης} Μαρτίου 1856 όπου η Οθωμανική αυτοκρατορία εξασφάλισε το δικαίωμα να μετέχει στο Κοντσέρτο της Ευρώπης – μείωση της ρωσικής ισχύος στον Εύξεινο πόντο και τερματισμός της επιρροής της στις παράστιρες ηγεμονίες

- ▶ **Έξωση του Όθωνα, αβεβαιότητα**

- ▶ Ο Κριμαϊκός πόλεμος αποτέλεσε σημείο καμπής στις διεθνείς οικονομικές και πολιτικές σχέσεις, με συνέπειες για όλες τις ευρωπαϊκές χώρες

- ▶ Μέσα στο κλίμα αυτό ανατρέπεται ο Όθωνας και οι πολιτικές ελίτ της χώρας αποκτούν τον έλεγχο της πολιτικής εξουσίας, ενώ καθίσταται σαφές ότι χρειάζονται μείζονος σημασίας αλλαγές στη λειτουργία του ελληνικού κράτους ώστε να σταθεί στη διεθνή αρένα. Ωστόσο, η πολιτική πραγματικότητα της χώρας είναι τέτοια που δεν θα επιτρέψει στα χρόνια 1863-1880 την ικανοποίηση αυτών των αναγκών. Θα πρέπει να έλθει η μεγάλη κρίση του Ανατολικού Ζητήματος στα χρόνια 1875-1878 για να φανεί ότι η Ελλάδα, παρά την κατάλυση του αυταρχικού καθεστώτος του Όθωνα, δεν είναι σε θέση να ολοκληρώσει τους στόχους της.

- ▶ Η δημιουργία μιας ισχυρής Βουλγαρίας αποτελούσε την καλύτερη απόδειξη γι' αυτό. Χρειαζόταν πλέον μια διαφορετική αντιμετώπιση της κρατικής λειτουργίας, μια αντιμετώπιση που θα καθιστούσε τους μηχανισμούς του κράτους πιο αποτελεσματικούς και θα ενσωμάτωνε σε αυτούς το σύνολο των πληθυσμών. Η εποχή του Χαρίλαου Τρικούπη είχε έρθει.

- ▶ Από την έξωση του Όθωνα μέχρι και το Μακεδονικό αγώνα (1862-1897) η Ελλάδα δεν αποτελούσε πλέον το μοναδικό χριστιανικό κράτος της νοτιοανατολικής Ευρώπης που μπορούσε απλώς να περιμένει την κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας για να τη διαδεχθεί. Οι ισορροπίες στην περιοχή άλλαξαν ριζικά, όχι μόνο γιατί δημιουργείται η Βουλγαρία, αλλά γιατί επιπλέον η Αυστρία αποκτά τον έλεγχο της Βοσνίας και της Ερζεγοβίνης. Η πίεση που ασκείται στη Σερβία θα την αναγκάσει να στρέψει το ενδιαφέρον της προς το νότο. Το Μακεδονικό Ζήτημα είναι πλέον γεγονός

Ο αγώνας για τη Μακεδονία και οι Βαλκανικοί Πόλεμοι του 1912-1913

- Κρητική πολιτεία: 1896-1913. Ο αγώνας για την απελευθέρωση της Κρήτης στέφθηκε από επιτυχία όταν συναίνεσαν οι μεγάλες δυνάμεις της Ευρώπης, καθώς η αποκοπή της νήσου από την Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν θα προκαλούσε διεκδικήσεις των άλλων χωρών της περιοχής
- Αντίθετα, στη περίπτωση της Μακεδονίας, δεν υπήρχε καμία συναίνεση των μεγάλων δυνάμεων και των άλλων βαλκανικών κρατών. Το Μακεδονικό ήταν ένα εξόχως περίπλοκο ζήτημα
- Η ελληνική ιστοριογραφία του αγώνα αυτού αναπαρήγαγε με συνέπεια τα επιχειρήματα : 1. τον «αμυντικό» χαρακτήρα του έθνους 2. ούτε καν ο αγώνας της Ελληνικής Επανάστασης δεν αναπαρήχθη με τέτοια συνέπεια
- Η περίπτωση του Ίωνα Δραγούμη και του Αθανάσιου Σουλιώτη ή Νικολαΐδη είναι ενδεικτική του κλίματος και των ιδεολογικών αντιφάσεων της εποχής. Δεν αντιλήφθηκαν ότι το νεοτουρκικό κίνημα ήταν ουσιαστικά εθνικό κίνημα των Τούρκων, απέρριψαν την λύση που επιδίωκε η Ελλάδα και προσχώρησαν στη «βυζαντινή» λύση που πίστευε ότι ήταν σε θέση να προσφέρει το πατριαρχείο
- Σημαντικό ρόλο έπαιξε και μια ιδιότυπη ομάδα Ελλήνων Μακεδόνων που δρούσαν στην Αθήνα: Καθηγητές Πανεπιστημίου, αξιωματικοί του στρατού, κρατικοί υπάλληλοι, δημοσιογράφοι, επιχειρηματίες, τραπεζίτες, πρόσφυγες, σπουδαστές
- Ο Μακεδονικός αγώνας (η ιστορία του οποίου μέλλει ακόμη να γραφεί) υπήρξε η τελευταία και η κρισιμότερη φάση των εθνικών προσπαθειών να αναχαιτισθούν οι βουλγαρικές αξιώσεις. Επίσημα η Ελλάδα προσπαθούσε να υπονομεύσει το αίτημα των Βουλγάρων να παρασχεθεί από την Πύλη καθεστώς αυτονομίας στη Μακεδονία, κρίνοντας ότι τη συνέφερε να διατηρηθεί η κυριαρχία των Τούρκων,

ώσπου η Ελλάδα να μπορέσει να διεκδικήσει τη Μακεδονία δια των όπλων. Ανεπίσημα ο αγώνας ήταν σκληρός και δύσκολος: τοποθέτηση ιερέων πιστών στο Πατριαρχείο, ίδρυση ελληνικών σχολείων για την ενίσχυση της ελληνομάθειας, επηρεασμός της κοινής γνώμης με στοιχεία για τη εθνολογική σύνθεση του πληθυσμού, πειθαναγκασμό ατόμων ή κοινοτήτων να δηλώσουν ότι έχουν «ελληνική συνείδηση», εκτέλεση επικίνδυνων αντιπάλων, σύγκρουση Ελλήνων αξιωματικών με δυνάμεις των αντιπάλων και με τις τουρκικές δυνάμεις

- Ο Μακεδονικός αγώνας αυτού του τύπου τερματίστηκε το 1908 με ένα είδος άτυπης εκεχειρίας. Τελικά τις διεκδικήσεις της Ελλάδας διασφάλισαν ο τακτικός στρατός των Βαλκανικών πολέμων του 1912-1913 και η διπλωματία. Το αν ο Μακεδονικός αγώνας αποτελεί προοίμιο ή όχι των Βαλκανικών πολέμων αποτελεί ακόμη ιστορικό ζητούμενο.
- Το 1912 ο Ελευθέριος Βενιζέλος υπογράφει συνθήκη συμμαχίας με την Βουλγαρία, η οποία θεωρείται κυνική μεν, αλλά και διπλωματική επιτυχία της Ελλάδας, διότι την έβγαλε από την απομόνωση που είχε δημιουργήσει ο Μακεδονικός αγώνας και άνοιξε το δρόμο για την απελευθέρωση της διαφιλονικούμενης περιοχής
- Ο Μακεδονικός αγώνας ήταν μια ελληνική αντίδραση μεγάλης κλίμακας στο ενδεχόμενο να εξασφαλίσει η Βουλγαρία ερείσματα σε περιοχές της Μακεδονίας τις οποίες η Ελλάδα θεωρούσε πως της ανήκαν
- Η ένοπλη μισθοφορία στη Μακεδονία παραμένει επίσης ιστορικό ζητούμενο (π.χ. νέοι ένοπλοι Κρήτες, μετά την αυτονομία της Κρήτης το 1898)
- Στον πόλεμο των εντυπώσεων που διεξαγόταν η δράση των αντάρτικων ομάδων ήταν το ισχυρότερο όπλο. Δυσχερής η συμφωνία τόσο με την Τουρκία (λόγω καχυποψίας από τον πόλεμο του 1897) όσο και με την Βουλγαρία (θύλακες βουλγαρικοί στη Νότια Μακεδονία, ελληνικοί στη Βόρεια Μακεδονία, αδιάλλακτες θέσεις και των δύο χωρών)

- Ιδεολογικές «δουλείες» της εποχής: Φίλιππος, Μέγας Αλέξανδρος, Στράβων (η «νοητή» ελληνική Μακεδονία)
- 1893, ιδρύεται η Εσωτερική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση από Βούλγαρους αντάρτες με σκοπό την αυτονομία της Μακεδονίας (VMRO) που αργότερα έδωσε τη θέση της στο συνώνυμο κόμμα της Πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας. Το 1903 η οργάνωση αυτή ξεκινά εξέγερση εναντίον των Τούρκων («εξέγερση του Ίλιντεν»)
- Το 1903 θεωρείται σταθμός στην ιστορία της Μακεδονίας διότι η δράση των Βουλγάρων ανταρτών περνάει στην Βουλγαρική κυβέρνηση και το Μακεδονικό κινεί τον ενδιαφέρον των μεγάλων δυνάμεων
- Η Ρωσία και η Αυστρία εκπονούν πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων για την Μακεδονία και το υποβάλλουν στην Πύλη. Το υπόμνημα προέβλεπε τρία διοικητικά διαμερίσματα, τα βιλαέτια της Θεσσαλονίκης, του Μοναστηρίου και των Σκοπίων. Προέβλεπε επίσης να τροποποιηθούν τα όρια των διαμερισμάτων ώστε να ανταποκρίνονται στην κατανομή των εθνοτήτων τους (μέσω της «εκκλησιαστικής ταυτότητας»). Στον σκληρό πόλεμο για τον προσεταιρισμό των εκκλησιαστικών κοινοτήτων η Ελλάδα διέθετε: 1. την αίγλη του οικουμενικού πατριαρχείου 2. τον συντηρητισμό των χωρικών
- Ο πόλεμος αυτός διέσπασε τις γλωσσικές κοινότητες της Μακεδονίας (Βούλγαρους και Βλάχους) σε δύο παρατάξεις: 1. Πατριαρχικούς 2. εξαρχικούς και Ρουμανοβλάχους
- Οι σχέσεις Ελλάδας-Ρουμανίας επιδεινώθηκαν με αφορμή την αναγνώριση από τον Σουλτάνο το 1905, των Βλάχων ως χωριστής και διακριτής εθνότητας και την άρνηση της ελληνικής κυβέρνησης να πείσει τον Πατριάρχη να επιτρέψει στους Βλάχους της Μακεδονίας να τελούν την θεία λειτουργία στα ρουμανικά – η Ρουμανία τότε κλείνει τα ελληνικά σχολεία απελαύνει Έλληνες υπηκόους της και ανέχεται επιθέσεις διαδηλωτών εναντίον ελληνικών

εκκλησιών – το 1906 διακόπτονται οι διπλωματικές σχέσεις των δύο χωρών – το ίδιο παράδειγμα θα ακολουθήσει και η Βουλγαρία και συστηματικά διώκονται οι Έλληνες της Ανατολικής Ρωμυλίας (Φιλιππούπολη, Αγκίαλος κ.α)

- Η Επανάσταση των Νεοτούρκων το 1908 (με αφετηρία και εστία τη Θεσσαλονίκη) επέδρασε καταλυτικά στις διακρατικές σχέσεις όλων των εμπλεκομένων χωρών στο ζήτημα της Μακεδονίας
- Οι επαγγελίες για ισονομία και ισοπολιτεία αφαίρεσαν τον διακηρυγμένο λόγο δράσης των αντάρτικων ομάδων (οι οποίες μάλιστα παρέλασαν «αδελφωμένες» στις πόλεις της Μακεδονίας)
- Η ελληνική κυβέρνηση δήλωσε την ευαρέσκειά της δεν πίστεψαν όμως όλοι οι πολιτικοί άνδρες την κατάσταση αυτή (κάποιοι κατάλαβαν ότι πρόκειται για «εκτουρκισμό» της Αυτοκρατορίας, άλλοι όπως οι Δραγούμης και Σουλιώτης είδαν την επανάσταση των Νεοτούρκων ως προώθηση της ιδέας της «βυζαντινής» Ελλάδας σε καθεστώς ελληνο-τουρκικής συγκυριαρχίας)
- Σύντομα φάνηκαν οι προθέσεις των Νεότουρκων (Μακεδονικό, Κρήτη) – ταπείνωση της Ελλάδας στο ζήτημα της Κρήτης (υποστολή της ελληνικής σημαίας) οδήγησε στον Στρατιωτικό Σύνδεσμο στις 28 Αυγούστου 1909 να κάνει το κίνημα στο Γουδί – πολιτικό αδιέξοδο, οι στρατιωτικοί απευθύνονται στον Ελευθέριο Βενιζέλο
- Πρωταρχικός στόχος του Βενιζέλου ήταν η ενίσχυση των ενόπλων δυνάμεων και η έξοδος της χώρας από την απομόνωση
- Έκρηξη του ιταλο-τουρκικού πολέμου το 1911 – μυστική συνθήκη συμμαχίας Σερβίας-Βουλγαρίας το 1912 – την κατάσταση ανέτρεψε Ο Βενιζέλος με τη συνθήκη συμμαχίας Ελλάδας-Βουλγαρίας το 1912 – ήταν η μόνη συνθήκη με την οποία η Ελλάδα εισήλθε από κοινού με τη Σερβία, το Μαυροβούνιο και τη Βουλγαρία στον πόλεμο κατά της Τουρκίας τον Οκτώβριο του 1912 – ο Βενιζέλος έκρινε ότι η πολεμική συμμετοχή της Ελλάδας ήταν επιθετική κατά της Τουρκίας και αμυντική έναντι των

σλαβικών χωρών της περιοχής, ώστε να προστατευθούν τα εθνικά συμφέροντα στην ευρωπαϊκή Τουρκία

- Έκπληξη των μεγάλων δυνάμεων τόσο από τη σύμπραξη όσο και από τις νίκες – επεμβαίνουν τελικά για το μέλλον της Κωνσταντινούπολης (η Ρωσία) και για την τύχη των Αλβανών (η Αυστρία και η Ιταλία)
- Στις 3 Δεκεμβρίου 1912 οι Βούλγαροι, οι Σέρβοι και οι Μαυροβούνιοι σύναψαν ανακωχή με τους Τούρκους – η Ελλάδα δεν σταμάτησε τις πολεμικές επιχειρήσεις αλλά πήρε μέρος στις διαπραγματεύσεις ειρήνης στο Λονδίνο - τον Ιανουάριο 1913 οι διαπραγματεύσεις διακόπηκαν εξαιτίας νέας επανάστασης στην Τουρκία με επικεφαλής τον ήρωα του 1908 Εμβέρ Πασά και άρχισαν πάλι οι εχθροπραξίες στις οποίες η Τουρκία ηττήθηκε.
- 30 Μαΐου 1913 συνθήκη ειρήνης (του Λονδίνου): εκχώρηση κτήσεων του Σουλτάνου στους συμμάχους ηγεμόνες της Ελλάδας, της Βουλγαρίας, της Σερβίας και του Μαυροβουνίου. Παραίτηση του Σουλτάνου από τα δικαιώματά του στη Κρήτη, οι δε μεγάλες δυνάμεις θα όριζαν τα σύνορα της Αλβανίας και την τύχη των Δωδεκανήσων
- Οι Βούλγαροι και οι Σέρβοι ήταν έκπληκτοι από την προέλαση των Ελλήνων στη Θεσσαλονίκη (προκλήσεις του βουλγαρικού στρατού στη Θεσσαλονίκη)
- 5^η Μαΐου 1913 πρωτόκολλο συνεργασίας Ελλάδας-Σερβίας
- 30 Ιουνίου εχθροπραξίες ανάμεσα στη Βουλγαρία και Ελλάδα-Σερβία (Νιγρίτα, Γευγελή) – οι Βουλγαρικές δυνάμεις ηττήθηκαν ενώ Ρουμανία και Τουρκία επιτέθηκαν σε εδάφη της Βουλγαρίας – ανακωχή Βουλγαρίας-Ρουμανίας και διαπραγματεύσεις στις 30 Ιουλίου της Ελλάδας, Σερβίας, Μαυροβουνίου, Ρουμανίας και Βουλγαρίας
- 10 Αυγούστου 1913 συνθήκη του Βουκουρεστίου (παραχωρείται και η Καβάλα στην Ελλάδα) – ο πόλεμος αυτός ονομάστηκε β' βαλκανικός πόλεμος
- Η Ελλάδα επίσης (μέσω επιστολών) είχε συμφωνήσει να παράσχει αυτονομία στα σχολεία και τις εκκλησίες των

Βλάχων της Ηπείρου και της Μακεδονίας και να επιτρέψει
σύσταση επισκοπής των Βλάχων

Ενδεικτική βιβλιογραφία:

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΓ΄, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1970-2000.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΔ΄, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1970-2000.

Θάνος Βερέμης – Γιάννης Κολιόπουλος, *Ελλάς. Η σύγχρονη συνέχεια. Από το 1821 μέχρι σήμερα*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2006.

*Η «τραγωδία» της Σμύρνης
μέσα από τα διπλωματικά έγγραφα:
από τον Εθνικό Διχασμό στη Δίκη των Έξι*

Σπύρος Μιχαλέας
Ερευνητής Επί Διδακτορικό

Τι οδήγησε στην τραγωδία;

Αίτια:

1. Εθνικισμός: αρχική εντολή η διατήρηση της ειρήνης και όχι η προσάρτηση.
2. Πολιτική διάσπαση των Ελλήνων: διχασμός βενιζελικών-βασιλικών (αποδυνάμωση).
3. Η συνέχιση των πολεμικών επιχειρήσεων στη Μικρά Ασία, παρά τις αντίθετες υποσχέσεις της φιλοβασιλικής κυβέρνησης.
4. Οι λανθασμένες στρατιωτικές ενέργειες που δημιούργησαν πρόβλημα ανεφοδιασμού του ελληνικού στρατού και η κακουχία των στρατιωτών που πολεμούσαν για μεγάλο χρονικό διάστημα.

Η πτώση του Βενιζέλου τον Νοέμβριο του 1920 και η επιστροφή του βασιλιά Κωνσταντίνου είχαν βλαβερές συνέπειες: οι σύμμαχοι μπλόκαραν την οικονομία με το να σταματήσουν τις πιστώσεις.

Για ποιο λόγο η Ελλάδα επιθυμούσε την επέκταση προς την Μικρά Ασία;

1. Μεγάλη Ιδέα: ο Βενιζέλος οραματιζόταν την «Μεγάλη Ελλάδα».
2. Η Μεγάλη Βρετανία ήθελε να εισχωρήσει η Ελλάδα στον Α΄ Παγκόσμιο στο πλευρό της Αντάντ¹. Η Βρετανία πρόσφερε στην Ελλάδα αντιστάθμισμα στη Μικρά Ασία για να πετύχει το στόχο της. Η Θράκη, η Βόρειος Ήπειρος και τα Δωδεκάνησα αποκλείονταν λόγω των διεκδικήσεων της Βουλγαρίας και της Ιταλίας.

---

¹ Αντάντ ή "Εγκάρδια Συνεννόηση" (Entente Cordiale) ονομάζεται η συμμαχία Γαλλίας και Μεγάλης Βρετανίας, η οποία έθεσε τέλος σε 8 αιώνες αγγλογαλλικού ανταγωνισμού και έθεσε τις βάσεις για την αγγλογαλλική συνεργασία κατά τον 20ό αιώνα. Μετά την έκρηξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου η συμμαχία επεκτάθηκε με την εισδοχή της Σερβίας και του Βελγίου. Αργότερα συνασπίστηκαν μαζί τους και η Ιαπωνία (1914), η Ιταλία (1915), η Ρουμανία (1916), η Ελλάδα (μετά από εισβολή και παραβίαζοντας την ουδετερότητά της), καθώς και οι Η.Π.Α. (1917). Υπό αυτή την έννοια ο όρος "Αντάντ" χρησιμοποιείται για να δηλώσει το νικηφόρο συμμαχικό μπλοκ κατά τον πόλεμο αυτό. Πρώτιστο μέλημά της η αποτροπή της επανάκαμψης της γερμανικής ισχύος.

Η Μεγάλη Ιδέα

- Το Βασίλειον της Ελλάδος δεν είναι η Ελλάς· αποτελεί εν μέρος μόνον, το πλέον μικρόν και το πλέον πτωχόν της Ελλάδος... (Ιωάννης Κωλέττης, 1844).
- Η χώρα ήταν ένα φτωχό, στενόχωρο κομμάτι των Βαλκανίων, που είχε αποκοπεί από την αχανή Οθωμανική αυτοκρατορία χάρη στο ακαταμάχητο εθνικιστικό πνεύμα των Ελλήνων.
- Το μόνο που είχαν καταφέρει να αποσπάσουν μετά το τέλος του Αγώνα ήταν η Πελοπόννησος, οι Βόρειες Σποράδες και οι Κυκλάδες.
- Ήταν η εποχή της «Μεγάλης Ιδέας» για μια αναγεννημένη ελληνική αυτοκρατορία, ένα Βυζάντιο που θα ορθωνόταν με λαμπρότητα στις πλευρές του Αιγαίου. Η ιδεατή Ελλάδα σχεδόν δεν είχε όρια.
- Η Κρήτη, η Θεσσαλία, η Ήπειρος, η Μακεδονία, η Θράκη, τα νησιά του Αιγαίου και τα Δωδεκάνησα, ήταν προφανέστατα περιοχές του ελληνισμού.
- Μέσα σε αυτά τα όνειρα γεννήθηκε στις 2 Αυγούστου 1868 ο διάδοχος της δυναστείας των Γκλύξμπουργκ, Κωνσταντίνος².
- Ο Κωνσταντίνος πήρε τον τίτλο του δούκα της Σπάρτης παρόλο που αυτό πήγαινε αντίθετα με το σύνταγμα το οποίο απαγόρευε την απονομή τίτλων ευγενείας ή διάκρισης σε Έλληνες πολίτες.
- Η βασιλική οικογένεια της Ελλάδας ήταν ευρωπαϊκή και κοσμοπολίτικη. Ο Γεώργιος είχε φθάσει μόλις 5 χρόνια νωρίτερα, μετά την απότομη έξωση του προκάτοχου του πρίγκιπα Όθωνα. Ο πατέρας του, Χριστιανός Θ΄ της Δανίας, ήταν κεντρική μορφή δυναστικών συμμαχιών της Ευρώπης του 19ου αιώνα.
- Γεώργιος Α΄ Βασιλεύς των Ελλήνων και ΟΧΙ της Ελλάδας.
- Με την άφιξή του στην Ελλάδα οι Μεγάλες Δυνάμεις -και συγκεκριμένα η Μεγάλη Βρετανία- παραχωρούν τα Επτάνησα στην Ελλάδα το 1863. Το 1881 τα σύνορα επεκτείνονται προς Βορρά για να συμπεριλάβουν τη Θεσσαλία.
- Το 1897 ο Κωνσταντίνος λαμβάνει μέρος στον πόλεμο Ελλάδας - Οθωμανικής αυτοκρατορίας για την απελευθέρωση της Κρήτης. Τη διαμάχη κερδίζει η Οθωμανική Αυτοκρατορία με αποτέλεσμα η Ελλάδα να υποχρεωθεί να πληρώσει αποζημίωση. Ευτυχώς η Θεσσαλία δεν επεστράφη στους Τούρκους.
- Το όραμα της Μεγάλης Ιδέας αναζωπυρώνεται με αποτέλεσμα η επόμενη δεκαετία να χαρακτηριστεί ως «εποχή προετοιμασίας».
- Το 1906 εμφανίζεται στη Βουλή η «ομάδα των Ιαπόνων» με αρχηγό τον Στέφανο Δραγούμη. Ωστόσο, κινητήρια δύναμη μέσα στην ομάδα αποτελούσε ο Δημήτριος Γούναρης.
- Μόλις ο Δημήτριος Γούναρης αποσύρθηκε από την Ομάδα για να αναλάβει το Υπουργείο Οικονομικών υπό πρωθυπουργίας Θεοτόκη, έχασε κάθε δικαίωμα να διεκδικήσει την εκπροσώπηση μίας νέας δύναμης απαλλαγμένης από το στίγμα του παλαιοκομματισμού.
- Νέος διεκδικητής εμφανίστηκε ο Ελευθέριος Βενιζέλος το 1910.

---

² Γιατί έδωσαν το όνομα Κωνσταντίνος; Λόγω εθνικιστικών συνειρμών όπως Μέγας Κωνσταντίνος, Κωνσταντίνος ο Παλαιολόγος. Ωστόσο, μπορεί απλά να πήρε το όνομά του από τον θείο του τον μεγάλο δούκα Κωνσταντίνο Κωνσταντίνοβιτς που ήταν ο αγαπημένος αδελφός της βασίλισσας Όλγας.

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα

- Ο Ελευθέριος Βενιζέλος γεννήθηκε στην Κρήτη το 1864 κοντά στα Χανιά. Ο πατέρας του ήταν έμπορος με εθνικιστικά πιστοποιητικά. Η οικογένειά του, στις αρχές της μεγάλης Κρητικής επανάστασης το 1866, εξορίστηκε και κατέφυγε στη Σύρο. Σπούδασε Νομική στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Το 1889 γυρίζει στην Κρήτη και εκλέγεται μέλος της Κρητικής Συνέλευσης.
- Το 1897 κήρυξε την άμεση ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα. Οι Μεγάλες Δυνάμεις ήθελαν την αυτονομία της Κρήτης με επικυριαρχία της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Ωστόσο, ο Βενιζέλος δεν υποστήριζε αυτή την λύση. Η Ελλάδα δεν κατόρθωσε να επέμβει εγκαίρως με αποτέλεσμα στις 17 Απριλίου 1897 η Οθωμανική αυτοκρατορία να κηρύξει τον πόλεμο στην Ελλάδα.
- Η Ελλάδα πιθανότατα θα έχανε στον πόλεμο, ωστόσο ένα τυχαίο γεγονός ανάγκασε την Οθωμανική αυτοκρατορία να παραχωρήσει την Κρήτη στους κατοίκους της. Μία τουρκική συμμορία επιτέθηκε το Σεπτέμβριο του 1898 σε ένα απόσπασμα του βρετανικού ναυτικού, σκοτώνοντας τον υποπρόξενο της Μεγάλης Βρετανίας.
- Ύπατος αρμοστής διορίστηκε ο πρίγκιπας Γεώργιος. Ο Βενιζέλος αφοσιώθηκε σε πολιτικές διαμάχες με τον πρίγκιπα έως ότου ο τελευταίος αποχώρησε, με αποτέλεσμα η Κρήτη να ενωθεί με την Ελλάδα το 1913.

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η Μεγάλη Ιδέα

- Το 1910 μετέβη στην Αθήνα και ως πρωθυπουργός, μέσα από το Κόμμα των Φιλελευθέρων, κατόρθωσε να προβεί σε ποικίλες μεταρρυθμίσεις στον στρατιωτικό, οικονομικό, πολιτικό και υγειονομικό τομέα.
- Μέχρι το 1912 είχε εξασφαλίσει μια βαλκανική συμμαχία που ήταν σε θέση να αντιμετωπίσει την Τουρκία. Η επίθεση της Τουρκίας στο Μαυροβούνιο τον Οκτώβριο του 1912 την έφερε αντιμέτωπη με το Μαυροβούνιο, τη Σερβία, τη Βουλγαρία και την Ελλάδα. Έναρξη Α΄ Βαλκανικού Πολέμου.
- Βουλγαρικός στρατός: νίκησαν τους τούρκους στις Σαράντα Εκκλησιές και στο Λουλέ Μπουργκάς· έφθασαν μέχρι τη γραμμή της Τσατάλτζας (πύλες Κωνσταντινούπολης).
- Σερβικός στρατός: Η Παλαιά Σερβία ξεκαθαρίστηκε από τα τουρκικά στρατεύματα· νίκη στο Μοναστήρι δυτικής Μακεδονίας.
- Ελληνικός στρατός: Απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης στις 26 Οκτωβρίου 1912 (5 Μαρτίου 1913 ο Γεώργιος Α΄ δολοφονείται και τον διαδέχεται ο Κωνσταντίνος) και της Ηπείρου στις 21 Φεβρουαρίου 1913.

Συνθήκη Λονδίνου

Ο Α' Βαλκανικός Πόλεμος τελείωσε επίσημα με τη Συνθήκη του Λονδίνου (30 Μαΐου 1913) η οποία περιλάμβανε τα εξής κύρια σημεία:

1. Παραχώρηση στις χώρες του Βαλκανικού Συνασπισμού όλων των εδαφών δυτικά της Γραμμής Αΐνου-Μηδείας.
2. Τη ρύθμιση του καθεστώτος της Αλβανίας από τις Μεγάλες Δυνάμεις, σε επόμενη διάσκεψη.
3. Την παραχώρηση της Κρήτης στους Συμμάχους.
4. Τη ρύθμιση της τύχης των νησιών του Αιγαίου και της χερσονήσου του Άθω από τις Μεγάλες Δυνάμεις (επίσης σε μελλοντική διάσκεψη).

Β' Βαλκανικός Πόλεμος

- 1 Ιουνίου 1913: Η Ελλάδα υπογράφει μυστική αμυντική συνθήκη ειρήνης, φιλίας και αμοιβαίας προστασίας με τη Σερβία (προστασία από Βουλγαρία).
- 16 Ιουνίου 1913: Η Βουλγαρία επιτίθεται αιφνιδιαστικά κατά των ελληνικών προφυλακών κατά μήκος της γραμμής διαχωρισμού στις περιοχές Παγγαίου, Νιγρίτας και Πολυκάστρου, σηματοδοτώντας την έναρξη του Β' Βαλκανικού Πολέμου.
- Οι Τούρκοι ανακατέλαβαν την Ανατολική Θράκη και οι Ρουμάνοι εισέβαλαν στη Βουλγαρία.
- Ελλάδα: Νότια Μακεδονία μαζί με Θεσσαλονίκη, Καβάλα, Νότια Ήπειρο και Κρήτη. Τα νησιά του Αιγαίου δόθηκαν με το πρωτόκολλο της Φλωρεντίας στις 13 Φεβρουαρίου 1914.
- Σερβία: Βόρεια Μακεδονία με το Μοναστήρι, Σκόπια και Στρώμνιτσα.
- Βουλγαρία: Απέκτησε έξοδο στο Αιγαίο μεταξύ Αλεξανδρούπολης και Πόρτο Λάγος.
- Τουρκία: Ανατολική Θράκη μέχρι και την Αδριανούπολη.
- Αλβανία: Ανεξάρτητο κράτος στο οποίο συμπεριλήφθηκε και η Βόρεια Ήπειρος.
- 10 Αυγούστου 1913: Λήξη Β' Βαλκανικού Πολέμου με τη Συνθήκη Ειρήνης του Βουκουρεστίου.

Σμύρνη – Γκιαούρ Ισμίρ

- Η αναλογία του ελληνικού πληθυσμού ανέβηκε από το ένα τρίτο (1800) στο μισό σχεδόν του συνολικού πληθυσμού (πριν την έναρξη των Βαλκανικών Πολέμων).
- Οι εξαγωγές της Σμύρνης ξεπερνούσαν όλα τα τουρκικά λιμάνια συμπεριλαμβανομένου και της Κωνσταντινούπολης.
- Εξαγωγές σε Βρετανία και Γαλλία: Σύκα, σταφίδες, κριθάρι, βελανίδια, ελαιόλαδο, όπιο, γλυκόριζα, μαλλί, χαλιά, μπαμπάκι, καπνά, δέρματα και σμύριδα.
- Σημαντικά Ιδρύματα: Ευαγγελική Σχολή, Γραικικό Νοσοκομείο και η Ιωνική Λέσχη.

Κίνημα των Νεότουρκων

- Τουρκικό εθνικιστικό κόμμα που ξεκίνησε στην τουρκοκρατούμενη τότε Θεσσαλονίκη το 1908. Εντάσσονται αξιωματικοί, πολιτικοί και διανοούμενοι.
- Βασικός στόχος: Κατάλυση της απολυταρχίας του σουλτάνου Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ και η εγκαθίδρυση ενός εκσυγχρονιστικού κράτους στο ευρωπαϊκό πρότυπο (με κοινοβούλιο και σύνταγμα), που θα μπορούσε να διατηρήσει την εδαφική ακεραιότητα της αυτοκρατορίας, καθώς και να αντισταθεί στις επεμβάσεις των Μεγάλων Δυνάμεων.
- Στις 10 Ιουλίου 1908, ο ηγέτης των Νεότουρκων, Εμβέρ μπέης, κήρυξε την επανάσταση.
- Πολιτική «εξοθωμανισμού» των μειονοτήτων.
- Κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων, οι μουσουλμάνοι αναγκάζονται να γυρίσουν πίσω στην Κωνσταντινούπολη.
- Οι ελληνικές κοινότητες της Μικράς Ασίας έπεσαν θύμα των τουρκικών αντιποίνων.

Σύγκρουση Μεταξά – Βενιζέλου

- Βενιζέλος: Ήθελε να μπει η Ελλάδα στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ (Μεγάλη Βρετανία, Γαλλία, Ιταλία, Ρωσία, Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής). Όραμα «Μεγάλης Ιδέας».
- Μεταξάς: Ήθελε να μπει η Ελλάδα στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στο πλευρό της Τριπλής Συμμαχίας (Γερμανία, Αυστροουγγαρία, Οθωμανική Αυτοκρατορία, Βουλγαρία) ή να μείνει ουδέτερη.
- Ο βασιλιάς Κωνσταντίνος ήθελε να αποφύγει την είσοδο της Ελλάδας στον Πόλεμο.

Σύγκρουση Βενιζέλου – Κωνσταντίνου

- Ο Εθνικός Διχασμός (1914-1917): Διένεξη Βενιζέλου και Κωνσταντίνου Α΄ σχετικά με την είσοδο ή μη της Ελλάδας στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο.
- Ο Βενιζέλος παραιτείται στις 6 Μαρτίου 1915 και επανεκλέγεται στις 13 Ιουνίου 1915.
- Στις 22 Σεπτεμβρίου 1915 η Βουλγαρία κήρυξε επιστράτευση για να επιτεθεί στη Σερβία και η Ελλάδα αναγκάζεται να πράξει αναλόγως.
- Σύμφωνα με την ελληνοσερβική συνθήκη η Ελλάδα όφειλε να υπερασπίσει τη Σερβία.
- Αγγλογαλλικά στρατεύματα αποβιβάστηκαν στη Θεσσαλονίκη και Μακεδονία με τη συναίνεση του Βενιζέλου.
- Τα Ανάκτορα εξαγριώθηκαν και ο Βενιζέλος παραιτείται ξανά στις 5 Οκτωβρίου 1915.

Η είσοδος της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο 1914-1918

- 26 Μαΐου 1916: Παράδοση του οχυρού Ρούπελ στη Βουλγαρία.
- 9 Οκτωβρίου 1916: Ο Βενιζέλος σχηματίζει προσωρινή κυβέρνηση με έδρα τη Θεσσαλονίκη και κηρύττει τον πόλεμο σε Βουλγαρία και Γερμανία.
- Νοέμβριος 1916: Η Γαλλία απέκλεισε τα λιμάνια στην νότια Ελλάδα με αποτέλεσμα οι Αθηναίοι να λιμοκτονούν. Παραίτηση της Κυβέρνησης και απομάκρυνση του βασιλιά Κωνσταντίνου.
- 11 Ιουνίου 1917: Παραιτείται η Κυβέρνηση Ζαΐμη, ο Βενιζέλος γυρίζει στην Αθήνα, ορκίζεται πρωθυπουργός και κηρύττει τον πόλεμο στις Κεντρικές Δυνάμεις. Ο Αλέξανδρος ανεβαίνει στο θρόνο.
- 30 Οκτωβρίου 1918: Συνθήκη του Μούδρου.
- 11 Νοεμβρίου 1918: Λήξη Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου με νίκη της Αντάντ (ανακωχή Κομπιέν).

Η κατάληψη της Σμύρνης

- 14 Μαΐου 1919: Ο ελληνικός στρατός αποβιβάζεται στη Σμύρνη και την απελευθερώνει.
- Η αποβίβαση και κατάληψη της Σμύρνης έγινε με απόφαση της κυβέρνησης του Ελευθερίου Βενιζέλου, με παρότρυνση των συμμάχων νικητών του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Στόχος ήταν η αποκατάσταση της ειρήνης και της τάξης, στην ουσία δηλαδή η υλοποίηση της απόφασης της Αντάντ περί εφαρμογής της επικείμενης συνθήκης των Σεβρών επί των Τούρκων, ηττημένων του πολέμου. Στην ουσία στόχος ήταν η «προστασία» των ελληνικών πληθυσμών από την τουρκική αυθαιρεσία καθώς και η ολοκλήρωση της επανάκτησης εδαφών και πληθυσμών από την άλλοτε Οθωμανική Αυτοκρατορία, δηλαδή η πραγματοποίηση της "Μεγάλης Ιδέας".

Συνθήκη των Σεβρών

- 10 Αυγούστου 1920: Στην Ελλάδα παραχωρούνται η Δυτική και Ανατολική Θράκη, τα νησιά Ίμβρο και Τένεδο, επικύρωσε την κυριαρχία της στα άλλα νησιά του Αιγαίου που κατείχε από το 1913 και εμπιστευόταν τη διοίκηση της περιοχής της Σμύρνης στο ελληνικό κράτος, με ρόλο τοποτηρητή για τη δημόσια τάξη στην Ιωνία. Οι κάτοικοι της περιοχής θα καλούνταν σύμφωνα με την αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών, μετά από πέντε έτη να δηλώσουν αν προτιμούν την Ένωση με την Ελλάδα ή την παραμονή τους στην Τουρκία.

Η πτώση του Βενιζέλου

- 25 Οκτωβρίου 1920: Ο βασιλιάς Αλέξανδρος πεθαίνει ύστερα από σηψαιμία λόγω δαγκώματος από μαϊμού. Στη θέση του ορίστηκε Αντιβασιλέας ο Ναύαρχος Κουντουριώτης.
- 14 Νοεμβρίου 1920: Ο ελληνικός λαός οδηγείται στις κάλπες. Το κόμμα των Φιλελευθέρων (Βενιζέλος) χάνει από τον Ράλλη (Ηνωμένη Αντιπολίτευση).
- Ο Ράλλης προωθούσε τη διακοπή των εχθροπραξιών στο μικρασιατικό μέτωπο σε αντίθεση με τον Βενιζέλο που οραματιζόταν τη «Μεγάλη Ιδέα».
- 2 Δεκεμβρίου 1920: Οι τρεις Σύμμαχοι (Μεγάλη Βρετανία, Γαλλία, Ιταλία) δήλωσαν πως δεν επιθυμούν την επιστροφή του Βασιλιά, ο οποίος δεν ήταν ποτέ ο «δικός τους άνθρωπος».
- 5 Δεκεμβρίου 1920: Δημοψήφισμα για την επιστροφή του Κωνσταντίνου.
- Στο δημοψήφισμα δεν πήραν μέρος οι Φιλελεύθεροι του Βενιζέλου κηρύσσοντας αποχή, θεωρώντας μη έντιμες τις συνθήκες διεξαγωγής του.
- Τα αποτελέσματα ήταν 98% υπέρ της επιστροφής του Κωνσταντίνου, ο οποίος ξαναγυρίζει στην Ελλάδα στις 19 Δεκεμβρίου 1920.
- Οι Δυνάμεις της Αντάντ, στις οποίες ο Κωνσταντίνος ήταν εξαιρετικά αντιπαθής για το ρόλο που διαδραμάτισε στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, είχαν προειδοποιήσει την ελληνική κυβέρνηση για τη μη επιστροφή του.
- Μετά το αποτέλεσμα, Αγγλία, Γαλλία και Ιταλία παρέδωσαν διακοινώσεις με τις οποίες δεν αναγνώριζαν τον Κωνσταντίνο ως αρχηγό του κράτους και πάγωσαν όλα τα δάνεια που είχανε δρομολογηθεί προς την Ελλάδα.
- Ο Βενιζέλος κατέφυγε αυτοεξόριστος στο Παρίσι όπου στις 12 Αυγούστου 1920 αποπειράθηκαν να τον σκοτώσουν στο σταθμό της Λυόν.
- Οι Δυνάμεις της Αντάντ προειδοποιούν ξανά πως σε περίπτωση επιστροφής του Κωνσταντίνου θα σταματήσουν την οικονομική και ηθική βοήθεια στην Ελλάδα.
- 19 Δεκεμβρίου 1920: Ο Κωνσταντίνος επιστρέφει στην Ελλάδα και αποφασίζει τη συνέχιση του πολέμου με την Τουρκία.

Η Συνδιάσκεψη του Λονδίνου και η θερινή επίθεση

- Στις 21 Φεβρουαρίου 1921 συγκλήθηκε Διασυμμαχική Συνδιάσκεψη στο Λονδίνο. Εκεί η Ελλάδα διαπίστωσε την υπαναχώρηση των Συμμάχων της στο μικρασιατικό ζήτημα.
- 23 Μαρτίου 1921: Ο ελληνικός στρατός ξεκινά την εκστρατεία στη Μικρά Ασία.
- 11 Ιουνίου 1921: Ο Κωνσταντίνος αποβιβάστηκε στη Σμύρνη.
- 17 Ιουλίου 1921: Έπεσε η Κιουτάχεια.
- 26 Αυγούστου - 11 Σεπτεμβρίου 1921: Οι Έλληνες επιτέθηκαν στην Κωνσταντινούπολη.
- Καλοκαίρι 1921: Οι Τούρκοι εθνικιστές άρχισαν τους διωγμούς εναντίον των ελληνικών κοινοτήτων του Πόντου.

Τα γεγονότα πριν την «Εθνική Τραγωδία» της Σμύρνης

- 8 Μαρτίου 1922: Άρχισε στο Παρίσι διάσκεψη των υπουργών Εξωτερικών Αγγλίας, Γαλλίας και Ιταλίας.
- 19 Μαρτίου 1922: Παρουσίασαν στους εμπόλεμους ένα σχέδιο ειρήνης. Προέβλεπε την ασφαλή εκκένωση της Μικράς Ασίας από τους Έλληνες, ενώ η Ελλάδα θα έπαιρνε το μεγαλύτερο μέρος της Ανατολικής Θράκης μαζί με τη χερσόνησο της Καλλίπολης και τα νησιά Ίμβρο και Τένεδο. Σουλτανικοί και κεμαλικόι Τούρκοι το δέχτηκαν. Ο Κωνσταντίνος και η κυβέρνηση Γούναρη το απέρριψαν.

Η Μικρασιατική Καταστροφή

- 23 Αυγούστου 1922: Ελληνικές δυνάμεις καταφθάνουν από τη Θράκη με πλοίο.
- Ο Μητροπολίτης Σμύρνης Χρυσόστομος και ο Αρμένιος επίσκοπος έστειλαν έκκληση στον Αρχιεπίσκοπο του Canterbury να επέμβει ώστε να σώσει ο Αγγλικός στρατός τους Χριστιανούς.
- 9 Σεπτεμβρίου 1922: Εγκαταλείφθηκε η πρώτη αμυντική γραμμή των Ελλήνων και τσέτες ιππείς μπήκαν στη Σμύρνη και έκαναν τις πρώτες σφαγές. Το βράδυ ο μητροπολίτης Χρυσόστομος έχασε τη ζωή του ύστερα από λιντσάρισμα Τούρκων καθώς έβγαινε έξω από το διοικητήριο του Νουρεντίν.
- 13 Σεπτεμβρίου 1922: Πολλοί Χριστιανοί έφυγαν προς το Κορδελιό, ωστόσο το τουρκικό ιππικό τους εμπόδισε.
- Οι πρόσφυγες από τις γύρω περιοχές και κοιμόντουσαν στις εκκλησίες, στα σχολεία, στα φιλανθρωπικά ιδρύματα των Αμερικανών και στους δρόμους.
- Όλη η Σμύρνη καιγόταν εκτός φυσικά από την Τουρκική συνοικία. Τούρκοι στρατιώτες σκότωναν όσους χριστιανούς προσπαθούσαν να γλιτώσουν από τις φλόγες.

- 16 Σεπτεμβρίου 1922: Οι Έλληνες θέλουν να φύγουν. Σκαρφαλώνουν στα πλοία των Αγγλων, Γάλλων και Ιταλών, ωστόσο αυτοί τους πετούσαν ξανά στη θάλασσα.
- 30 Σεπτεμβρίου 1922: Η τελευταία μέρα όπου οι Έλληνες μπορούσαν να εγκαταλείψουν τη Σμύρνη σύμφωνα με τελεσίγραφο του Νουρεντίν.
- Συνολικά 1.500.000 πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία και την Ανατολική Θράκη κατέφυγαν στην Ελλάδα.

Χαρακτηριστικά του πολέμου στη Μικρά Ασία

- Συνδυασμός πολέμου χαρακωμάτων και εμφυλίου πολέμου των μετόπισθεν (και από τις δύο πλευρές).
- Εξοπλισμένοι πληθυσμοί (27.9.1922, αναφέρεται ότι στην Κωνσταντινούπολη και στη Σμύρνη οι εκκλησίες είχαν γίνει αποθήκες όπλων).
- Εχθρικά αντάρτικα δρούσαν πίσω από τις γραμμές. Οι αντίπαλοι θεωρούνταν όχι αιχμάλωτοι πολέμου, αλλά προδότες. Π.χ. όταν προέλαυε ο τουρκικός στρατός σε περιοχές που δεν είχαν προλάβει να εκκενωθούν από τους χριστιανούς, συγκέντρωνε τους άνδρες, και τους εκτελούσε ως συνεργάτες του εισβολέα.
- Τα επεισόδια αυτά είχαν ως αποτέλεσμα τη γενικευμένη φυγή των πληθυσμών πριν από την προέλαση των αντιπάλων.
- Η σύγκρουση δεν ήταν μόνο ανάμεσα στους στρατούς και στους πληθυσμούς, αλλά και ανάμεσα σε πληθυσμούς, όπως συνέβη, με θύματα τους χριστιανούς, στη Μαγνησία και στην Ανατολική Θράκη (9.9.1921).

Μαρτυρίες

- Μαρτυρία Θεοδώρας Κοντού: Κατεβήκαμε από το χωριό στη Σμύρνη. Λέγαμε πως θα γυρίσομε πίσω. Πήγαμε να ακουμπήσουμε στην εκκλησία του Άη Γιάννη. Ήταν εκεί πολύς κόσμος. Ένας γνωστός του πατέρα μου μας πήρε στο σπίτι του. Εκεί καθίσαμε. Αυτός πήρε τους δικούς του κι έφυγε χωρίς να μας πει τίποτε· έφυγε κρυφά. Μπήκαν οι Τούρκοι, σφάζαν τον πατέρα μας, τη μάνα μας, τον θείο μας, τη θεία μας και τα τρία αδέρφια μου. Εγώ, με τα πιο μικρά αδερφάκια μου, το ένα ήταν δύομισι χρονών και το άλλο τρεισήμισι, ήμασταν χωμένα κάτω από ένα παταράκι και δεν μας είδαν. Καθίσαμε εκεί δώδεκα μέρες· ούτε φαΐ, ούτε νερό. Το σπίτι είχε κάτι σαν νεροχύτη και κυλούσε μέσα ένα τρεχούμενο νερό. Τι να κάνω; Να βρέξω τα χείλη μου ήθελα. Άπλωσα τον ποδόγυρό μου απάνω, έπινα με το χέρι μου τη μύτη μου και έπινα μια γουλιά· από τη βρώμα σου ῥχονταν εμετός.
- Μαρτυρία Παναγιώτη Μαρσέλου: Από την άλλη μεριά ήταν η φωτιά, δεν μπορούσαν να περάσουν, να φύγουν. Τότε, όσοι ξέραν μάνιο, πέφταν στη θάλασσα. Αν τους βλέπαν οι Τούρκοι, τους σκότωναν μέσα εκεί. Εάν δεν τους βλέπαν, έφταναν στα συμμαχικά πολεμικά καράβια που ήταν αραγμένα και υποστήριζαν τους Έλληνες. Τους άφηναν και σκαρφαλώναν απάνω στα

καράβια και μόλις μπαίνουν μέσα, τους ξανάριχναν στη θάλασσα! Άλλοι πνιγόντουσαν κι άλλοι έβγαιναν πάλι όξω. Οι Άγγλοι, οι Γάλλοι και Ιταλοί καθόντουσαν στα καφενεία και γλεντούσαν. Κατεβαίνω στο ποτάμι και πάω σε μια γούβα που είχε νερό μέσα, αλλά κι ένα ελληνικό πτώμα που από την πολυκαιρία είχε πρηστεί και είχε σπάσει. Ωστόσο, δεν άντεχα τη δίψα· ήπια και γέμισα ένα καπέλο και το πήγα στον αδελφό μου. Ήπια κι εκείνος και τα λίπη από το σπασμένο πτώμα κολλούσαν στα χείλη μας.

Η Δίκη των Έξι

- 24 Σεπτεμβρίου 1922: Σχηματίζεται επαναστατική επιτροπή στη Χίο και Λέσβο από Γονατά, Φωκά και Πλαστήρα.
- 26 Σεπτεμβρίου 1922: Ελληνικό στρατός αποβιβάστηκε στο Λαύριο και η επαναστατική επιτροπή ανέλαβε την διακυβέρνηση του Κράτους. Ο βασιλιάς Κωνσταντίνος Α΄ παραιτήθηκε, αναχώρησε για την Ιταλία και παραχώρησε τον θρόνο του στον γιο του Γεώργιο Β΄.
- 27 Σεπτεμβρίου 1922: Συνελήφθησαν οι 7 πολιτικοί που είχαν θεωρηθεί υπεύθυνοι για την Μικρασιατική Καταστροφή. Γεώργιος Χατζανέστης, διοικητής της στρατιάς της Μικράς Ασίας, Δημήτριος Γούναρης, πρώην πρωθυπουργός, Μιχαήλ Γούδας, υποναύαρχος και πρώην υπουργός, Ξενοφών Στρατηγός, υποστράτηγος και πρώην υπουργός, Νικόλαος Στράτος, πρώην πρωθυπουργός, Πέτρος Πρωτοπαπαδάκης, πρώην πρωθυπουργός, Νικόλαος Θεοτόκης και Γεώργιος Μπαλτατζής, υπουργοί επί των στρατιωτικών και οικονομικών στην κυβέρνηση Γούναρη αντίστοιχα.
- Διχασμός: Δίκη ή εκτέλεση.
- 22 Οκτωβρίου 1922: Συλλαλητήριο για την άμεση εκτέλεσή τους.
- 23 Οκτωβρίου 1922: Αναγγελία τύπου ότι οι υπουργοί θα δικάζονταν από ειδικό στρατοδικείο. Πρόεδροι της ανακριτικής επιτροπής ανέλαβαν οι υποστράτηγοι Θεόδωρος Πάγκαλος και Αλέξανδρος Οθωναίος.
- 13 Νοεμβρίου 1922: Συνήλθε το έκτακτο στρατοδικείο· η Βρετανία πίεζε να μην γίνουν εκτελέσεις.
- 28 Νοεμβρίου 1922: Οι 8 κατηγορούμενοι κρίθηκαν ένοχοι εσχάτης προδοσίας και εκτελέστηκαν στο Γουδί την ίδια μέρα.

Συνθήκη της Λωζάνης

- 24 Ιουλίου 1923: Η Τουρκία ανέκτησε την Ανατολική Θράκη, την Ίμβρο την Τένεδο, μια λωρίδα γης κατά μήκος των συνόρων με την Συρία, την περιοχή της Σμύρνης και της Διεθνοποιημένης Ζώνης των Στενών· παραχώρησε τα Δωδεκάνησα και το Καστελόριζο στην Ιταλία.

- Η Ελλάδα υποχρεώθηκε να πληρώσει σε είδος (ελλείπει χρημάτων) τις πολεμικές επανορθώσεις. Η αποπληρωμή έγινε με επέκταση των τουρκικών εδαφών της Ανατολικής Θράκης πέρα από τα όρια της συμφωνίας.
- Συμφωνήθηκε υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών.

Προσφυγικές μετακινήσεις από το 1821 ως το 1922 (Α΄ μέρος)

- Λίγα χρόνια αργότερα η ανάδυση του τουρκικού εθνικισμού οδήγησε στη φυγή χιλιάδων ελληνορθόδοξων από την Ανατολική Θράκη και την περιοχή της Σμύρνης και την έλευσή τους στην Ελλάδα.
- Σε αυτές τις περίπου 300.000 θα πρέπει να προστεθούν πάνω από 40.000 πρόσφυγες που εγκατέλειψαν τα υπό βουλγαρική διοίκηση μακεδονικά εδάφη μετά την υπογραφή της Συνθήκης του Βουκουρεστίου τον Αύγουστο του 1913.
- Τον Μάιο του 1914 η Ελλάδα συνήψε συμφωνία αμοιβαίας, εθελούσιας ανταλλαγής πληθυσμών με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η συμφωνία προέβλεπε την αμοιβαία ανταλλαγή των χριστιανικών πληθυσμών που είχαν εγκαταλείψει την περιοχή της Σμύρνης και την Ανατολική Θράκη με μουσουλμανικούς πληθυσμούς που κατοικούσαν στην Ήπειρο και τη Μακεδονία. Όμως ακολούθησε η έκρηξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Η συμφωνία του Νειγύ

- Σημείο-σταθμός στην ο προσφυγικό ζήτημα υπήρξε η ελληνοβουλγαρική συμφωνία εθελούσιας μετανάστευσης ανάμεσα στις δυο χώρες τον Νοέμβριο του 1919 στο Νειγύ («Περί εθελουσίας μεταναστεύσεως των εν Ελλάδι και Βουλγαρία φυλετικών μειονοτήτων»)
- Στη βάση της συμφωνίας αυτής, χιλιάδες Έλληνες εγκατέλειψαν τη Βουλγαρία, κυρίως την περιοχή της Ανατολικής Ρωμυλίας, ενώ περίπου 53.000 εκτιμάται ότι ήταν οι Βούλγαροι που μετακινήθηκαν εκείθεν των συνόρων.
- Για την αποτίμηση της περιουσίας όσων μετανάστευσαν, η διμερής συμφωνία προέβλεπε τη σύσταση Μεικτών Επιτροπών.
- Σε διεθνές επίπεδο η συμφωνία του Νειγύ αντιμετωπίστηκε θετικά και χαιρετίστηκε ως πρωτοβουλία που έδειχνε το σωστό δρόμο.

Προσφυγικές μετακινήσεις από το 1821 ως το 1922 (Β΄ μέρος)

- Παρά το γεγονός ότι η προσφυγική πλημμυρίδα του κατέφυγε στην Ελλάδα μετά τον Αύγουστο του 1922 ήταν πρωτοφανής, η ελληνική κοινωνία είχε λάβει ήδη από τις αρχές του αιώνα μια καλή πρόγευση του προσφυγικού φαινομένου. Είχαν ήδη εισέλθει στο Ελληνικό Βασίλειο περίπου 800.000 άτομα.
- Στις μικρότερες μετακινήσεις θα πρέπει να εντάξουμε τα προσφυγικά κύματα του 1915-16 από τη Βόρεια Ήπειρο, το 1916 από την ανατολική Μακεδονία, το 1919 από τη Ρωσία μετά την έκρηξη της Οκτωβριανής Επανάστασης (περίπου

55.000 πρόσφυγες), την ίδια χρονιά από τη Ρουμανία και πιο συγκεκριμένα από περιοχές της που αποτέλεσαν θέατρο του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, το 1919 από τη υπό ιταλική διοίκηση Μικρά Ασία καθώς και από την Αίγυπτο (αιχμάλωτοι που υπηρετούσαν στον οθωμανικό στρατό και συνελήφθησαν από του Άγγλους), αλλά και από τα νησιά της Δωδεκανήσου.

- Σε αυτούς θα πρέπει να προσθέσει κανείς ένα σύνολο περίπου 70.000 προσφύγων που τα έτη 1919-1921, διαρκούσης της μικρασιατικής εκστρατείας, εγκατέλειψαν περιοχές της Μικράς Ασίας τις οποίες δεν ήλεγχε ο ελληνικός στρατός
- Ας σημειωθεί ότι το 1916 με τα γεγονότα του Εθνικού Διχασμού πολλοί Μικρασιάτες πρόσφυγες που ζούσαν στην Αθήνα αποφάσισαν να εγκαταλείψουν το Κράτος των Αθηνών, το ελεγχόμενο από τις αντιβενιζελικές δυνάμεις, και να εγκατασταθούν στη Θεσσαλονίκη, όπου και βρήκαν ανακούφιση χαρακτηριζόμενοι από τις αρμόδιες υπηρεσίες ως πρόσφυγες.

Μηχανισμοί/Θεσμοί κρατικής πρόνοιας για τους πρόσφυγες

- Το 1914 συστάθηκε στη Θεσσαλονίκη η «Κεντρική Επιτροπή προς περίθαλψιν και εγκατάστασιν των εν Μακεδονία εποίκων ομογενών», φορέας που είχε κύριο μέλημα την οργάνωση του εποικισμού των βόρειων επαρχιών της χώρας.
- Η Επιτροπή δεν καλούνταν να ασχοληθεί μονάχα με την περίθαλψη των δυστυχούντων, αντιθέτως καλούνταν να κινηθεί στην προοπτική μιας μονιμότερης λύσης στα αδιέξοδα της προσφυγιάς. Προς τούτο, δημιουργούνταν υποεπιτροπές της σε διάφορες πόλεις της Μακεδονίας καθώς και τμήματα επιφορτισμένα με την ανοικοδόμηση οικιών, την καταμέτρηση κτημάτων που επρόκειτο να δοθούν σε πρόσφυγες, γραφεία για την οργάνωση της γεωργικής αποκατάστασης, λογιστήριο, τμήμα στατιστικής και βέβαια υπηρεσίες περιθάλψεως.
- Με τον Εθνικό Διχασμό, στην αντιβενιζελική Αθήνα, η πρόνοια υπήρξε καθαρά προσχηματική, ενώ στη βενιζελική Θεσσαλονίκη η περίθαλψη υπήρξε ουσιαστική. Στη Θεσσαλονίκη θεμελιώθηκε ο πρώτος στην ιστορία του προσφυγικού ζητήματος οικισμός, που ονομάστηκε Τριανδρία.

**Προέλευση των προσφύγων που κατέφυγαν στην Ελλάδα
κατά τις τρεις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα**

ΠΕΡΙΟΧΗ	ΑΡΙΘΜΟΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ
Μικρά Ασία	626954	51.3%
Ανατ. Θράκη	256635	21%
Πόντος	182169	14.9%
Κων/πολη	38458	3.2%
Τουρκία (σύνολο)	1104216	90.4%
Καύκασος	47091	3.9%
Ρωσία	11435	0.9%
Ρωσία (σύνολο)	58526	4.8%
Βουλγαρία	49027	4%
Σερβία	6057	0.5%
Αλβανία	2498	0.2%
Άλλες περιοχές (Δωδεκάνησα, Ρουμανία, Κύπρος, Αίγυπτος)	1525	0.1%
ΣΥΝΟΛΟ	1221849	100%

(Πηγή: Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας, Απογραφή 1928)

Κατανομή των προσφύγων κατά γεωγραφικό διαμέρισμα (1928)

ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑ	ΑΡΙΘΜΟΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ
Μακεδονία	638253	52.2%
Στερεά Ελλάδα	306193	25.1%
Δυτ. Θράκη	107607	8.8%
Νησιά Ανατ. Αιγαίου	56613	4.6%
Θεσσαλία	34659	2.8%
Κρήτη	33900	2.8%
Πελοπόννησος	28362	2.3%
Ήπειρος	8179	0.7%
Κυκλάδες	4782	0.4%
Ιόνια νησιά	3301	0.3%
ΣΥΝΟΛΟ	1221849	100%

(Πηγή: Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας, Απογραφή 1928)

Το Υπουργείο Περιθάλψεως

- Η κατάργηση της «Κεντρικής Επιτροπής προς περίθαλψιν και εγκατάστασιν των εν Μακεδονία εποίκων ομογενών» υπήρξε αποτέλεσμα της ίδρυσης ανεξάρτητου υπουργείου Περιθάλψεως το 1917, πράξη που επισημοποιούσε την πολιτική βούληση να αναδειχθεί το κατεπείγον της κατάστασης.
- Τον Ιούλιο του 1917 ψηφίστηκε το Νομοθετικό Διάταγμα «περί περιθάλψεως προσφύγων». Από το πρώτο του άρθρο, το Νομοθετικό Διάταγμα προχωρά στη συγκρότηση της έννοιας του πρόσφυγα, η οποία φαίνεται με μια διασταλτική διάθεση να περιλαμβάνει όχι μόνο όσους έχουν διωχθεί από την «υπόδουλη Ελλάδα», αλλά και εκείνους που τα προηγούμενα χρόνια θα θεωρούνταν πως είχαν μετακινηθεί «εθελοντικά», ακόμη και εντός της χώρας.
- Η έννοια περίθαλψη ορίζεται με λακωνικό και σαφή τρόπο ως στέγαση, διατροφή και ιατρική φροντίδα. Με άλλα άρθρα του το Νομοθετικό Διάταγμα ορίζει την παροχή οικονομικής βοήθειας σε ειδικές κατηγορίες προσφύγων, όπως ιερείς, δάσκαλοι και μαθητές ορισμένων κατηγοριών (άρθρο 8). Ορίζονται επίσης γιατροί, φαρμακοποιοί και μαιές για την περίθαλψη των προσφύγων «κατά προτίμησιν εκ της τάξεως των προσφύγων». Γίνεται σαφής αναφορά σε ιατρεία, φαρμακεία και νοσοκομεία που θα εξυπηρετούν ειδικά τους πρόσφυγες (άρθρο 6γ, δ).
- Δυο χρόνια αργότερα, με το νόμο 2037 του 1919 η πρόνοια που ορίζεται στο Νομοθετικό Διάταγμα της 8ης Ιουλίου 1917 επεκτείνεται «και επί των εκ Ρωσίας λόγω των πολεμικών γεγονότων καταφευγόντων εις Ελλάδα απόρων ομογενών και επί των εκ του Εξωτερικού παλιννοστούντων Ελλήνων εργατών και των οικογενειών αυτών, εφόσον ευρίσκονται άνευ εργασίας, και εν γένει επί των απόρων και αναξιοπαθόντων ανεξαρτήτως της προελεύσεως ή κατοικίας ή εθνικότητας αυτών». Η γενική εξαθλίωση μεγάλου τμήματος του πληθυσμού είναι προφανής.
- Παραμονές της μεγάλης προσφυγικής πλημμυρίδας του 1922, η κατάσταση στον τομέα περίθαλψης προσφύγων και γηγενών αναξιοπαθόντων ήταν ήδη τραγική.

Παραμονές του 1922

- Τον Φεβρουάριο του 1922 το γενικό προξενείο στη Βηρυτό ζητούσε από το Υπουργείο Εξωτερικών να εξετάσει τη δυνατότητα αποστολής στη χώρα περίπου 180 Ελλήνων. Το Υπουργείο απαντούσε ότι αδυνατούσε να δεχτεί ακόμη και αυτόν τον μικρό αριθμό προσφύγων, δεδομένου ότι δεν μπορούσε να τους εξασφαλίσει στέγαση και εργασία. Υποδείκνυε την Κωνσταντινούπολη ως την πλέον κατάλληλη λύση για την οριστική τους εγκατάσταση, καθώς στην Ελλάδα η δυνατότητα στέγασής τους κρινόταν προβληματική.
- Λίγο πριν την έλευση των προσφύγων, η Εισηγητική Έκθεσις με εντολή του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας (1920) για τις συνθήκες κατοικίας των εργατών σε Αθήνα και Πειραιά περιέγραψε ότι χιλιάδες φτωχοί διέμεναν υπό δραματικές συνθήκες: τη μία και μοναδική «τουαλέτα» μοιράζονταν από 5 ως 10 οικογένειες, ενώ το πρόβλημα εξεύρεσης πόσιμου νερού αποτελούσε μια

μικρή καθημερινή οδύσσεια. Ατέλειωτες ουρές σχηματίζονταν στις λιγοστές κοινόχρηστες βρύσες που εξυπηρετούσαν δεκάδες οικογένειες και οι καυγάδες των γυναικών εκεί ήταν ομηρικοί.

- Οι γειτονιές ήταν «προθάλαμοι του κοιμητηρίου». Διαδεδομένη ασθένεια ήταν η φυματίωση, η «νόσος της κατοικίας», ασθένεια άμεσα συνδεδεμένη με τις άθλιες συνθήκες διαβίωσης των φτωχών σε σκοτεινές τρώγλες, τις οποίες ο ήλιος ποτέ δεν ζέσταινε. Συγκλονιστική η περιγραφή των υπαλλήλων του Υπουργείου Οικονομίας Εθνικής «Είδον εις τρώγλην χωρίς παράθυρον να κείται επί του υγρού χώματος εντός δυσώδους ατμόσφαιρας πατήρ και δύο τέκνα τυλιγμένοι έκαστος με άθλιον σκέπασμα εν είδει κυλινδρικών δεμάτων, άπαντες φθισικοί κατά την ομολογίαν του πατρός». Στις αγροτικές περιοχές, η ελονοσία θέριζε τους πληθυσμούς, αφαιρώντας σύμφωνα με τον Β. Βαλαώρα, πέντε χρόνια από τη ζωή του κάθε κατοίκου της χώρας.

Η έλευση των προσφύγων το 1922

- Περίπου τα τρία τέταρτα των προσφύγων κατέφταναν στην Ελλάδα εμπύρετοι, οι πρόωροι τοκετοί και οι αποβολές ήταν συχνότατα φαινόμενα, οι δυσεντερίες και ο τύφος μαίνονταν. Σύμφωνα με τα λόγια του γιατρού Φωκίωνος Κοπανάρη, παρουσίαζαν την εικόνα «μάλλον πτωμάτων κινουμένων ή ζώντων ατόμων». Πρώτη προτεραιότητα λοιπόν του ελληνικού κράτους ήταν η διατήρηση της υγείας των προσφύγων σε ένα αξιοπρεπές μίνιμουμ.
- Κατόπιν, η εξασφάλιση λύσης στο πρόβλημα της στέγασης αναδύθηκε ως μια δεύτερη πιεστική προτεραιότητα. Η επίταξη κατοικιών υπήρξε λύση «επαχθής», σύμφωνα με τον όρο που βρίσκουμε στα ίδια τα περί επίταξης νομοθετικά κείμενα. Η λύση της επίταξης προβλεπόταν ήδη στο Νομοθετικό Διάταγμα της 8ης Ιουλίου 1917. Το Υπουργείο Περιθάλψεως ομολογεί μάλιστα ότι η οι επιτάξεις παραβίαζαν το Σύνταγμα, το οποίο προστατεύει την ιδιοκτησία.
- Όμως, μετά την έλευση των προσφύγων, με απόφαση της Επαναστατικής Επιτροπής στις 15/9/1922, που επικύρωσε Νομοθετικό Διάταγμα στις 11/11/1922, οι συνθήκες ήταν πλέον αφόρητες. Με το Διάταγμα, ρυθμιζόταν η επίταξη ακινήτων προκειμένου να στεγαστούν προσωρινά σε αυτά πρόσφυγες από τη Μ. Ασία. Αποθήκες, νοσοκομεία, μοναστηριακά οικήματα και κάθε είδους ακίνητα, κατοικημένα ή ακατοίκητα, μπορούσαν να επιταχθούν. Ο ίδιος νόμος προβλέπει τον τρόπο αποζημίωσης των ιδιοκτητών.

Οι επιτάξεις

- Έντεκα μέρες αργότερα, στις 22 Νοεμβρίου 1922, ένα νέο Νομοθετικό Διάταγμα «περί επιτάξεως κατοικουμένων ή οπωσδήποτε χρησιμοποιουμένων ακινήτων» επικύρωσε τη σκληρή πραγματικότητα: κρίθηκε αναγκαία η χρησιμοποίηση ακόμη και οικιών που κατοικούνταν. Σπίτια που διέθεταν αριθμό δωματίων τουλάχιστον διπλάσιο από τα μέλη της οικογένειας που ήδη φιλοξενούσαν θα επιτάσσονταν. Μετά την εξάντλησή τους, το μέτρο θα

επεκτεινόταν και στα λοιπά ακίνητα, καθώς και σε χώρους όπως κινηματογράφοι ή χαρτοπαικτικές λέσχες.

- Η αναγκαστική επίταξη κατοικημένων οικιών ήταν μέτρο που για πρώτη φορά έφερε σε ευθεία αντιπαράθεση τους ντόπιους με τους πρόσφυγες. Η ύπαρξη φθορών στα επιταγμένα ακίνητα, μέχρι η ανάδυση προβλημάτων που είχαν να κάνουν με ζητήματα «ηθικής» επέφεραν τριβές. Φούντωσε το στερεότυπο σχετικά με την ελευθεριότητα των γυναικών από τη Μικρασία (ιδίως από τη Σμύρνη). Ήδη από το Νοέμβριο του 1922 ο υπουργός Περιθάλψεως καλούσε τις αστυνομικές αρχές να επιβλέψουν την ηθική των προσφύγων και να μεριμνήσουν για πράξεις που τείνουν «εις εκμετάλλευσιν αυτών επί βλάβη των ηθών των». Εντοπίστηκαν περιπτώσεις σωματεμπορίας γυναικών, ακόμη και παιδιών.
- Συνολικά επιτάχθηκαν 8.635 οικήματα.

Ο ρόλος της Κοινωνίας των Εθνών

- Τον Φεβρουάριο του 1923 η ελληνική κυβέρνηση, έχοντας διαπιστώσει την αδυναμία της να επιλύσει ικανοποιητικά ένα πρόβλημα τέτοιας έκτασης, αποτάθηκε στην Κοινωνία των Εθνών (ΚΤΕ) προκειμένου να επιτύχει τη σύναψη δανείου για την αποκατάσταση των προσφυγικών πληθυσμών και τεχνική βοήθεια για την υλοποίησή της.
- Η Δημοσιονομική Επιτροπή της ΚΤΕ απέστειλε στην Ελλάδα τριμελή επιτροπή εμπειρογνομόνων για την εξέταση των οικονομικών της χώρας και τον Ιούλιο του 1923 κατατέθηκε εισήγησή για αποδοχή του αιτήματος της Ελλάδας, με σύσταση ενός αυτόνομου διεθνούς οργανισμού, ο οποίος θα επέβλεπε την όλη διαδικασία.
- Στη βάση της παραπάνω εισήγησης, τον Σεπτέμβριο του 1923 υπογράφηκε το Πρωτόκολλο για την ίδρυση της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων (ΕΑΠ), η οποία στο εξής, και καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας μέχρι τη διάλυσή της το 1930, θα αποτελούσε τον βασικό άξονα υλοποίησης της προσφυγικής αποκατάστασης.

Η ΕΑΠ

- Αυτόνομος οργανισμός, ο οποίος λειτουργούσε υπό την εποπτεία της ΚΤΕ.
- Η έδρα της ήταν στην Αθήνα και στη διοίκησή της συμμετείχαν τέσσερα μέλη: δύο που υποδεικνύονταν από την ελληνική κυβέρνηση (και τελούσαν υπό την έγκριση της ΚΤΕ), ένα μέλος διορισμένο από το Συμβούλιο της ΚΤΕ και ο πρόεδρος της Επιτροπής, ο οποίος έπρεπε να είναι πολίτης των ΗΠΑ.

- Πρόεδροι της ΕΑΠ διετέλεσαν κατά σειρά οι Henry Morgenthau (12/1923-12/1924), Charles Howland (02/1925-09/1926), Charles Eddy (10/1926-διάλυση της ΕΑΠ το 1930)
- Το 1924 απασχολούσε 784 υπαλλήλους, ενώ το 1929 περισσότερους από 2.000. Εκτός από τις πέντε βασικές Διευθύνσεις (α. Εποικισμού Μακεδονίας, β. Εποικισμού Θράκης, γ. Εποικισμού Παλαιάς Ελλάδος, Ηπείρου και Νήσων, δ. Αστικής Αποκατάστασης, ε. Οικονομικού), συστάθηκαν Γραφεία Εποικισμού σε πολλά μέρη της χώρας. Π.χ. στη Διεύθυνση Εποικισμού Μακεδονίας ιδρύθηκαν 15 Γραφεία Εποικισμού, 18 στη Δνση Π. Ελλάδος, 7 στη Δνση Θράκης κλπ.

Οικονομικοί πόροι για την ΕΑΠ

- Δάνεια:
  1. Πρώτο δάνειο το 1924 με επιτόκιο 7%, συνολικού ύψους 12.000.000 λιρών Αγγλίας.
  2. Δεύτερο δάνειο ύψους 9.000.000 λιρών Αγγλίας, γνωστό και ως Τριμερές (ή «Δάνειον Σταθεροποιήσεως» το 1928.
  3. Τρίτο δάνειο (περίπου 3.000.000 λίρες) για τη συμπλήρωση και ολοκλήρωση της αποκατάστασης.
  4. Δυο μικρότερα δάνεια επίσης, ένα το 1927 με την Εταιρεία Τέκτων ύψους 100.000.000 δραχμών και το Δάνειο Συνοικισμού της Νέας Σμύρνης (1926), ύψους 2.000.000 δραχμών.
- Το δεύτερο "εργαλείο", οι διαθέσιμες γαίες. Με το Πρωτόκολλο του Σεπτεμβρίου του 1923, το ελληνικό δημόσιο είχε δεσμευθεί ότι θα μεταβίβαζε στην ΕΑΠ εκτάσεις περίπου 5.000.000 στρεμμάτων. Οι εκτάσεις μπορούν να ταξινομηθούν σε επτά διαφορετικές κατηγορίες:
  1. εκτάσεις ανταλλάξιμων μουσουλμάνων,
  2. εκτάσεις που προέκυψαν από απαλλοτρίωση,
  3. κτήματα του δημοσίου,
  4. κτήματα που άφησαν βούλγαροι "μετανάστες" κατ' εφαρμογή της Συνθήκης του Νεϊγύ,
  5. εκτάσεις μουσουλμάνων που περιήλθαν στο δημόσιο (μη ανταλλάξιμες) σε εφαρμογή ελληνοτουρκικών συμφωνιών,
  6. εκτάσεις ξένων υπηκόων,
  7. άλλες κατηγορίες (μοναστηριακές, κοινοτικές).

ΠΙΝΑΚΑΣ 1: ΔΙΑΘΕΣΙΜΟΤΗΤΑ ΓΑΙΩΝ ΚΑΤΑ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ

ΚΑΤΑ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ	ΣΤΡΕΜΜΑΤΑ	ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ	ΣΤΡΕΜΜΑΤΑ
Βουλγάρων μεταναστών	940.207	Μακεδονία	5.487.865
Τουρκικά ανταλλάξιμα	4.981.090	Θράκη	2.260.190
Τουρκικά μη ανταλλάξιμα	199.598	Ήπειρος	80.838
Εξ απαλλοτριώσεως	588.452	Κρήτη	154.552
Εξ επιτάξεως	367.363	Παλαιά Ελλάς	362.452
Δημόσια	536.393	Λήμνος	44.547
Ξένων υπηκόων	295.953		
Άλλων κατηγοριών	481.388		
Σύνολο	8.390.444		8.390.444

Πηγή: Α. Α. Πάλλης, «Προσφυγικόν ζήτημα», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος 10ος: Ελλάς, Αθήνα κ.κ., σ. 670.

- Προτεραιότητα της ΕΑΠ φάνηκε πως ήταν η αποκατάσταση των αγροτών προσφύγων (47% του συνόλου, όμως έλαβαν 3.518.471.339 δραχμές).
- Αντίθετα οι αστοί πρόσφυγες (53% του συνόλου), έλαβαν ποσό περίπου πέντε φορές μικρότερο (765.757.154 δραχμές).

Γιατί δόθηκε προτεραιότητα στους αγρότες πρόσφυγες;

- Στις Νέες Χώρες (ιδίως στη Μακεδονία) υπήρχαν τεράστιες εκτάσεις γης που μπορούσαν να αξιοποιηθούν. Ο Αγροτικός Νόμος του 1924 κήρυξε απαλλοτριωτέα όλα τα μεγάλα αγροκτήματα στη Θεσσαλία, τη Μακεδονία, τη Θράκη και την Άρτα έναντι χαμηλής αποζημίωσης.
- Η εγκατάσταση προσφύγων στη βόρεια Ελλάδα υπήρξε μια χρυσή ευκαιρία προκειμένου να επιτευχθεί η πολυπόθητη για κάθε εθνικό κράτος εθνική ομογενοποίηση.
- Κλίμα πολιτικού συντηρητισμού, το οποίο επέτεινε ο φόβος κοινωνικής επανάστασης, στην οποία θα συμμετείχαν πρόσφυγες αστικών κέντρων.
- Η ΕΑΠ δεν ήταν φιλανθρωπικό ίδρυμα. Οι ιδύνοντες της ΕΑΠ θεώρησαν ότι η αγροτική αποκατάσταση θα αποτελούσε ο γρηγορότερο δρόμο για την οικονομική αυτονόμηση των προσφύγων. Η αποκατάσταση των αγροτών μπορούσε να αποδώσει ως επένδυση στο συντομότερο χρονικό διάστημα, προκαλώντας ένα ισχυρό "θετικό σοκ" στην οικονομία.

Κριτήρια για την επιλογή της κατάλληλης θέσης εγκατάστασης των προσφύγων

- Η ομοιότητα (στο μέτρο του δυνατού) της νέας πατρίδας με την παλιά.
- Η ειδίκευση των προσφύγων σε συγκεκριμένους τύπους καλλιέργειας π.χ. καπνοκαλλιεργητές από τη Σμύρνη και τη Νικομήδεια εγκαταστάθηκαν στην ανατολική >Μακεδονία και τη Θράκη, σηροτρόφοι σε κτήματα του Σουφλίου και της Έδεσσας, ενώ πρόσφυγες ειδικευμένοι στην καλλιέργεια της σουλτανίνας εγκαταστάθηκαν στην Κρήτη.
- "Το ένστικτο της κοινότητας", η βούληση των προσφύγων για συμβίωση με ανθρώπους που προέρχονταν από την ίδια περιοχή. Για να θυμηθούμε την εύστοχη επισήμανση της Hirschon προβάλλοντας ένα οικείο για αυτούς τοπίο (τη χαμένη πατρίδα) πάνω στον άγνωστο χώρο.
- Το μέγεθος του κλήρου δεν ήταν το ίδιο για όλους τους πρόσφυγες, αφού υπήρξε συνάρτηση του αριθμού μελών της οικογένειας που θα έπρεπε να στηρίξει, της διαθεσιμότητας γαιών και του τύπου καλλιέργειας με την οποία θα ασχολούνταν οι πρόσφυγες.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2: ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟΙ ΑΓΡΟΤΙΚΟΙ ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΙ ΚΑΤΑ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΩΝ
Μακεδονία	1.088
Θράκη	623
Ήπειρος	25
Θεσσαλία	55
Στερεά Ελλάδα, Εύβοια	47
Πελοπόννησος	20
Λήμνος	15
Κρήτη	212
Σύνολο	2.085

Πηγή: Μ. Ι. Νοταράς, *ό.π.*, σ. 12.

- Η ΕΑΠ κατασκεύασε 51.718 οικήματα, σε αυτά προστέθηκαν 63.886 τουρκικά και βουλγαρικά οικήματα που επισκευάστηκαν, καθώς και 13.447 που έκτισε το ελληνικό κράτος. Τα οικήματα συγκρότησαν συνολικά 2.085 οικισμούς.
- Δρόμοι, υδραγωγεία, σχολεία, έργα για την ιατρική φροντίδα των νέων πληθυσμών, αγορά μηχανημάτων για την εκχέρσωση αναξιοποίητων γαιών, κατασκευή γεφυρών πραγματοποιήθηκαν με χρηματοδότηση της ΔΑΠ.

Η αστική αποκατάσταση

- Δευτερεύουσα θέση· δυσφορία σε χιλιάδες "αστούς" πρόσφυγες. Το Ταμείο Περιθάλψεως Προσφύγων (ΤΠΠ) ιδρύθηκε το φθινόπωρο του 1922, την εποπτεία του ανέλαβε ο επιχειρηματίας Επαμεινώνδας Χαρίλαος και σκοπός της ίδρυσής του ήταν η ανάληψη της αστικής αποκατάστασης. Το καταστατικό του προέβλεπε τη διαχείριση ποσών που προέρχονταν από εράνους, δωρεές και κληροδοτήματα. Διαλύθηκε το 1925. Πρώτος οικισμός που κατασκεύασε το ΤΠΠ υπήρξε το Παγκράτι. Ακολούθησαν η Νέα Ιωνία, η Καισαριανή, και η Κοκκινιά.
- Όταν διαλύθηκε το ΤΠΠ, είχε ήδη κατασκευάσει 4.000 κτίρια. Σε αυτά θα πρέπει να προσθέσει κανείς 18.337 οικήματα που την τριετία 1922-1924 κατασκεύασε το Υπουργείο Πρόνοιας. Μετά τη διάλυση του ΤΠΠ, το έργο ανέγερσης οικιών θα αναλάβει η ΕΑΠ, όμως συνολικά κατασκεύασε 27.456 οικίες σε σχέση με 130.000 για τους αγρότες πρόσφυγες.

- Οι ντόπιοι αναξιοπαθόντες έβλεπαν τους αγρότες πρόσφυγες να λαμβάνουν σημαντική βοήθεια, με αποτέλεσμα αίσθημα δυσαρέσκειας που έφτανε στα όρια της απέχθειας και σύγκρουσης.
- Οι αστοί πρόσφυγες θα διαμένουν σε αυτοσχέδιες οικίες και σε παράγκες από πισσόχαρτο τουλάχιστον μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1950.
- Η ΕΑΠ εξέτασε αρχικά τη δυνατότητα να τοποθετηθούν αστοί πρόσφυγες σε αγροτικούς συνοικισμούς, ωστόσο το σχέδιο αυτό δεν είχε ευτυχή κατάληξη, καθώς οι αστοί δεν ήταν εξοικειωμένοι με τις βαριές αγροτικές δουλειές, τους αργόσυρτους ρυθμούς και την ανιαρή ζωή της υπαίθρου.
- Έγινε προσπάθεια ένταξης των αστών στην παραγωγική διαδικασία. Σε πολύ γενικές γραμμές, οι πρόσφυγες απασχολήθηκαν είτε ως εργάτες στις βιομηχανίες είτε ως ελεύθεροι επαγγελματίες (κυρίως μικρέμποροι), είτε (όσοι είχαν τη δυνατότητα) οι ίδιοι ως ιδιοκτήτες βιοτεχνικών ή και βιομηχανικών μονάδων.
- Δεν υπήρξε οργανωμένο σχέδιο των ελληνικών κυβερνήσεων ή της ΕΑΠ για να επιτευχθεί μια κάποια βιομηχανοποίηση της χώρας. Ο φόβος για την προλεταριοποίηση και την ενδεχόμενη πολιτική ριζοσπαστικοποίηση των προσφύγων ίσως να έπαιξε ρόλο, ωστόσο πιθανότερο φαντάζει το ότι η δημιουργία μικρών εμπορικών-βιοτεχνικών μονάδων φάνταζε ως η πιο ασφαλής οικονομικά κίνηση, με χαμηλό ύψος αναγκαίων επενδύσεων.

Εύποροι πρόσφυγες

- Ο ενδεής Μικρασιάτης που εργαζόταν υπό σκληρές συνθήκες στα Λιπάσματα του Πειραιά και διέμενε σε άθλια παράγκα στην Κοκκινιά υπήρξε για της υπηρεσίες της αποκατάστασης το ίδιο "πρόσφυγας" με τον Μποδοσάκη Αθανασιάδη, πανίσχυρο οικονομικό παράγοντα στην Ελλάδα, ήδη από το Μεσοπόλεμο. Ο όρος "πρόσφυγας" παραπλανητικός;
- Ήδη από το 1928 η ΚΤΕ ταξινομούσε τους πρόσφυγες σε τρεις μεγάλες κατηγορίες:
  1. Όσοι μπόρεσαν να μεταφέρουν τεράστια χρηματικά ποσά στην Ελλάδα. Τα έτη 1923-1927 οι συναλλαγματικές καταθέσεις των προσφύγων στην ΕΤΕ υπολογίζονταν περίπου σε 130.000.000 χρυσές λίρες και κάπου 100.000.000 στις υπόλοιπες τράπεζες. Ολιγάριθμη ελίτ, που κατέφερε να μεταφέρει στη νέα πατρίδα την προνομιούχο θέση που κατείχε στη Μικρασία και εδραίωσε γρήγορα τη θέση της στην πρώτη γραμμή του εμπορίου, του τραπεζικού και του βιομηχανικού τομέα.
  2. Δεύτερη, πολυπληθής κατηγορία αστών προσφύγων, εκείνοι οι οποίοι κατάφεραν να προσαρμοστούν τις νέες συνθήκες
  3. Τρίτη πολυπληθέστερη ομάδα, δούλευε "μεροδούλι-μεροφάι" προκειμένου απλώς να επιβιώσει. "Φτωχολογιά", παιδική εργασία, συνεχής μετακίνηση από νομό σε νομό.

Η Ευρώπη κι η Ελλάδα του Μεσοπολέμου
Το Καθεστώς του Μεταξά

Αγγελική Ντίνου
Ερευνήτρια Επί Διδακτορικό

Ευρωπαϊκός μεσοπόλεμος

Μεσοπόλεμος ορίζεται η χρονική περίοδος από το 1918 έως το 1939 που μεσολαβεί μεταξύ των δύο παγκοσμίων πολέμων.

Στον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο οι απώλειες έφταναν τα δέκα εκατομμύρια νεκρούς ενώ στον δεύτερο ήταν σχεδόν πενταπλάσιες. Ωστόσο ο πρώτος παγκόσμιος υπήρξε πιο τρομακτικός και άσκησε μεγαλύτερη επίδραση για αυτό και έμεινε γνωστός ως ο Μεγάλος Πόλεμος. Τα εξέχοντα μνημεία του μαρτυρούν τη φρίκη του φοβερού μακελειού που οδήγησε στην **αποκτήνωση του κόσμου και της πολιτικής**.

Οι νικητρίες δυνάμεις δεν μπόρεσαν να εξασφαλίσουν τις προϋποθέσεις για την αποκατάσταση σταθερής και φιλελεύθερης Ευρώπης. Οι **συνθήκες** που τερμάτισαν τον πόλεμο περιέκλειαν μια αντίφαση: ο **μονομερής αφοπλισμός των ηττημένων κρατών, και ο συνεχιζόμενος εξοπλισμός άλλων** απέκλειε την ανασύσταση της παγκόσμιας ισορροπίας δυνάμεων.

Η **τιμωρός ειρήνη** που επέβαλαν οι χρεωκοπημένες από τον πόλεμο νικητρίες δυνάμεις με τη **Συνθήκη των Βερσαλλιών (28 Ιουνίου 1919)** ανάγκασε τη Γερμανία να πληρώσει τεράστια ποσά ως επανορθώσεις για τις ζημιές που προκάλεσε. Στόχος των συμμάχων ήταν να κρατήσουν τη Γερμανία αδύναμη ώστε να έχουν ένα μέσο πίεσης.

Την πρώτη μεταπολεμική δεκαετία χαρακτηρίζει και μια **πολιτική αστάθεια**. Αμέσως μετά τη λήξη του πολέμου ακολουθούν επαναστάσεις και αντεπαναστάσεις στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη. Στη Γερμανία, την Αυστρία και την Ουγγαρία γίνονται **προσπάθειες να οργανωθούν κομμουνιστικές επαναστάσεις** οι οποίες τελικά αποτυγχάνουν. Τα μαζικά αυτά επαναστατικά κινήματα, η επιτυχία των

μπολσεβίκων στην κατάκτηση της εξουσίας, που είχε προηγηθεί το 1917 στη Ρωσία, η αύξηση της αριθμητικής δύναμης του εργατικού κινήματος, προκάλεσαν τον φόβο και την **αντίδραση των συντηρητικών που στράφηκαν σε αντεπαναστατικά** κινήματα και τελικά εγκαθίδρυσαν τις φασιστικές δικτατορίες.

Ορόσημο σε αυτήν την αιφνίδια αλλαγή που επήλθε στις αρχές της δεκαετίας του 1930 αποτελεί η **παγκόσμια οικονομική κρίση του 1929**, γνωστή και ως η Μεγάλη Ύφεση του Μεσοπολέμου. Οι ΗΠΑ που είχαν βγει από τον πόλεμο κυρίαρχες οικονομικά και έπαιζαν τον ρόλο του διεθνούς δανειστή, έγιναν το 1929 το επίκεντρο ενός μεγάλου οικονομικού σεισμού. Το Χρηματιστήριο της Νέας Υόρκης κατέρρευσε και παρέσυρε όλη την παγκόσμια καπιταλιστική οικονομία. **Μαζί με το παγκόσμιο οικονομικό σύστημα κατέρρευσαν οι πολιτικοί θεσμοί και οι κοινωνικές αξίες της φιλελεύθερης αστικής κοινωνίας** η συνταγματική διακυβέρνηση, τα δικαιώματα του πολίτη, η ελευθερία του λόγου, η ελευθερία του συνέρχεσθαι.

Ενώ τα καθεστώτα που αναδείχθηκαν από τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο ήταν εκλεγμένα αντιπροσωπευτικά κοινοβουλευτικά καθεστώτα, στην πορεία θα υπάρξει μια έντονη μετακίνηση προς την άκρα δεξιά.

Συνολικά το 1920 υπήρχαν σ' όλον τον κόσμο γύρω στις τριάντα πέντε συνταγματικές και εκλεγμένες κυβερνήσεις, μέχρι το 1938 υπήρχαν ίσως δεκαεπτά τέτοια κράτη.

Η παγκόσμια τάση γινόταν σαφής. Ο **φασισμός έβρισκε τεράστια απήχηση** σε μια αποπροσανατολισμένη Ευρώπη. Το πρώτο αληθινά φασιστικό κίνημα υπήρξε το ιταλικό που έδωσε και το όνομά του στο φαινόμενο. Ωστόσο από μόνος του ο ιταλικός φασισμός δεν θα είχε μεγάλη απήχηση, χωρίς τον θρίαμβο του Χίτλερ στη Γερμανία το 1933. *Όλα τα φασιστικά κινήματα με κάποια σημασία, ιδρύθηκαν μετά την άνοδό του στην εξουσία.*

Κοινά σημεία, των καθεστώτων αυτών υπήρξαν ο **εθνικισμός, ο αντικομμουνισμός, ο αντιφιλελευθερισμός, η στρατικοποίηση της**

πολιτικής και ευρύτερα της δημόσιας ζωής. Ήταν εχθρικά στην κληρονομιά του Διαφωτισμού και της Γαλλικής Επανάστασης, ωστόσο παρά τον συντηρητικό τους χαρακτήρα **χρησιμοποίησαν την τεχνολογική πρόοδο σε πρακτικά θέματα.** Ο κινηματογράφος καθώς είχε ελάχιστες απαιτήσεις εγγραμματοσύνης αποτέλεσε ένα διεθνές μαζικό μέσο προπαγάνδας. το **ραδιόφωνο** που ήταν κάτι εντελώς καινούριο στον μεσοπόλεμο έγινε ένα πανίσχυρο εργαλείο μαζικής πληροφόρησης.

Το φασιστικό κίνημα πίστευε σε μια **ηγετική αρχή** που νομιμοποιούνταν από τη μαζική υποστήριξη. Το παρελθόν στο οποίο απευθυνόταν ήταν κατασκευάσμα και **οι παραδόσεις που επικαλείτο εφεύρημα.** Τόνιζε τις παραδοσιακές αξίες, τη διαβρωτική επίδραση της σύγχρονης κουλτούρας και ιδιαίτερα της μοντέρνας τέχνης. Παρά τη ρητορεία για επιστροφή στο παραδοσιακό, σε καμιά περίπτωση δεν ήταν ένα παραδοσιακό κίνημα.

Ο φασισμός εκμεταλλεύτηκε την πικρία και την απογοήτευση που βίωναν τα μεσαία και κατώτερα στρώματα, *συντετριμμένα από τις μεγάλες επιχειρήσεις,* τον φόβο που προκαλούσε η αυξανόμενη δύναμη της οργανωμένης εργατικής τάξης και την αδυναμία των παλιών κρατικών μηχανισμών να λειτουργήσουν και ήρθε στην εξουσία με τη συνενοχή των παλαιών καθεστώτων, δηλαδή με τρόπο «συνταγματικό».

Ο Μεσοπόλεμος στην Ελλάδα

Ενταγμένη σε αυτό το ευρωπαϊκό πλαίσιο, η Ελλάδα δεν έμεινε ανεπηρέαστη από τις κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές ανακατατάξεις. Την περίοδο του Μεσοπολέμου, περίοδο έντονης πολιτικής αστάθειας, η Ελλάδα πέρασε από τη βασιλεία στη δημοκρατία και πάλι πίσω στη βασιλεία. Στο διάστημα των δώδεκα χρόνων της αβασίλευτης δημοκρατίας πέρασαν στην εξουσία δεκαεπτά κυβερνήσεις, οι οποίες εμπλεκόμενες με τα συμφέροντα στρατιωτικών ηγετών, οδηγούσαν σε εκτροπή του κοινοβουλευτισμού διευκολύνοντας τελικά την επιβολή ενός δικτατορικού καθεστώτος.

Τη Στρατιωτική Επανάσταση του 1922 θα προσπαθήσει να ανατρέψει το κίνημα των φιλοβασιλικών στρατηγών Λεοναρδοπούλου Γαργαλίδη, **τον Οκτώβριο του 1923** στο οποίο φαίνεται αναμεμιγμένος και ο Μεταξάς. Το κίνημα το οποίο τελικά κατεστάλη, οδήγησε στην απομάκρυνση του βασιλιά και την κήρυξη της **δημοκρατίας στις 25 Μαρτίου 1924**, στην οποία πρωτοστάτησε ο αρχηγός της Δημοκρατικής Ενώσεως Αλεξ. Παπαναστασίου.

Την κυβέρνηση Παπαναστασίου διαδέχονται τρεις κυβερνήσεις σε διάστημα ενός έτους ώσπου στις **25 Ιουνίου 1925**, ο στρατηγός **Πάγκαλος** καταλαμβάνει με πραξικόπημα την εξουσία και εγκαθιδρύει μια ιδιότυπη δικτατορία, για να ανατραπεί με τη σειρά του, έναν χρόνο αργότερα από έναν άλλο επίδοξο δικτάτορα τον στρατηγό **Κονδύλη**.

Οι εκλογές του 1926 που ακολουθούν, δίνουν μια κυβέρνηση συνεργασίας με **σύμπραξη βενιζελικών και αντιβενιζελικών** στους οποίους συμμετέχει και ο Μεταξάς. Η επάνοδος του Βενιζέλου στην Ελλάδα, μετά από τρία χρόνια αυτοεξορίας στη Δυτική Ευρώπη, τον φέρνει ξανά στην

εξουσία από το 1928 έως το 1932. Η παρουσία του στην πολιτική προκαλεί όξυνση των πολιτικών παθών και νέα διαίρεση του πολιτικού κόσμου.

Ακολουθεί το 1933 κυβέρνηση ανιβενιζελικών με συμμετοχή πάλι του Μεταξά.

Στις **6 Μαρτίου 1933** σημειώνεται ένα **αποτυχημένο πραξικόπημα** από τον στρατηγό **Πλαστήρα** που όμως καταστέλλεται αμέσως. Οι εκκαθαρίσεις που ακολουθούν στο στράτευμα και η **απόπειρα δολοφονίας εναντίον του Βενιζέλου τον Ιούνιο** του ίδιου έτους συνταράσσουν την εσωτερική πολιτική της χώρας.

Την **1^η Μαρτίου 1935** ξεσπάει ένα **κακώς οργανωμένο στρατιωτικό κίνημα** με εμπνευστές τον ίδιο τον Βενιζέλο και τον Ν. Πλαστήρα. Ήταν μια ύστατη προσπάθεια των βενιζελικών να επανέλθουν στην εξουσία για να σώσουν τη δημοκρατία αλλά στην πραγματικότητα έδωσαν οι ίδιοι τη χαριστική βολή σε αυτήν και σταθεροποίησαν ένα αντιβενιζελικό μονοκομματικό καθεστώς.

Η κυβέρνηση Τσαλδάρη κήρυξε τη χώρα σε κατάσταση πολιορκίας, την οποία και διατήρησε περισσότερο από δύο μήνες προκειμένου να επιβάλλει την τάξη και να πραγματοποιήσει μια χωρίς προηγούμενο εκκαθάριση των δημοσίων υπηρεσιών και των ενόπλων δυνάμεων, από όπου οι βενιζελικοί απομακρύνθηκαν κατά εκατοντάδες. Είναι προφανές ότι η κατάσταση πολιορκίας έμελλε να συμβάλει στην κατάλυση της αβασίλευτης Δημοκρατίας και αργότερα στην επιβολή της 4ης Αυγούστου. Ο Μεταξάς έθεσε ζήτημα καθεστωτικό υποστηρίζοντας την επάνοδο του βασιλιά Γεωργίου Β΄ στον θρόνο.

Μετά την καταστολή του κινήματος ξεκινάει η διαδικασία αντίστροφης μέτρησης για την παλινόρθωση της δυναστείας. Μια διαδικασία συμμετρικά αντίθετη με αυτήν που είχε οδηγήσει στην ανακήρυξη της

δημοκρατίας μετά το αποτυχημένο κίνημα των Γαργαλίδη – Λεοναρδοπούλου.

Στις 10 Οκτωβρίου 1935 ο Κονδύλης, επιβάλλει στρατιωτικό νόμο και επαναφέρει τη βασιλευόμενη δημοκρατία, με το νόθο δημοψήφισμα της 3ης Νοεμβρίου 1935.

Έτσι στις **25 Νοεμβρίου 1935 ο Γεώργιος επανέρχεται** ως ρυθμιστικός παράγοντας των πολιτικών εξελίξεων στη χώρα μας και προκηρύσσει εκλογές για τον Ιανουάριο του 1936, οι οποίες θα είναι και οι τελευταίες της περιόδου του Μεσοπολέμου.

Ο Βασιλιάς, σωτήρας για τους μεν σύμβολο εθνικού διχασμού που ενσάρκωνε τις πιο οπισθοδρομικές αξίες μιας παρωχημένης εποχής για τους δε, δεν μπορούσε να παίξει τον ρόλο του εθνικού συμφιλιωτή. Ο αυθαίρετος τρόπος που αποκαταστάθηκε η μοναρχία εξάλλου, επηρέασε τον ρόλο του ανεξάρτητα από τις προθέσεις του. Ένα από τα πρώτα μέτρα ήταν η απομάκρυνση Κονδύλη και η αντικατάστασή του με τον μετριοπαθή πανεπιστημιακό καθηγητή Αθηνών Κ. Δεμερτζή. Πρώτη πράξη του Δεμερτζή ήταν η αμνήστευση των υπευθύνων του κινήματος του 35.

Οι εκλογές στις 26 Ιανουαρίου 1936 δεν έδωσαν αυτοδύναμη κυβέρνηση και οι συνεννοήσεις μεταξύ των δύο μεγάλων παρατάξεων απέβησαν αδιέξοδες. Το ΚΚΕ έγινε ρυθμιστής των πολιτικών πραγμάτων με τις 15 έδρες που εξασφάλισε στις εκλογές. Οι πρωτοβουλίες του Κομμουνιστικού Κόμματος για το σχηματισμό κυβέρνησης και η συμφωνία Σοφούλη Σκλάβαινα που έγινε γνωστή ναυάγησαν προκαλώντας μια νέα αντικομμουνιστική υστερία.

Σχηματίστηκε στις **14 Μαρτίου 1936 υπηρεσιακή κυβέρνηση υπό τον καθηγητή Δεμερτζή με αντιπρόεδρο και υπουργό Στρατιωτικών τον Ι.**

Μεταξά, ο οποίος συνιστούσε, τη συγκεκριμένη στιγμή, μια εύστοχη επιλογή των ανακτόρων καθώς ήταν πολιτικά ανίσχυρος χωρίς προσωπικά ερείσματα στο στράτευμα. Με την παρουσία του Μεταξά στο Υπουργείο των Στρατιωτικών εξασφαλίστηκε η απομάκρυνση και των ελάχιστων βενιζελικών αξιωματικών που είχαν απομείνει στο στράτευμα και ο Βασιλιάς πέτυχε τον απόλυτο έλεγχο του στρατού και την εδραίωσή του στον θρόνο.

Η αδυναμία σχηματισμού κυβέρνησης σε συνδυασμό με την επέλευση αναπάντεχων γεγονότων –θάνατος Βενιζέλου (18 Μαρτίου 1936), Δεμερτζή (13 Απριλίου 1936) και Τσαλδάρη (17 Μαΐου 1936) ο **Μεταξάς προάγεται σε πρωθυπουργός από τον βασιλιά** στις 13 Απριλίου 1936, ερήμην των πολιτικών αρχηγών. Η κυβέρνησή του παίρνει ψήφο εμπιστοσύνης και διακόπτει τις εργασίες της ως τις 30 Σεπτεμβρίου, στην πραγματικότητα για να μη ξανασυνέλθει πλέον.

Τον Μάιο του 1936 ξέσπασαν μεγάλες απεργιακές κινητοποιήσεις. Οι καπνεργάτες της Θεσσαλονίκης με αίτημα την αναπροσαρμογή των ημερομισθίων συγκρότησαν στις 8 Μαΐου διαδήλωση στην οποία σημειώθηκαν συμπλοκές με τη χωροφυλακή. Την επομένη σε ένδειξη συμπαράστασης η απεργία έγινε πανεργατική με τη συμμετοχή 25.000 διαδηλωτών. Τα μέτρα της χωροφυλακής ήταν προκλητικά και χρειάστηκε η επέμβαση του στρατού για να συγκρατήσει τις άγριες επιθέσεις των χωροφυλάκων κατά των διαδηλωτών. Δώδεκα νεκροί και 32 βαριά τραυματισμένοι ήταν ο απολογισμός της απεργίας.

Ο Μεταξάς εκμεταλλεύτηκε τα επεισόδια και σε κυβερνητική ανακοίνωση δήλωσε ότι τα γεγονότα είχαν σκοπό ανατρεπτικό και αποτελούσε γενική δοκιμή κομμουνιστικής επανάστασης.

Μια συμβολική φωτογραφία - στιγμιότυπο από τις μεγάλες εργατικές κινητοποιήσεις στη Θεσσαλονίκη, με ημερομηνία 9 Μαΐου 1936 που αποτυπώνει το σπαραγμό της μάνας στο δρόμο μπροστά στο πτώμα του γιου της, δημοσιευμένη τις επόμενες ημέρες στον ημερήσιο τύπο ενέπνευσε τον ποιητή Γ. Ρίτσο να γράψει τον «Επιτάφιο».

Η εξαγγελία εικοσιτετράωρης πανελλαδικής απεργίας για τις 5 Αυγούστου με κύριο αίτημα να μην εφαρμοστεί το διάταγμα «περί υποχρεωτικής διαιτησίας» στις εργατικές διαφορές και η δήλωση του Σοφούλη ότι θα προχωρήσει σε σχηματισμό κυβέρνησης συνασπισμού με τον Ι. Θεοτόκη επισπεύδει την κήρυξη της δικτατορίας.

Στις 4 Αυγούστου ο βασιλιάς Γεώργιος Β΄ σε κοινή συνεννόηση με τον Μεταξά κήρυξε την έναρξη της δικτατορίας με την έκδοση δύο Βασιλικών Διαταγμάτων: το πρώτο «Περί αναστολής των διατάξεων των άρθρων 5,6,10,11,12,14,20 και 95 του Συντάγματος καθ' όλον το Κράτος» και το δεύτερο «περί διαλύσεως της Γ΄ Αναθεωρητικής Βουλής των Ελλήνων» με το πρόσχημα της άμεσης κομμουνιστικής απειλής.

Κατασταλτικοί θεσμοί

Η πολιτική κρίση που διατρέχει όλον τον Μεσοπόλεμο ανάγεται στον **εθνικό διχασμό**. Με τους δύο βασικούς πρωταγωνιστές του, τον Βασιλιά Κωνσταντίνο και τον Βενιζέλο ταυτίζονταν δύο σημαντικές μερίδες των κυρίαρχων τάξεων της χώρας. Από τη μια οι παραδοσιακές δυνάμεις που προσκολλημένες στο στέμμα και στις αξίες μιας παρωχημένης εποχής υποστηρίζονταν από τη Γερμανία και από την άλλη οι δυνάμεις υπό την ηγεμονία μιας ανερχόμενης αστικής τάξης που προσανατολιζόταν προς την Entente. Αυτή η σύγκρουση που θα συνοψιστεί στη σκοπιμότητα συμμετοχής της Ελλάδας ή μη στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, θα προσλάβει μια συμβολική βαρύτητα γύρω από το πολιτειακό στον Μεσοπόλεμο –

μοναρχία ή δημοκρατία- και θα συνεχιστεί και μετά τον πόλεμο, παίρνοντας τη μορφή μιας χρόνιας νόσου που ταλανίζει τη χώρα μας και την κρατάει πίσω από την υπόλοιπη Ευρώπη.

Οι εκτροπές από την κοινοβουλευτική νομιμότητα που χαρακτηρίζουν την περίοδο του Μεσοπολέμου, είχαν ξεκινήσει στις απαρχές του 20^{ου} αιώνα με το κίνημα του Στρατιωτικού Συνδέσμου στο Γουδί το 1909, που εγκαινίασε μια μακρά **διαδικασία επεμβάσεων του στρατού** στην ελληνική πολιτική.

Τη δικτατορία του Μεταξά διευκόλυνε επίσης και ο **νόμος «περί καταστάσεως πολιορκίας»** που ψηφίστηκε από την αναθεωρητική Βουλή του 1911 για την προστασία της εξωτερικής ασφάλειας του κράτους. Εφαρμόστηκε στη διάρκεια των Βαλκανικών πολέμων του 1912-13 και πάλι το 1917 μετά την είσοδο της χώρας στον πόλεμο και αργότερα εξαιτίας της μικρασιατικής Εκστρατείας.

Από το 1922 η «Επαναστατική Επιτροπή» κήρυξε για πρώτη φορά την κατάσταση πολιορκίας για λόγους εσωτερικής σκοπιμότητας για να εφαρμοστεί επανειλημμένα τη δεκαετία του 1920 από κυβερνήσεις προερχόμενες από στρατιωτικές εξεγέρσεις που είχαν πρωτύτερα ανατρέψει την υφιστάμενη νομιμότητα. Στη δεκαετία του 30 όμως εφαρμόστηκε αυθαίρετα από νόμιμες κυβερνήσεις που στηρίζονταν σε άνετες κοινοβουλευτικές πλειοψηφίες. Η διευρυμένη αυτή εκδοχή της κατάστασης πολιορκίας κατέληξε ένα μέσο περισσότερο για την διατήρηση της καθεστηκυίας τάξης παρά για την προστασία της χώρας από εξωτερικούς κινδύνους. Ο στρατός είχε μετατραπεί ολόκληρος σε όργανο των πολιτικών παρατάξεων και εξεβίαζε τις πολιτικές λύσεις της κυβέρνησης.

Κάποια νομοθετικά διατάγματα τέλος που δεν εναρμονίζονταν με τη συνταγματική τάξη προλείαναν το έδαφος για το καθεστώς του Μεταξά, όπως το διάταγμα **«περί κατοχυρώσεως του δημοκρατικού πολιτεύματος»**, το λεγόμενο κατοχυρωτικό, με το οποίο η πρώτη κυβέρνηση της αβασίλευτης δημοκρατίας θέλησε να προστατέψει το δημοκρατικό πολίτευμα στην πράξη υπονόμεισε τη μελλοντική του πορεία. Ενίσχυσε τους κατασταλτικούς μηχανισμούς και περιόρισε τις ατομικές ελευθερίες όσων στρέφονταν με δηλώσεις τους εναντίον του πολιτεύματος.

Το 1926 με τον **θεσμό της διοικητικής εκτόπισης** διώκονταν άτομα όχι ένοχα αλλά απλώς ύποπτα και όχι για παράνομες πράξεις αλλά για τα φρονήματά τους. Η εκτόπιση γινόταν όχι από δικαστήρια αλλά από διοικητικές επιτροπές. Όλα αυτά τα μέτρα δημιούργησαν ένα κακό προηγούμενο που διευκόλυνε τη δίωξη πολιτικών αντιπάλων.

Σε αυτό το θεσμικό και ιδεολογικό πλαίσιο θα ψηφισθεί ο νόμος 4229 του 1929 **«περί μέτρων ασφαλείας του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των πολιτών»**, γνωστός και ως **ιδιώνυμο** που τιμωρούσε με φυλάκιση όποιον επεδίωκε την εφαρμογή ιδεών που είχαν ως σκοπό την ανατροπή του κρατούντος συστήματος με βίαια μέσα. Το αξιοσημείωτο είναι ότι υιοθετήθηκε με πρωτοβουλία της κυβέρνησης Βενιζέλου σε περίοδο που όλοι συμφωνούσαν πως δεν υπήρχε άμεσος κομμουνιστικός κίνδυνος, καθώς η εκλογική δύναμη του ΚΚΕ ήταν μόλις 6%. Με διάφορες παραλλαγές το ιδιώνυμο αποτέλεσε από τότε τον ακρογωνιαίο λίθο της αυταρχικής νομοθεσίας για την ασφάλεια του κράτους ως το 1974.

Το Καθεστώς του Μεταξά

Ιδεολογικό υπόβαθρο

Απόρροια όλων αυτών των παραγόντων που ωρίμασαν στις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, το καθεστώς του Μεταξά, αντλεί τα πρότυπά του από τα φασιστικά καθεστώτα του Χίτλερ και του Μουσολίνι και φέρει βασικές **ομοιότητες** με τα αντίστοιχα καθεστώτα εκείνης της περιόδου όπως του Σαλαζάρ στην Πορτογαλία, του Φράνκο στην Ισπανία.

Η σύγχρονη ιστοριογραφία ωστόσο ξαναμελετά τα ιδεολογικά και δομικά χαρακτηριστικά του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου, προκειμένου να το εντάξει στο ευρωπαϊκό του πλαίσιο. Θέτει το ερώτημα αν μπορεί να χαρακτηριστεί φασιστικό, καθώς οι πολιτικοί επιστήμονες και κοινωνιολόγοι δεν έχουν καταλήξει σε έναν πλήρη και απόλυτο ορισμό του φασισμού, λόγω της ποικιλομορφίας και της ανομοιογένειας των φασιστικών καθεστώτων. Άλλωστε η εθνικιστική τους φύση καθιστά αδύνατη την ομοιομορφία και την ταύτιση των διεθνών τους συμφερόντων.

Αυτό που **διαφοροποιεί** το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου από τα συγγενή καθεστώτα είναι το γεγονός ότι δε στηρίχτηκε σε κάποιο μαζικό κίνημα ούτε έλαβε ριζοσπαστικά μέτρα παρά συνέχισε τη συντηρητική πολιτική των αστικών κομμάτων τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό.

Η δικτατορία του Μεταξά προσπάθησε να διαμορφώσει μια **ιδεολογία** εθνικιστική. Περιορίστηκε ωστόσο σε μια απομίμηση των αντίστοιχων ιδεολογημάτων, όπως ήταν ο «Τρίτος Ελληνικός Πολιτισμός», συνήχηση του χιτλερικού Γ' Ράιχ, ο φασιστικός χαιρετισμός, ο τίτλος του «Εθνικού

Κυβερνήτη» βασιζόμενος στην αρχή του Führerprinzip, η σύσταση των Ταγμάτων Εργασίας και της ΕΟΝ.

Ο Μεταξάς οραματίστηκε ένα «Εθνικό Κράτος» που θα δημιουργούσε **τον Τρίτο Ελληνικό Πολιτισμό**. Πρόκειται για ένα νεφελώδες ιδεολογικό κατασκεύασμα, που συνδύαζε την επιστημονική και καλλιτεχνική μεγαλοπρέπεια του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού με τη θρησκευτική ανωτερότητα του βυζαντινού. Είχε ως πρότυπο τη στρατιωτική πειθαρχία της Σπάρτης που εκμηδένιζε το άτομο και υπέτασσε το ιδιωτικό συμφέρον στο γενικό καλό, δημιουργώντας απλούς στρατιώτες υποταγμένους στο Κράτος. Ο Τρίτος Ελληνικός Πολιτισμός ερχόταν να αντικαταστήσει τη Μεγάλη Ιδέα, κληρονομιά της αστικής συντηρητικής τάξης. Μόνο που η Ελλάδα τώρα θα κατακτούσε όχι τα εδάφη των άλλων χωρών αλλά τον πολιτισμό τους.

Η ανωτερότητα του ελληνικού πνεύματος συμπορευόταν με την ελληνική παράδοση και **αντιτίθετο στους ξένους εκσυγχρονισμούς**. Γινόταν έντονη η αντιπαράθεση του «ελληνικού» ως αυθεντικού και γνήσιου και του «ξενόφερτου» ως μη αυθεντικού και πλαστού.

Ένα άλλο ιδεολόγημα του ελληνικού εθνικισμού υπήρξε το τρίπτυχο, **πατρίδα, θρησκεία, οικογένεια**. Η **πατρίδα**, για τους οπαδούς του καθεστώτος, αποτελούσε το υπέρτατο όλων των αγαθών και ταυτιζόταν με τη χώρα, το έθνος, το κράτος, τον λαό, τη γλώσσα. Ο ελληνικός εθνικισμός διεκδικούσε την αφομοίωση των Νέων Χωρών και την επίτευξη εθνικής ομοιογένειας μέσα στα οριστικά πλέον σύνορα του κράτους.

Το πρόγραμμα της κυβέρνησης προέβλεπε και την ενδυνάμωση του **θρησκευτικού συναισθήματος** σαν βασικό συντελεστή ενός «ανώτερου πολιτισμού». Τα ζητήματα της πίστης χρησιμοποιούνταν για να τονίσουν την εθνική μας ταυτότητα ή για να προπαγανδίσουν τον Μεταξά. Η

αναζωογόνηση της πίστης, αύξανε την επιρροή του καθεστώτος πάνω στην κοινωνική βάση και δημιουργούσε ακόμη έναν μηχανισμό καταστολής με τη σύμπραξη Εκκλησίας. Νέος Καταστατικός Χάρτης απαγόρευε τις ξένες θρησκευτικές προπαγάνδες και εξασφάλιζε αυστηρή πειθαρχία στη διοίκηση της Εκκλησίας.

Η **οικογένεια** προβλήθηκε όχι σαν θεσμός αυτόνομος με παιδαγωγικές και ηθικές προεκτάσεις αλλά σαν κύτταρο του έθνους, σημαντικό για την επιβίωσή του. Άποψη που ήταν πολύ κοντά στη φασιστική αντίληψη που έβλεπε την οικογένεια ως παράγοντα σταθερότητας του κοινωνικού ιστού και μέσο εθνικής αναδημιουργίας. Φιλτράροντας τις ελληνικές παραδοσιακές θέσεις για τον ρόλο των φύλων στην κοινωνία, το καθεστώς έδινε στον άντρα τον ρόλο του καθοδηγητή και προστάτη και αντίθετα περιόριζε τον ρόλο της γυναίκας στην ανατροφή των παιδιών. Επιβλήθηκε το μάθημα της Οικοκυρικής στα Γυμνάσια θηλέων, καταργήθηκαν τα μικτά σχολεία, διαλύθηκαν οι γυναικείες οργανώσεις με φεμινιστικό προσανατολισμό με στόχο η γυναίκα να περιοριστεί στο σπίτι. Τα πρότυπα που προβάλλονταν για τις κοπέλες ήταν η Σουλιώτισσα, η Βυζαντινή δέσποινα και η Σπαρτιάτισσα.

Οι συνιστώσες του πνευματικού αυτού πολιτισμού δεν χαραχτηκαν ποτέ ουσιαστικά. Η απουσία ενός νέου εθνικού οράματος καθήλωσε το καθεστώς στην αρχαία παράδοση με την οποία και πορεύτηκε, χωρίς να προσκομίσει κάτι καινούριο. Η ρητορεία του καθεστώτος για επιστροφή στο παραδοσιακό απλώς ανάγει καινούριες πρακτικές στο παρελθόν προκειμένου να το νομιμοποιήσει.

Η Δομή

Καθ' όλη τη διάρκεια του καθεστώτος υφίστανται δύο πόλοι εξουσίας, με κέντρα τον Γεώργιο Β' ο ένας και τον Μεταξά, ο άλλος. Παρόλο που οι τριβές ήταν συνεχείς μεταξύ τους, φαίνεται ότι τελικά οι σχέσεις τους είχαν βρει ένα σημείο ισορροπίας. Ενώ τα δύο πρώτα χρόνια η πλάστιγγα έγερνε προς τον βασιλιά και γινόταν λόγος για βασιλική δικτατορία, από τον Σεπτέμβριο του 1938, οι βασιλικές αρμοδιότητες περιορίστηκαν και το καθεστώς μπορούσε να χαρακτηριστεί ως δικτατορία του Μεταξά. Ωστόσο στους τομείς της εξωτερικής πολιτικής και των Ενόπλων Δυνάμεων οι αρμοδιότητες του Μεταξά παρέμειναν συμπληρωματικές. Ο Μεταξάς σε όλο τον βίο του ήταν βαθιά προσηλωμένος στον βασιλικό θεσμό και η βασιλεία παρέμεινε αδιαφιλονίκητος κεντρικός θεσμός του καθεστώτος.

Ο Γεώργιος Β', χρόνια φιλοξενούμενος στην αγγλική βασιλική Αυλή, μετά την απομάκρυνσή του από τον ελληνικό θρόνο, ανέπτυξε συναισθηματικούς δεσμούς με την Βρετανία. Η υποστήριξη της παλινόρθωσής του και η επιστροφή του στην Ελλάδα σήμανε και την αποκατάσταση των παραδοσιακών εξαρτήσεων του ελληνικού πολιτικού συστήματος από το εξωτερικό και κυρίως από τη Μεγάλη Βρετανία. Η δυναστεία σε αντάλλαγμα φρόντιζε να γίνονται σεβαστά τα αγγλικά συμφέροντα στην Ελλάδα.

Ο Μεταξάς όφειλε τη δικτατορία του στον Βασιλιά και εξαρτιόταν σε μεγάλο βαθμό από την υποστήριξή του προκειμένου να παραμείνει στην εξουσία. Εμπνεόταν όμως από φασιστικού τύπου ιδεολογίες. Για αυτό και το καθεστώς το διαπερνά μια θεμελιώδη αντίφαση. Παρόλο που θεωρούνταν δεδομένο ότι ως θιασώτης και μιμητής των αυταρχικών καθεστώτων θα έστρεφε το πηδάλιο προς την πλευρά του Άξονα, ωστόσο διαχωρίζει ριζικά τους ιδεολογικούς του προσανατολισμούς από τις

διπλωματικές του επιλογές και ταυτίζεται με τον βασιλιά στην επιλογή της θαλασσοκράτειρας Αγγλίας ως της μόνης Μεγάλης Δύναμης που θα μπορούσε να εγγυηθεί την ασφάλεια και την εδαφική ακεραιότητα.

Ο **αντικοινοβουλευτισμός** που καθορίζει το καθεστώς δεν ήταν κάτι καινούριο. Μετά και από τα αποτυχημένα κινήματα του 1933 και 1935, τα συντηρητικά στοιχεία ανέλαβαν την πολιτική τύχη της χώρας και η δικτατορία του Μεταξά έμοιαζε σαν μια συνέχεια της αποσάθρωσης του πολιτικού χώρου. Συγχρόνως όμως συνιστούσε και μια τομή καθώς ήταν ένα νέο πολίτευμα που δεν είχε γνωρίσει η Ελλάδα στο παρελθόν. Μια βασιλική δικτατορία που επρόκειτο να διαρκέσει και όχι ένα στρατιωτικό καθεστώς με προσωρινό χαρακτήρα.

Όσον αφορά τη **διάρθρωση της κυβέρνησης**, ο Ιωάννης Μεταξάς ήδη πρωθυπουργός από τον Απρίλιο, όπως είδαμε, χρίστηκε την 4^η Αυγούστου «Εθνικός Κυβερνήτης». Ο ίδιος ανέλαβε το υπουργείο των Εξωτερικών, των Εσωτερικών και τα τρία πολεμικά υπουργεία, το Στρατιωτικών, το Ναυτικών και της Αεροπορίας καθώς και την εποπτεία όλων των υφυπουργείων. Η συγκεντρωτική άσκηση της εξουσίας χαρακτήρισαν μέχρι το τέλος τον Μεταξά, εξαιτίας της αυταρχικότητας και της καχυποψίας του απέναντι στους συνεργάτες του.

Ο Μεταξάς προβάλλεται ως **ο χαρισματικός ηγέτης**, που σε αντίθεση με τον συνηθισμένο κοινοβουλευτικό, είναι από όλους αποδεκτός και εγγυητής της εθνικής ενότητας. Παρόλο που είχε ως πρότυπο το φασιστικό ηγετικό ύφος, ο Έλληνας δικτάτορας διέφερε καθώς δεν είχε το δυναμικό προφίλ που εξέπεμπαν τα πρότυπά του. Η διαφορά ήταν εμφανής: ηλικιωμένος, βραχύσωμος με γυαλιά και μαστούνι έμοιαζε περισσότερο με δάσκαλο παρά με δικτάτορα. Την ανάπλαση της εικόνας του ανέλαβε η προπαγάνδα της 4^{ης} Αυγούστου που τον προέβαλε σαν έναν εργατικό άνδρα, τέλειο πολιτικό, σοφό άνθρωπο και καλό οικογενειάρχη.

Η εικόνα του ήταν αυτή του αυστηρού και σεβάσμιου πατέρα, που στοργικός και αφοσιωμένος νοιάζεται για τη νεολαία, τους αγρότες, τους εργάτες. Ήταν ο εθνικός ηγέτης που αγκάλιαζε όλα τα τμήματα της κοινωνίας.

Τη μεγάλη πλειοψηφία της ελληνικής κοινωνίας αποτελούσαν οι γεωργοί και μικροκτηματίες που με το μεγάλο ποσοστό αναλφαβητισμού τους, ήταν πρόσφορος στόχος για εκμετάλλευση. Οι περιοδείες του και τα ταξίδια στην επαρχία είχαν σαν στόχο να κερδίσουν τη συμπαράσταση του αγροτικού πληθυσμού. Την 1^η Ιουλίου 1937 οι αγρότες του Άργους τον ανακήρυξαν **Πρώτο Αγρότη**, στη διάρκεια πανηγυρικών εορτών. Η κρατική παρέμβαση ήταν έντονη στον γεωργικό τομέα και στόχο είχε τη συστηματική «γεωργικοποίηση» της χώρας που αποτελούσε και «θεμελιώδη ιστορική φυλετική ανάγκη». Η ιδέα του συνεταιρισμού έλαβε κεντρική θεσμική μορφή και τον Αύγουστο του 1939 ιδρύθηκε και Υφυπουργείο Συνεταιρισμού. Ο κύριος μηχανισμός κρατικής παρέμβασης και ελέγχου του αγροτικού κόσμου ήταν οι «Οίκοι του Αγρότου» οι οποίοι αντικατέστησαν τα Γεωργικά Επιμελητήρια. Στόχος τους η διαπαιδαγώγηση της αγροτικής τάξης και η εφαρμογή της γεωργικής πολιτικής του κράτους. Μια σειρά από κυβερνητικά μέτρα προσπάθησαν να ενδυναμώσουν την αγροτική παραγωγή. Κυριότερο ήταν το χρεοστάσιο των αγροτικών οφειλών δηλαδή η ρύθμιση χρεών που διέγραφε όλους τους καθυστερούμενους τόκους για ιδιωτικά χρέη. Το μέτρο αυτό ήταν αναγκαίο προκειμένου να αντιμετωπιστεί η υπερχρέωση των αγροτών η οποία είχε επιδεινωθεί δραματικά τη δεκαετία του 1930 λόγω της διεθνούς κρίσης στην αγροτική οικονομία. Η ρύθμιση αυτή δεν έλυνε το πρόβλημα της χρηματοδότησεως της αγροτικής παραγωγής, ανακούφιζε μόνο προσωρινά τους αγρότες, οι οποίοι χρεώθηκαν εκ νέου αυτή τη φορά στην Αγροτική Τράπεζα αφενός για την εξόφληση των

παλαιών χρεών και αφετέρου με τη σύναψη νέων δανείων. Επίσης η δικτατορία εργάστηκε για την ολοκλήρωση της αγροτικής μεταρρύθμισης, την εκτέλεση εγχειοβελτιωτικών έργων, την αύξηση καλλιεργήσιμων εκτάσεων, την κατάργηση φόρου στην παραγωγή ελαιόλαδου, την επέκταση της σιτοκαλλιέργειας, την αποκατάσταση γηγενών και προσφύγων μετά από οριστική διανομή.

Ο Μεταξάς λίγο αργότερα αναγορεύτηκε και **Πρώτος Εργάτης**. Τα φιλεργατικά μέτρα της κυβέρνησης - η πιστή εφαρμογή του οχταώρου, η βελτίωση συνθηκών υγιεινής των εργατών, η καθιέρωση του ελάχιστου ημερομισθίου, η λειτουργία του Ιδρύματος Κοινωνικών Ασφαλίσεων (ΙΚΑ)- προσφέρθηκαν ως αντάλλαγμα για τον κρατικό έλεγχο του συνδικαλισμού και την κατάργηση των απεργιών. Η ελευθερία της συνδικαλιστικής δράσης καταλύθηκε με την εισαγωγή του κορπορατισμού, τη δημιουργία δηλαδή συντεχνιών που θα οργάνωναν τις εργασιακές σχέσεις και θα εξασφάλιζαν τη συνεργασία του κεφαλαίου και των εργαζομένων. Η συνεργασία αυτή εγγυόταν την κοινωνική αρμονία μέσα από αμοιβαίες υποχωρήσεις. Με την εφαρμογή της υποχρεωτικής διαιτησίας του κράτους στις διαφορές μεταξύ εργοδοτών και μισθωτών υποβιβάστηκε η δράση της εργατικής τάξης και οι απεργίες κρίθηκαν παράνομες. Η υποχρεωτική διαιτησία είχε ήδη θεσπισθεί από την κυβέρνηση Κονδύλη και είχε προκαλέσει την κήρυξη της 24ωρης πανελλαδικής απεργίας για την 5η Αυγούστου, που έδωσε την αφορμή για την επιβολή της δικτατορίας. Παράλληλα οι διοικήσεις των εργατικών σωματείων ανασυγκροτήθηκαν και απαρτίζονταν πλέον από ανθρώπους συντηρητικούς που εμπνέονταν από εθνικά ιδεώδη και είχαν την έγκριση του καθεστώτος.

Παρά την αυταρχική παρέμβαση του Νέου Κράτους στις εργασιακές σχέσεις, η Ελλάδα δε μετατράπηκε ποτέ σε «Συντεχνιακό Κράτος», η

επιτυχία της μεταξικής εργατικής πολιτικής ήταν επιφανειακή, και ο κορπορατισμός δεν έγινε ποτέ δομικό στοιχείο της ελληνικής οικονομίας.

Η λειτουργία του ΙΚΑ ήταν καρπός μακροχρόνιας και σύνθετης διαδικασίας. Το καθεστώς έθεσε σε εφαρμογή τον παλαιότερο νόμο 6298 «περί κοινωνικών ασφαλίσεων» που αποτελούσε απάντηση στο κοινωνικό ζήτημα και στην ανασφάλεια των λαϊκών στρωμάτων που είχε προκύψει από την εποχή της μεγάλης οικονομικής κρίσης και την αναδόμηση της αγοράς που την ακολούθησε. Αρχικά έλειπαν οι πόροι για τη χρηματοδότηση του ΙΚΑ και η ασφάλιση των εργατών έγινε σταδιακά και με αργό ρυθμό. Προσέφερε όμως κάποια ανακούφιση στις εξαθλιωμένες τάξεις των εργατών σε μια εποχή που τη χώρα μάστιζαν η ελονοσία και η φυματίωση.

Στο ενδιαφέρον του για τους εργάτες και αγρότες ήταν διάχυτος ένας λαϊκισμός που εφάρμοζε στην κοινωνική του πολιτική το καθεστώς. Η λαϊκή προσφώνηση «Μπάρμπα-Γιάννη» δήλωνε αυτό ακριβώς. Ο Μεταξάς ήθελε να προβάλει το Κράτος της 4^{ης} Αυγούστου ως Κράτος αντιπλουτοκρατικό με βάση αγροτική, και εργατική. Στην πραγματικότητα όχι μόνο δεν ήταν ταξικά ουδέτερο, αλλά αποδείχθηκε αναμφισβήτητος υπερασπιστής των συμφερόντων της αστικής τάξης και μάλιστα του ελληνικού κεφαλαίου.

Ο όρος εθνικός σοσιαλισμός που χρησιμοποιούσαν τα εθνικά κινήματα υποδήλωναν ότι για να πετύχει ένα μαζικό εθνικό κίνημα είχε απόλυτη ανάγκη από μια γερή δόση σοσιαλισμού, λαϊκισμού και κοινωνικής αλληλεγγύης. Ο Μεταξάς ευαγγελιζόταν την ταξική ηρεμία και συνεργασία: το παιδί του εργάτη να στέκει συντροφικά δίπλα στο μορφωμένου και του αγρότη δίπλα στο πλουσίου. Ο λόγος που οι εργάτες και οι αγρότες κατείχαν περίοπτη θέση στο κοινωνικό μοντέλο ήταν ότι επρόκειτο για δύο μεγάλες λαϊκές τάξεις. Μέσα από τα κρατικά

προγράμματα κοινωνικής πρόνοιας, πάγια αιτήματα του εργατικού κινήματος πριν την εγκαθίδρυση της δικτατορίας, ο Μεταξάς προσπάθησε να νομιμοποιήσει το καθεστώς του. Τα περισσότερα εκσυγχρονιστικά μέτρα που εφαρμόστηκαν είχαν ήδη προταθεί ή θεσπισθεί από τις κοινοβουλευτικές κυβερνήσεις που είχαν προηγηθεί. Γενικά το καθεστώς της 4ης Αυγούστου δεν προχώρησε σε βασικές μεταρρυθμίσεις. Τα διάφορα κοινωνικο – οικονομικά μέτρα που πήρε αποσκοπούσαν κυρίως στην κοινωνική ύφεση που εξυπηρετούσε άλλωστε και τη διαίωνιση του καθεστώτος.

ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Η άσκηση της εξωτερικής πολιτικής του Μεταξά κινήθηκε στα χνάρια της παραδοσιακής φιλίας με την Αγγλία. Μέσα στην επερχόμενη λαίλαπα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, η απουσία εδαφικών διεκδικήσεων και η φιλειρηνική εξωτερική πολιτική ήταν απαραίτητος όρος για τη διαφύλαξη της ουδετερότητας της Ελλάδας.

Σε σχέση με τους βαλκάνιους γείτονές της, η χώρα συνέχισε τη συμμετοχή της στο Βαλκανικό Σύμφωνο του 1934, τη μη ανάληψη εξωβαλκανικών υποχρεώσεων, τη σύσφιξη της ελληνοτουρκικής φιλίας (σε επιτελικό στρατιωτικό επίπεδο) και τη διατήρηση ίσων αποστάσεων από τις Μεγάλες Δυνάμεις που είχαν εγκαινιάσει οι προηγούμενες κοινοβουλευτικές κυβερνήσεις του Μεσοπολέμου. Στον αμυντικό σχεδιασμό της χώρας δε μεταβλήθηκε τίποτε ουσιαστικό. Ενισχύθηκαν τα οχυρωματικά έργα κατά μήκος των ελληνοβουλγαρικών συνόρων, γνωστά ως «οχυρά γραμμή Μεταξά», τα οποία είχαν προγραμματιστεί ήδη από το 1935.

Το ευρύτερο ρεύμα αναθεωρητισμού στην Ευρώπη εξανάγκασε την κυβέρνηση Μεταξά να ξεκινήσει ένα φιλόδοξο εξοπλιστικό πρόγραμμα, το οποίο θα καθιστούσε την Ελλάδα αυτάρκη σε πυρομαχικά και σε ελαφρύ οπλισμό αλλά και ικανή να αντιμετωπίσει έναν νέο ευρωπαϊκό πόλεμο. Ωστόσο το εγχείρημα ήταν εξαρτημένο τεχνολογικά από το εξωτερικό και δεν υλοποιήθηκε.

Με τη Γερμανία, οι σχέσεις του καθεστώτος περιορίστηκαν κυρίως στα πλαίσια των εμπορικών συναλλαγών. Το ελληνογερμανικό εμπόριο παρουσίασε θεαματική αύξηση με την άνοδο του Μεταξά στην εξουσία.

Οι ελληνικές εισαγωγές τριπλασιάστηκαν την περίοδο 1936-39 και οι εξαγωγές προς τη Γερμανία διπλασιάστηκαν. Τα συμφέροντα της εθνικοσοσιαλιστικής Γερμανίας στην Ελλάδα ήταν κυρίως οικονομικά και όχι πολιτικά. Βέβαια οι Γερμανοί διπλωμάτες παρακολουθούσαν τις Μεταξικές παρεκκλίσεις προς τη Βρετανία, χωρίς να παρεμβαίνουν όσο τηρείτο η ουδετερότητα που ήταν και το κύριο μέλημά τους.

Η **αγγλοελληνική** συνεργασία είχε κυρίως στρατηγικό πολιτικό χαρακτήρα. Η προσήλωση του Μεταξά προς την Αγγλία δεν ήταν μόνο υπαγόρευση του Γεωργίου Β΄. Οι αντιλήψεις του για την εξωτερική πολιτική είχαν αλλάξει σε σχέση με αυτές της περιόδου του 1915 που ως αντισυνταγματάρχης αναπληρωτής αρχηγός του Γενικού Επιτελείου, είχε διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο στο να μεταπείσει τον βασιλιά Κων/νο να απορρίψει την εισήγηση του Βενιζέλου που ήθελε τη χώρα στο πλευρό της Ανταντ. Η πίστη στο αήττητο των γερμανικών όπλων είχε κλονισθεί και η αντίληψή του για τις διεθνείς σχέσεις της χώρας είχε ωριμάσει.

Από την εμφάνισή του στην πολιτική το 1922 με το πρώτο πρόγραμμα των Ελευθεροφρόνων, ο Μεταξάς είχε διακηρύξει ως αξίωμα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής τον προσανατολισμό της προς τις

δυνάμεις της Entente, Αγγλία και Γαλλία. Ως υπουργός Συγκοινωνιών στην οικουμενική κυβέρνηση, το διάστημα 1926-1928, είχε προσφέρει μεγάλες υπηρεσίες στα αγγλικά οικονομικά συμφέροντα προωθώντας την επικύρωση συμβάσεων με μεγάλες αγγλικές εταιρείες για την ηλεκτροδότηση της Αθήνας και τις αστικές συγκοινωνίες.

Τον Οκτώβριο του 1939, η Ελλάδα υπέγραψε προσωρινή αγγλοελληνική εμπορική συμφωνία με την οποία ανέλαβε την υποχρέωση να περιορίσει δραστικά τις εξαγωγές στη Γερμανία (καπνών, διατροφικών προϊόντων) ενώ η Αγγλία δεσμευόταν να απορροφήσει μέρος των ελληνικών εξαγωγών που ως τότε προορίζονταν για τη γερμανική αγορά. Η συμφωνία αυτή αποτέλεσε και την πρώτη παραβίαση της ελληνικής ουδετερότητας. Με συμφωνίες που υπογράφηκαν τον Ιανουάριο του 1940, για τη ναύλωση ελληνικών πλοίων στη Μεγάλη Βρετανία, η Ελλάδα συνδέθηκε μαζί της στον πόλεμο κατά της Γερμανίας.

Πέρα από αυτά και η διεθνής πολιτική συγκυρία του 1936 οδηγούσε τη βρετανική πολιτική στην με κάθε μέσο εξασφάλιση των στρατηγικών στηριγμάτων της στη Μεσόγειο, στην ανάγκη και με τη βοήθεια δικτατοριών. Η επιθετική ιταλική εξωτερική πολιτική, η έκρηξη του ισπανικού εμφυλίου πολέμου και η σκιά του γερμανικού επεκτατισμού έκαναν την αγγλική πολιτική λιγότερο εκλεκτική στην αναζήτηση συμμάχων.

ΚΑΤΑΣΤΟΛΗ και ΠΡΟΠΑΓΑΝΔΑ

Το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου ακολούθησε πιστά το παράδειγμα του φασισμού στον τομέα της προπαγάνδας και των αστυνομικών μεθόδων. Ενδεικτικό της σημασίας που απέδιδε σε αυτούς τους τομείς ήταν η ίδρυση δύο νέων Υφυπουργείων, του Υφυπουργείου Δημοσίας Ασφαλείας και του Υφυπουργείου Τύπου και Τουρισμού.

Το πρώτο, το Υφυπουργείο Ασφαλείας, με υφυπουργό τον Κωνσταντίνο Μανιαδάκη είχε στη δικαιοδοσία του όλα τα σώματα ασφαλείας (Βασιλική Χωροφυλακή, Αστυνομία Πόλεων, Πυροσβεστική, Διεύθυνση Μεταναστεύσεως). Ο Μανιαδάκης, κεντρικό πρόσωπο στη δομή του καθεστώτος, αποδείχτηκε αποτελεσματικός στην καταπολέμηση του κομμουνισμού και της ξένης κατασκοπείας. Η σύλληψη του Νίκου Ζαχαριάδη και η αποσάθρωση του κομματικού μηχανισμού του ΚΚΕ ήταν δικό του επίτευγμα.

Οι συλλήψεις, τα βασανιστήρια, οι φυλακίσεις και οι εξορίες έπληξαν πολύ περισσότερους πολίτες από κάθε άλλη περίοδο του Μεσοπολέμου. Ο όρος στρατόπεδα συγκεντρώσεως απαντάται για πρώτη φορά σε νομοθετικά κείμενα της 4^{ης} Αυγούστου και συνίσταται στη συγκέντρωση των εκτοπισμένων σε φυλακές χωρίς να έχουν ποτέ δικαστεί.

Καθ' όλη τη διάρκεια της δικτατορίας θεσπίστηκαν συνολικά 2.925 Αναγκαστικοί Νόμοι. Κορυφαία μορφή κρατικής καταστολής αποτελεί ο Α.Ν. 117 της 18^{ης} Σεπτεμβρίου 1936 **«περί μέτρων προς καταπολέμησην του κομμουνισμού και των εκ τούτου συνεπειών»**. Ήταν ο πρώτος νόμος που αντικατέστησε το «Ιδιώνυμο» του 1929 και απαγόρευε ουσιαστικά την ελεύθερη διάδοση των πολιτικών ιδεών, τις συναθροίσεις σε ανοιχτό ή κλειστό χώρο στις οποίες επρόκειτο να αναπτυχθούν θεωρίες,

ιδέες και συστήματα. Η καταστολή όχι μόνο των ενόχων αλλά ακόμη και των υπόπτων κατέλυε θεμελιώδη συνταγματικά δικαιώματα.

Τα **πιστοποιητικά κοινωνικών φρονημάτων** χωρίς τα οποία ήταν αδύνατον να διοριστεί κάποιος, οι κατά νομούς **Επιτροπές Δημοσίας Ασφαλείας** που αποφάσιζαν τον εκτοπισμό των αντιφρονούντων, οι **δηλώσεις μετανοίας** των φυλακισμένων κομμουνιστών που είχαν εκτίσει το 1/3 της ποινής τους, ήταν πρακτικές καταστολής που γνώρισαν μεγάλη έκταση στην περίοδο της δικτατορίας. Πολλά από τα κατασταλτικά αυτά εργαλεία (φυλακίσεις, βασανιστήρια, εκτοπισμοί) υιοθετήθηκαν από το εμφυλιακό κράτος και αναβίωσαν κατά τη χούντα των συνταγματαρχών.

Το **αστυνομικό σώμα και η Χωροφυλακή** έπαιξαν ενεργό ρόλο στη διατήρησή της δικτατορίας και η δύναμή τους αυξήθηκε σημαντικά. Μιας και ο στρατός ήταν πιστός στον βασιλιά ο Μεταξάς ζήτησε ερείσματα στην αστυνομία. Η επαγγελματοποίηση και η εκπαίδευση των Δυνάμεων Ασφαλείας αποτέλεσαν προτεραιότητα του καθεστώτος.

Ο Μεταξάς και ο Μανιαδάκης κατάφεραν να κερδίσουν τον θαυμασμό και την αφοσίωσή τους. Φρόντισαν να βελτιώσουν την αποτελεσματικότητά τους με μεταρρυθμίσεις στην εκπαίδευση, τον μισθό, τις συντάξεις, τα επιδόματα και τις κοινωνικές παροχές. Ο ίδιος ο Μεταξάς παρέδιδε μαθήματα για τα δεινά του κομμουνισμού και προΐστατο κάθε τελετής αποφοίτησης των αξιωματικών της χωροφυλακής. Μιλούσε στους αποφοίτους για το υψηλό ρόλο τους ως εκπρόσωποι του κράτους και για τα δεινά του κοινοβουλευτισμού. Η αυταρχική συμπεριφορά των κατώτερων οργάνων Ασφαλείας, η παρακολούθηση των υπόπτων και η καταστολή κάθε διαμαρτυρίας συνιστούσαν πτυχές ενός καθεστώτος που επεδίωκε εμφανώς να ελέγξει ολοκληρωτικά τη ζωή των υπηκόων του.

Η αποτελεσματικότητα των κατασταλτικών μηχανισμών σε συνδυασμό με τον πλήρη έλεγχο που ασκούσε ο βασιλιάς στον στρατό αποδεικνύεται και από την αποτυχία όλων των αποπειρών για την ανατροπή της δικτατορίας. Η μοναδική ένοπλη εξέγερση εναντίον της δικτατορίας πραγματοποιήθηκε στα Χανιά (προπύργιο του βενιζελισμού) στις 28-19 Ιουλίου 1938. Η αντίδραση των Δυνάμεων Ασφαλείας υπήρξε αστραπιαία και αμείλικτη και το κίνημα κατεστάλη μέσα σε λίγες ώρες από την εκδήλωσή του.

Ο εξαιρετικά ανελεύθερος χαρακτήρας του καθεστώτος έγινε ιδιαίτερα αισθητός στις παραμεθόριες περιοχές. Με Α.Ν. έντεκα παραμεθόριοι νομοί της χώρας χαρακτηρίστηκαν ως «αμυντικές περιοχές» υπό καθεστώς παρακολούθησης και ελέγχου από τις στρατιωτικές αρχές. Συνήθεις «ύποπτοι» ήταν οι σλαβόφωνοι που κατοικούσαν εκεί που η ετερότητά τους ταυτιζόταν με την ξένη (βουλγαρική) προπαγάνδα και τον κομμουνισμό. Το καθεστώς της 4ης Αυγούστου κατέβαλε συντονισμένες προσπάθειες για τον γλωσσικό εξελληνισμό τους με την πρακτική της καταστολής (από την «ήπια» αφομοίωση στην περίοδο της Β' Ελληνικής Δημοκρατίας) Δευτερευόντως ήταν οι Αλβανοί Τσάμηδες της Ηπείρου κυρίως επειδή είχε απαγορευθεί η δημόσια χρήση της αλβανικής γλώσσα και είχε συσταθεί ο νομός Θεσπρωτίας τον Νοέμβριο του 1936 για τη στενότερη παρακολούθηση των Τσάμηδων από τις κρατικές αρχές.

Ένα νέο Υφυπουργείο που ιδρύθηκε είναι όπως είδαμε το Υφυπουργείο Τύπου και Τουρισμού, που ανήκε στο Υπουργείο των Εξωτερικών, με υφυπουργό τον Θεολόγο Νικολούδη, στέλεχος του κόμματος των Ελευθεροφρόνων και επιφορτισμένο με την καθεστωτική προπαγάνδα τη «διαφώτιση της δημοσίας γνώμης» και τη λογοκρισία. Στην αρμοδιότητά του υπαγόταν η εποπτεία των εφημερίδων, περιοδικών, βιβλίων, θεατρικών και κινηματογραφικών έργων, ραδιοφωνικών

εκπομπών, η διάδοση των εθνικών αρχών του κράτους. Εκδόθηκαν συνολικά 14 Αναγκαστικοί Νόμοι και Βασιλικά Διατάγματα για την επιτήρηση των εφημερίδων και την ευθυγράμμισή τους με την κυβερνητική πολιτική. Ο Α.Ν. για «την κατάχρησιν ελευθεροτυπίας» συνεπαγόταν την προσωρινή παύση της εφημερίδας .

Στις δραστηριότητες του ΥΤΤ συγκαταλέγονταν 33 εκδόσεις με προπαγανδιστικό περιεχόμενο (Νέα Ζωή, Ο κομμουνισμός εις την Ελλάδα, Το Νέον Κράτος, Τέσσερα χρόνια διακυβερνήσεως του Ιωάννη Μεταξα κ.α.) οι οποίες διανεμήθηκαν προς όλες τις δημόσιες υπηρεσίες και βιβλιοθήκες. Τα μέτρα που εφαρμόστηκαν για τον έλεγχο του τύπου ήταν αυστηρά με κυριότερο τη λογοκρισία, που όχι μόνο απαγόρευε την ελευθεροτυπία αλλά υποχρέωνε τις εφημερίδες να δημοσιεύουν ανακοινώσεις που φρόντιζαν για την προβολή του κυβερνητικού έργου.

Ανάλογες αρμοδιότητες λογοκρισίας είχε και το Υπουργείο Παιδείας. **Η Διεύθυνση Γραμμάτων και Καλών Τεχνών** ανήκε στο Υπουργείο Παιδείας και ρύθμιζε τα θέματα της τέχνης. Σαν σκοπό της είχε τη συγκέντρωση υπό τη δικαιοδοσία της όλων των αναγνωρισμένων σωματείων και ενώσεων λογοτεχνών και καλλιτεχνών. Στη Διεύθυνση αυτήν ανήκαν τα Τμήματα Θεάτρου, Καλών Τεχνών, Οργανώσεων Καλλιτεχνικών Εκθέσεων, ο Οργανισμός Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης.

Ενισχύθηκε επίσης το θέατρο, που λειτούργησε και ως προπαγανδιστικό εργαλείο: ιδρύθηκε το Λυρικό Θέατρο Αθηνών, θεμελιώθηκε το Βασιλικό Θέατρο της Θεσσαλονίκης συστήθηκαν περιοδεύοντες θίασοι, όπως το «Άρμα Θέσπιδος», τμήμα του Βασιλικού Θεάτρου που θα μετέφερε τη θεατρική τέχνη στις πιο απόμακρες περιοχές της χώρας. Όλα αυτά βέβαια κάτω από αυστηρό έλεγχο και λογοκρισία, στρατευμένα στο εθνικό ιδεώδες του καθεστώτος.

Θεαματικές τελετές και θεατρinίστικες παραστάσεις, πρακτικές που χρησιμοποιούσαν ευρύτατα τα ολοκληρωτικά καθεστώτα της Ευρώπης, δήλωναν το κάλλος του ελληνισμού με έμφαση στις παραδοσιακές φορεσιές, τη λαϊκή τέχνη και το δημοτικό τραγούδι.

Νέες εθνικές εορτές καθιερώθηκαν όπως η ημέρα της 4ης Αυγούστου και η 7η Νοεμβρίου που ονομάστηκε «Ημέρα της ΕΟΝ» αλλά και οι ήδη υπάρχουσες εμπλουτίστηκαν με αποκλειστικό αντικείμενο την εξύμνηση του καθεστώτος.

Η προπαγάνδα την περίοδο εκείνη πήρε διαστάσεις που δεν είχαν ανάλογο προηγούμενο. Πολλοί γνωστοί διανοούμενοι πλαισίωσαν το καθεστώς δηλώνοντας την υποστήριξή τους με άρθρα στον Τύπο και τα περιοδικά του καθεστώτος, πράγμα που αποδιάρθρωσε την πνευματική ζωή του τόπου.

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ

Η συντηρητική πολιτική του καθεστώτος εφαρμόστηκε και στον χώρο της παιδείας. Αρκετά ημιγυμνάσια και παρθεναγωγεία καταργήθηκαν. Το ποσοστό προϋπολογισμού του Υπ. Παιδείας έπεσε ενώ αυξήθηκε το ποσοστό αναλφαβητισμού. Στα ΑΕΙ πολλοί καθηγητές απομακρύνθηκαν και μπήκαν άνθρωποι του περιβάλλοντος ΙΜ.

Η δημοτική γλώσσα που με τη μεταρρύθμιση του 1929 είχε καθιερωθεί στις έξι τάξεις του Δημοτικού και στις δύο πρώτες τάξεις του Γυμνασίου περιορίστηκε αρχικά στις τέσσερις πρώτες τάξεις του Δημοτικού και από το 1937 μόνο στις τρεις. Στο Δημοτικό γινόταν μία επιλογή του 10% των μαθητών που θα συνέχιζαν στο Γυμνάσιο το οποίο είχε πάρει κλασικιστικό προσανατολισμό. Η καθαρεύουσα και τα αρχαία ελληνικά κυριαρχούσαν ακόμη και στα αστικά σχολεία. Η απαξίωση της δημοτικής θα συνεχιστεί

μέχρι που ο Μεταξάς ανέλαβε το Υπουργείο Παιδείας προσωπικά τον Νοέμβριο του 1938 ανέθεσε σε μια επιτροπή υπό τον Μανόλη Τριανταφυλλίδη τη σύνταξη του τόμου Β΄ της Νεοελληνικής Γραμματικής για τους εκπαιδευτικούς λειτουργούς. Η «νέα κοινή» θα γινόταν όργανο του νέου Ελληνικού πολιτισμού. Ταυτόχρονα επανεισήγαγε τη δημοτική στις έξι τάξεις του δημοτικού και στις τρεις του Γυμνασίου, τα αρχαία ελληνικά εξοβελίστηκαν από την επαγγελματική εκπαίδευση. Η καινοτόμος αυτή στροφή του μεταξικού καθεστώτος προς τη δημοτική γλώσσα ανταποκρινόταν στο όραμα του Μεταξά για οικοδόμηση μιας ελληνικής γλώσσας χωρίς εμπόδια και ταξικούς φραγμούς ανάμεσα στις ανώτερες και κατώτερες κοινωνικές τάξεις σφυρηλατώντας έτσι την εθνική ταυτότητα.

EON

Για να εδραιώσει το «Νέο Κράτος» και να διαδώσει τον «Τρίτο Ελληνικό Πολιτισμό» ο Μεταξάς θέλησε να δημιουργήσει ένα ισχυρό κίνημα νεολαίας. Η Εθνική Οργάνωση Νεολαίας μπορεί να θεωρηθεί το σημαντικότερο επίτευγμά του. Ιδρύθηκε το Νοέμβριο του 1936, με σκοπό την εθνική και ηθική διαπαιδαγώγηση των νέων, την επωφελή διάθεση του ελεύθερου χρόνου για την προαγωγή της σωματικής και πνευματικής κατάστασής τους, την τόνωση του εθνικού φρονήματος. Απώτερος σκοπός ήταν η διαμόρφωση αφοσιωμένων νέων για τη στελέχωση του κρατικού οργανισμού, και η προπαρασκευή πειθαρχημένου στρατεύματος πρόθυμου να στηρίζει το καθεστώς. Η εγγραφή στην EON ήταν «προαιρετική». Το καθεστώς βέβαια προσπαθούσε να κάμψει τις όποιες αντιρρήσεις με διάφορες παροχές προς τα μέλη της όπως προτεραιότητα

σε διορισμούς, εκπτώσεις σε θεάματα, στη συγκοινωνία και άλλα. Τα μέλη χωρίζονταν ανάλογα με την ηλικία τους σε σκαπανείς (7-13 ετών), φαλαγγίτες Β (14-18) και φαλαγγίτες Α (19-25). Η διάρθρωση της οργάνωσης υποδηλώνει και τον στρατιωτικό της χαρακτήρα.

Στις 7 Νοεμβρίου 1937 παρουσιάστηκαν τα πρώτα οργανωμένα τμήματά της μπροστά στο Μεταξά. Η ημερομηνία αυτή ορίστηκε ως η επίσημη επέτειος της Οργάνωσης. Δόθηκε ιδιαίτερη βαρύτητα στις τελετές και άλλες εκδηλώσεις της οργάνωσης, καθώς αποτελούσαν ένα μέσο προπαγάνδας και εντυπωσιασμού του κόσμου, ηθικής τόνωσης των μελών. Το τελετουργικό των παρελάσεων με τις οδηγίες για την ομοιόμορφη εμφάνισή των νέων, τη συγκεκριμένη θέση που θα έπρεπε να έχει ο καθένας, η εορταστική ατμόσφαιρα με τη διακόσμηση του χώρου, τη μουσική και τα εμβατήρια, οι πανηγυρικοί λόγοι, όλα είχαν σαν στόχο να προβάλλουν το μεγαλείο του τρίτου ελληνικού πολιτισμού συνδυάζοντας την κληρονομιά του παρελθόντος με τον νεοελληνικό πολιτισμό. Οι Αθλητικοί Αγώνες, σημαντικό κομμάτι των εκδηλώσεων, της ΕΟΝ προσπαθούν να συνδέσουν το παρόν με την αρχαιότητα.

Η ΕΟΝ ερχόταν ως συμπλήρωμα στη σχολική εκπαίδευση. Η νεοσύστατη οργάνωση δε διαθέτει εξοπλισμό και εμπειρία με αποτέλεσμα να στηρίζεται στην υποδομή του σχολείου. Οι Επιθεωρητές επιφορτίζονται να ελέγχουν την υλοποίηση της εκπαιδευτικής πολιτικής. Μαζί με τους δασκάλους αποτελούν τους καθοδηγητές της ΕΟΝ. Ο δάσκαλος γίνεται ο μεσολαβητής ανάμεσα στην εκπαιδευτική πολιτική και τη νεολαία για αυτό και η συνεργασία του θεωρείται απαραίτητη. Δεν επιτρέπεται στους εκπαιδευτικούς να έχουν διαφορετικές ιδέες από αυτές του Κράτους, εφόσον η εκπαίδευση είναι υπόθεση του Κράτους. Δάσκαλοι με διαφορετικές πεποιθήσεις μπορούν να διατηρήσουν τις πεποιθήσεις τους αλλά όχι και τις θέσεις τους. Ωστόσο ο δάσκαλος παραμένει ένας

απρόβλεπτος παράγοντας που το καθεστώς επιθυμεί να ελέγχει μέσω των επιθεωρητών και των θεσμικών οργάνων ελέγχου.

Με τον νόμο 767/1937 καθιερώνονται επάλληλα εποπτικά συμβούλια καθώς και ο θεσμός των Γενικών Επιθεωρητών Στοιχειώδους Εκπαίδευσης. Επιτυγχάνεται έτσι σαφέστερη γνώση προσώπων και πραγμάτων, ειδικά στις περιοχές Μακεδονίας, Θράκης και Ηπείρου (τις επονομαζόμενες «Νέες Χώρες») που οι επιθεωρητές υποχρεώνονται να τις επιθεωρούν τρεις φορές τον χρόνο όταν για τις άλλες περιοχές, ο νόμος όριζε δύο.

Η οργάνωση χρησιμοποιεί για τη στελέχωση της και Γυμναστές. Οι Γυμναστές κατέχουν εξαιρετική θέση στην ΕΟΝ καθώς το μάθημα της σωματικής αγωγής έχει συνδεθεί με τη στρατιωτική προπαίδευση των νέων που ήταν και ένας από τους σκοπούς της οργάνωσης. Το καθεστώς της 4ης Αυγούστου θα προσθέσει στο Πρόγραμμα Σπουδών των Παιδαγωγικών Ακαδημιών τις Διδακτικές Ασκήσεις Στρατιωτικής Εκπαιδύσεως στον ευρύτερο κλάδο των Παιδαγωγικών μαθημάτων και θα ενσωματώσει την Οργάνωση Ομάδων Εθνικής Νεολαίας στο μάθημα της Σωματικής Αγωγής.

Ο Μεταξάς χρηματοδοτούσε την ΕΟΝ αφειδώς. Όλα αυτά εξέλειψαν μετά τον θάνατό του. Η ΕΟΝ δε ρίζωσε στους νέους και διαλύθηκε τον Ιούνιο του 1941, ως ξένο και μισητό σώμα. Πολλά από τα μέλη της επάνδρωσαν στη συνέχεια τις πάσης φύσεως αντιστασιακές οργανώσεις της Κατοχής, όταν βρέθηκαν αντιμέτωποι με μια διαφορετική πραγματικότητα. Οι έννοιες πατρίδα και έθνος θα απεκδυθούν την εθνικοφροσύνη της μεταξικής δικτατορίας και θα βρουν τις πραγματικές τους διαστάσεις στον απελευθερωτικό αγώνα.

Παρόλη την αστυνόμευση και την προπαγάνδα που επικρατούσαν την περίοδο της δικτατορίας του Μεταξά, το καθεστώς αυτό δεν μπόρεσε να προχωρήσει. Τα μέτρα που έλαβε απέβαιναν σε βάρος των εργαζομένων και οι διώξεις για τα πολιτικά φρονήματα πήραν τεράστιες διαστάσεις. Ο λαός ποτέ δεν το αποδέχτηκε και η δικτατορία του Μεταξά δεν κατάφερε να εδραιωθεί.